

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TÜRKİYE'DE ÇOCUK İŞÇİLERE YÖNELİK SOSYAL KORUMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Alpago BOZKURT

TEMMUZ - 2021

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TÜRKİYE’DE ÇOCUK İŞÇİLERE YÖNELİK SOSYAL KORUMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Alpago BOZKURT

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Güven MURAT

TEMMUZ - 2021

TRABZON

ONAY

Alpago BOZKURT tarafından hazırlanan “Türkiye’de Çocuk İşçilere Yönelik Sosyal Koruma” adlı bu Çalışma 19.08.2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Güven MURAT	Başkan	☐	☐	
Doç. Dr. Salih DURSUN	Üye	☐	☐	
Doç. Dr. Barış ÖZTUNA	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEN
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Alpago BOZKURT

08.07.2021

ÖNSÖZ

Çocukların erkenden çalışma hayatına girmesi fiziksel, zihinsel ve sosyal gelişimlerini olumsuz etkilemektedir. Çocuk işçiliğine yol açan birçok faktör bulunurken, bunlar arasında yoksulluk çocuk işçiliğine yol açan ana faktör olarak değerlendirilmektedir. Çocuk işçiler çoğunlukla ailelerinin içinde bulunduğu yoksulluktan dolayı aile bütçesine katkıda bulunmak için düşük ücretlerle, ağır ve tehlikeli koşullar altında saatlerce çalışmaktadır. Bu durum da çocuğun çocukluğunu yaşayabilmesini, eğitimine devam etmesini ve sağlıklı bir gelecek elde etme şansını elinden almaktadır.

Erkenden çalışma hayatına giren çocuklar eğitim hayatlarına devam edemediğinden iyi ve yüksek gelirli bir iş için gerekli bilgi ve niteliklerden uzak kalmaktadır. Bu durum yoksulluğun nesiller arası taşınmasına neden olurken, aynı zamanda sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanmasını da olumsuz etkilemektedir. Tüm bu nedenler yoksulluğun ve çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması için aile ve çocuğa yönelik sosyal koruma müdahalelerini zorunlu kılmaktadır.

Sosyal koruma, yoksulluğun yıkıcı etkileri karşısında çocukların korunması, çocuk haklarının hayata geçirilmesi ve çocukların sağlıklı bir geleceğe sahip olmaları açısından oldukça önemlidir. Bu Çalışmada dünyada ve Türkiye’de çocuklar için doğrudan ve dolaylı olarak uygulanan sosyal koruma programlarının çocuk işçiliği üzerindeki etkisinin araştırılması amaçlanmaktadır.

Tez çalışmamın tamamlanmasında eleştiri ve önerileriyle beni yönlendiren ve yoğun çalışmaları arasında ilgi ve desteğini hiç eksik etmeyen değerli hocam Prof. Dr. Güven MURAT’a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Temmuz, 2021

Alpago BOZKURT

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	IX
ABSTRACT	X
TABLolar LİSTESİ.....	XI
GRAFİKLER LİSTESİ	XIII
KISALTMALAR LİSTESİ	XIV
GİRİŞ	1-3

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÇOCUK İŞÇİLİĞİ, ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN BOYUTU VE ETKİLERİ	4-32
1.1. Çocuk Kavramı	4
1.2. Çocuk İşçi Kavramı	6
1.3. Çocuk İşçiliğinin Tarihsel Gelişimi	8
1.4. Çocuk İşçiliğine Neden Olan Faktörler.....	10
1.4.1. Yoksulluk.....	11
1.4.2. İşsizlik.....	13
1.4.3. Göç.....	14
1.4.4. Eğitim ile İlgili Nedenler	15
1.4.5. Geleneksel Bakış Açısı	17
1.4.6. İşverenlerin Talebi	18
1.4.7. Mevzuat Eksiklikleri.....	19
1.5. Çalışmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri	20
1.5.1. Fiziksel-Biyolojik Etkiler.....	21
1.5.2. Psiko-Sosyal Etkiler.....	23
1.6. Dünyada ve Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Boyutu	25
1.6.1. Dünyada Çocuk İşçiliğinin Boyutu.....	25
1.6.2. Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Boyutu.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

2. ÇOCUK İŞÇİLİĞİ VE SOSYAL KORUMA.....	33-72
2.1. Sosyal Korumanın Kavramsal Çerçevesi.....	33
2.1.1. Sosyal Korumanın Tanımı	34
2.1.2. Sosyal Korumanın Araçları.....	36
2.1.3. Sosyal Korumanın İşlevleri.....	37
2.1.4. Sosyal Korumanın İlkeleri	39
2.2. Çocuklara Yönelik Sosyal Korumanın Gerekliliği	40
2.3. Çocuklara Yönelik Sosyal Koruma Programları.....	41
2.3.1. Transfer Programları.....	41
2.3.1.1. Şartsız Nakit Transferi.....	42
2.3.1.2. Şartlı Nakit Transferi	42
2.3.1.3. Şartlı Ayni Transferler	44
2.3.2. Kamu İş Programları.....	45
2.3.3. Genel Sağlık Koruması	46
2.3.4. Engelliler İçin Sosyal Koruma	46
2.3.5. Yaşlılıkta Gelir Güvencesi Programları	48
2.3.6. İşsizlik Koruması	49
2.4. Çocukların Sosyal Koruma Programlarına Erişim Engelleri	50
2.5. Çocuk İşçiliği ile İlgili Uluslararası Düzenlemeler.....	52
2.5.1. Birleşmiş Milletler Düzenlemeleri.....	52
2.5.1.1. Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi.....	53
2.5.1.2. Çocuk Hakları Bildirgesi	53
2.5.1.3. Çocuk Hakları Sözleşmesi.....	55
2.5.1.4. BM Ekonomik ve Kültürel Haklar Sözleşmesi.....	56
2.5.2. Avrupa Birliği Düzenlemeleri.....	56
2.5.2.1. Avrupa Sosyal Şartı	56
2.5.2.2. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı	57
2.5.2.3. 94/33/EC Sayılı Gençlerin İşyerinde Korunmasına İlişkin Direktif.....	58
2.5.3. ILO Düzenlemeleri	60
2.5.3.1. Asgari Çalışma Yaşına İlişkin Sözleşmeler.....	61
2.5.3.2. İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin Sözleşmeler	62
2.5.3.3. 138 Sayılı İstihdamda Asgari Yaş Sözleşmesi	63
2.5.3.4. 182 Sayılı En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi	64
2.5.3.5. Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı (IPEC)	65

2.5.3.6. 102 Sayılı Sosyal Güvenliğin Asgari Standartları Sözleşmesi	66
2.5.3.7. 202 Sayılı Sosyal Koruma Tabanlarına İlişkin Tavsiye Kararı	69
2.5.4. 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve Çocuklara Yönelik Sosyal Koruma	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE’DE ÇOCUKLARA YÖNELİK SOSYAL KORUMA UYGULAMALARI.....	73-107
3.1. Çalışan Çocuklara Yönelik Sosyal Korumanın Hukuki Alt Yapısı	73
3.1.1. Anayasa.....	73
3.1.2. 4857 Sayılı İş Kanunu.....	74
3.1.3. Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik.....	76
3.1.4. 6098 Sayılı Borçlar Kanunu.....	78
3.1.5. 1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu.....	79
3.1.6. 3308 Sayılı Mesleki Eğitim Kanunu.....	79
3.1.7. 222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu	81
3.1.8. 2559 Sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu	81
3.1.9. 6356 Sayılı Sendikalar Kanunu.....	82
3.2. Türkiye’de Sosyal Koruma Harcamaları	82
3.3. Türkiye’de Çocuklara Yönelik Yapılan Yardımlar.....	85
3.3.1. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü Tarafından Çocuklara Yönelik Sosyal Yardım Programları.....	86
3.3.1.1. Aile Yardımları.....	86
3.3.1.2. Eğitim Yardımları.....	91
3.3.1.3. Sağlık Yardımları.....	96
3.3.2. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü Tarafından Çocuklara Yönelik Yardımlar	97
3.3.2.1. Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri (SED).....	98
3.3.3. Vakıflar Genel Müdürlüğü Tarafından Çocuklara Yönelik Yardımlar.....	99
3.3.4. 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu Kapsamında Verilen Aile Yardımı Ödeneği.....	100
3.3.5. Asgari Geçim İndirimi	101
3.4. Çocuk İşçiliği ile Mücadelede Ulusal Program.....	102
3.5. Türkiye’de Çocuklara İlişkin Sosyal Korumada Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri	105
SONUÇ	108
KAYNAKÇA	112

ÖZGEÇMİŞ.....	129

ÖZET

Çocuk işçiliği günümüzde sadece Türkiye'nin değil tüm dünyanın mücadele ettiği sosyal bir sorundur. Çocuk işçiliğine yol açan ana faktör de yoksulluk olarak görülmektedir. Ailelerinin içinde bulunduğu yoksulluktan dolayı çocukların büyük bir bölümü erken yaşta çalışma hayatına girmektedir. Çalışma hayatının kötü ve ağır koşulları çocukların fiziksel ve zihinsel gelişimlerini olumsuz etkilemekte ve sağlıklı bir gelecek elde etmelerine engel olmaktadır. Ayrıca çalışma hayatının olumsuz etkisi sadece çocuklar üzerinde olmamakta, sağlıklı bir toplum yapısının oluşmasını da engellemektedir. Buradan hareketle çocuk işçiliğiyle gerçek mücadele yoksullukla mücadele etmekten geçmektedir. Bu noktada yoksullukla mücadele ve dolayısıyla çocuk işçiliğiyle mücadelenin merkezinde sosyal koruma programları yer almaktadır. Sosyal koruma programları, yoksulluk ve yol açtığı şoklar karşısında ailelerin savunmasızlığını azaltmakta ve temel ihtiyaçların karşılanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Yoksulluğun aile üzerindeki yıkıcı etkisinin azaltılması ailelerin çocukları bir geçinme stratejisi olarak görmesinin önüne geçecek, aileler çocukları çalışma hayatı yerine eğitime yönlendirecektir. Ayrıca sosyal koruma programları sürdürülebilir refah ve kalkınmanın sağlanması açısından da oldukça önemlidir.

Bu çalışmanın amacı, çocuk işçiliğine neden olan temel faktörleri ele alarak bu faktörlerin ortadan kaldırılması, sürdürülebilir refah ve kalkınma bağlamında çocuklara yönelik sosyal koruma programlarını nelerin oluşturduğunu ve bu programların çocukların çalışma hayatından çekilmesi üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu çalışma literatür tarama yöntemi kullanılarak hazırlanmış olup, çalışmanın sonucunda çocuk işçiliğinin temel nedeni yoksulluk olarak görülmüştür. Yoksulluğun giderilmesi ve çocuk işçiliğine son verilmesine yönelik hem dünyada hem de Türkiye'de uygulanan sosyal koruma programları çocuk işçiliğiyle mücadelede önemli ilerlemeler sağlamıştır. Ancak tüm bu ilerlemelere rağmen çocuk işçiliği oranlarının gerek dünyada gerekse de Türkiye'de istenilen düzeylerde olmadığı görülmektedir. Bu nedenle çocuk işçiliğiyle mücadelede istenilen sonuçların alınabilmesi için aileye ve çocuğa yönelik sosyal koruma programlarının genişletilmesine önem verilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk İşçiliği, Sosyal Koruma, Sosyal Koruma Programları

ABSTRACT

Child labour is a social problem that not only Turkey but the whole world struggles with today. Poverty is seen main factor leading to child labor. Due to the poverty of their families, most of children enter working life at an early age. The bad and severe conditions of working life negatively affect the physical and mental development of children and prevent them from achieving a healthy future. In addition, the negative impact of working life is not only on children, it also prevents the formation of a healthy social structure. From this point of view, the real struggle against child labor is through struggling with poverty. At this point, social protection programs are at the centre of the struggle against poverty and thus child labor. Social protection programs play an important role in reducing the vulnerability of families to poverty and shocks it causes and in meeting basic needs. Reducing the destructive effect of poverty on the family will prevent families from seeing as a subsistence strategy, and families will direct children to education instead of working life. In addition, social protection programs are very important in terms of ensuring sustainable welfare and sustainable development.

The aim of this study is to address the basic factors that cause child labour and to eliminate these factors and what constitutes social protection programs for children in the context of sustainable welfare and development, and the effects of these programs on children's withdrawal from working life. This study was prepared by the literature review method, and as a result of the study the main reason of child labour was seen as poverty. Social protection programs implemented both in the world and in Turkey, aimed at eliminating poverty and child labour, have made significant progress in combating child labour. However despite all these advances, it is observed that rates of child labour are not at the desired levels both in the world and in Turkey. Therefore, in order to achieve the desired results in the struggle against child labour, it is necessary to attach importance expanding social protection programs for the family and children.

Keywords: Child Labor, Social Protection, Social Protection Programs

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	Dünyada Çocuk İşçiliği ve Tehlikeli İşlerde Çalışan Çocuklar 2000-2016.....	26
2	Bölgelere Göre Çocuk İşçiliği ve Tehlikeli İşlerde Çalışan Çocuklar 2016.....	26
3	Yaş Gruplarına Göre Çocuk İşçiliği ve Tehlikeli İşlerde Çalışan Çocuklar 2016.....	27
4	Çocuk İşgücü Temel Göstergeler 2006-2012 (Bin kişi).....	28
5	Hanehalkı Sorumlusu İşsiz Olan Hanehalklarında Yaşayan Çocuk Sayısı (2014-2018) (Bin).....	29
6	15-17 Yaş Grubundaki Çocuk İstihdam Oranı (2014-2018) (%)	30
7	Ne Eğitimde Ne De İstihdamda Olan 15-17 Yaş Grubundaki Çocuk Nüfusunun Oranı (2014-2018) (%)	31
8	Ekonomik Faaliyette Çalışan Çocuklara İlişkin Temel Göstergeler, 5-17 Yaş, IV. Çeyrek: (Ekim-Kasım-Aralık), 2019.....	31
9	Çocuk İşçiliğine Yönelik ILO Sözleşmeleri.....	60
10	Sosyal Koruma Harcamalarının Yardım Türlerine Göre Dağılımı (Milyon TL)	83
11	Sosyal Koruma Kapsamında Yardım ve Maaş Alan Kişi Sayısı, 2010-2018 (Bin Kişi)	84
12	Gıda Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı.....	87
13	Barınma Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı.....	87
14	Yakacak Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı	88
15	Muhtaç Asker Ailelerine Yapılan Yardımların Yıllara Göre Dağılımı	89
16	Doğum Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı	90
17	Muhtaç Asker Çocuğu Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı	90
18	Öksüz ve Yetim Yardımının Yıllara Göre Dağılımı.....	91
19	Eğitim Materyali Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı	92
20	Şartlı Eğitim Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı.....	92
21	Öğle Yemeği Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı	93
22	Ücretsiz Ders Kitabı Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı.....	94
23	Öğrenci Taşıma, Barınma ve İaşe Yardımına Aktarılan Kaynağın Yıllara Göre Dağılımı.....	95
24	Engelli Öğrencilerin Ücretsiz Taşınmasına Aktarılan Kaynağın Yıllara Göre Dağılımı.....	95
25	Şartlı Sağlık Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı.....	96
26	Şartlı Sağlık (Gebelik) Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı	97

27	Yıllara Göre Ödenen SED Tutarı (milyon TL).....	98
28	2021 Yılında Uygulanacak Asgari Geçim İndirim Tutarları (TL).....	101

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik Nr.	Grafik Adı	Sayfa Nr.
1	Çocuk İşçiliğinin Sektörel Dağılımı 2016	27
2	Çocuk Nüfusunun İşgücü Durumu (15-17 yaş) 2014-2018.....	30
3	Türkiye’de Sosyal Koruma Yardımlarının Dağılımı, 2018-2019 (%).....	84
4	SED Hizmetinden Yararlanan Toplam Çocuk ve Genç Sayısı.....	99

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
AÇSHB	: Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
ASPB	: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı
ASŞ	: Avrupa Sosyal Şartı
BM	: Birleşmiş Milletler
ÇHS	: Çocuk Hakları Sözleşmesi
ÇSGB	: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
GGASŞ	: Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ILO	: International Labour Organization – Uluslararası Çalışma Örgütü
ILSSA	: Institute of Labour Science and Social Affairs – Çalışma Bilimi ve Sosyal İşler Enstitüsü
IMF	: International Monetary Fund – Uluslararası Para Fonu
IPEC	: International Programme on the Elimination of Child Labour – Çocuk İşçiliğinin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Program
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development – Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OHCHR	: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights – Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği
OPHI	: Oxford Poverty and Human Development Initiative – Oxford Yoksulluk ve İnsani Gelişme Birimi
SKH	: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri
SRAP	: Sosyal Riski Azaltma Projesi
SYDTF	: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu
SYGM	: Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü
SYDV	: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı
ŞNT	: Şartlı Nakit Transferi
UHK	: Umumi Hıfzısıhha Kanunu
ÜİS	: Ulusal İstihdam Stratejisi
UN	: United Nations – Birleşmiş Milletler
UNICEF	: United Nations International Children’s Emergency Fund – Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
UNDP	: United Nations Development Programme – Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
WB	: World Bank – Dünya Bankası

WHO : World Health Organization – Dünya Sağlık Örgütü

GİRİŞ

Çocukluk, çocuğun her açıdan gelişiminin hızlı ve yoğun olarak devam ettiği, bu nedenle özel bir bakım ve korunma gerektiren bir dönem olarak ifade edilmektedir. Çocukluk dönemi insan yaşamının diğer dönemlerine oranla daha büyük bir öneme sahiptir. Bu dönem insan yaşamının temelini atıldığı dönemdir. Bu dönemde birçok tutum, davranış, özellik ve yeteneğin kazanıldığı bir gerçektir. Çocuklar bu dönemde temel eğitimlerini almalı, oyun oynamalı ve gelişimlerini olumsuz etkileyecek her türlü tehlikeye karşı korunmalıdır. Bu durum çocukların çocukluğunu yaşayabilmesi ve sağlıklı bir gelecek elde edebilmeleri açısından oldukça önemlidir.

Çocukların çocukluğunu yaşayabilmesi ve sağlıklı bir gelecek elde edebilmeleri her zaman mümkün olmamaktadır. Bu duruma yol açan birçok faktör bulunmaktadır. Ancak bu faktörlerden en önemlisi hiç şüphesiz çocuk işçiliğidir. Çocuk işçiliği günümüzde acil çözüm bekleyen küresel bir sorundur. Sanayi Devrimi ile birlikte dünya gündemine giren bu olgu günümüzde hala devam etmektedir. Çocuk işçiliği karmaşık ve çok boyutlu bir sorundur. Çocuk işçiliğinin temelinde sosyal, ekonomik ve kültürel birçok faktör yer almaktadır. Çocuk işçiliği günümüzde yalnızca az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin değil, gelişmiş ülkelerin de çözüm aradığı bir sorundur. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından yayınlanan rapora göre bugün dünyadaki çocuk işçi sayısı yaklaşık 152 milyondur. Bunun yanı sıra bu çocuk işçilerin büyük bir bölümü de tehlikeli işlerde çalışmaktadır.

Çocuk işçiliğine yol açan en temel neden yoksulluk olarak görülmektedir. Çocukların büyük bir bölümü ailelerinin içinde bulunduğu yoksulluktan dolayı erkenden çalışma hayatına girmek zorunda kalmaktadır. Çünkü anne ve baba aile geçimini sağlamada zorlanmakta bu yüzden çocukların emeğine başvurmak zorunda kalmaktadır. Erkenden çalışma hayatı içinde kendini bulan çocuklar yaşlarına uygun olmayan işlerde, ağır ve kötü koşullar altında, uzun saatler boyunca ve düşük ücret karşılığı çalıştırılmaktadır. Tüm bunlar çocukların fiziksel, zihinsel, sosyal ve ahlaki yönden sağlıklı bir gelişim gösterebilmesini engellemektedir. Ayrıca çalışmak zorunda kalan çocuklar okula gidememekte, bu durumda onları ileride güzel bir gelecek ve iyi bir iş için gerekli nitelikleri kazanmaktan alıkoymaktadır. Çocukların en çok küçük işyerlerinde kayıt dışı ya da aile işletmelerinde ücretsiz aile işçisi şeklinde çalıştırıldığı bilinmektedir. Bu durum çocukları çalışma hayatında karşılaştıkları risklere karşı güvencesiz bırakmaktadır. Bu güvencesizlik de, çocukların emeğinin sömürülmesine ve çocukların istismar edilmesine neden olmaktadır. Tüm bu olumsuzluklar çalışma hayatı içinde en kırılgan grup olan çocukların sosyal koruma müdahalesine en çok ihtiyaç duyan grupların başında olduğunu göstermektedir.

Sosyal koruma, toplumdaki herkesin sosyal güvenlik kapsamı içerisinde yer almasına, insanların yoksulluktan korunması, refahının artırılması ve özellikle de yoksulluğun yıkıcı etkileriyle en çok karşılaşan çocukların bu etkilerden kurtarılmasına yönelik en önemli politika araçlarından birini oluşturmaktadır. Aileleri çocukların emeğine başvurmamak zorunda bırakan kırılmalıkların hafifletilmesi ve ortadan kaldırılması ve bu ailelerin de sosyal güvenlik kapsamına dâhil edilmesi çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasında son derece önemli bir rol oynamaktadır. Bu anlamda sosyal korumanın çocuk haklarının gerçekleştirilmesi ve çocukların refahını sağlayarak onlara potansiyellerini gerçekleştirme imkânı sunması bakımından çocukların gelişimine oldukça önemli katkılar sunduğu görülmektedir. Sosyal koruma alanındaki en önemli belgelerden biri olan ILO'nun 202 sayılı "Sosyal Koruma Tabanları Tavsiye Kararı" beslenme, bakım, eğitim ve gerekli diğer mal ve hizmetlere erişimin sağlanması bakımından en azından ulusal olarak tanımlanmış, çocuklara yönelik asgari düzeyde temel gelir güvencesi sağlanmasını öngörmektedir. Dünya genelinde çocuklara ve aileye yönelik nakdi yardımlar sosyal korumanın önemli bir şeklini ifade etmektedir. Bu yardımlar beslenme, sağlık ve okula devam etme üzerinde olumlu etkiler göstermektedir. Yoksullukla mücadele, her kesime yönelik bir koruma ve çocuk işçiliğinin önlenmesi "Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinde de yer almaktadır. Bu bağlamda yoksulluğun her türünün ortadan kaldırılması ve tüm biçimleriyle çocuk işçiliğinin 2025 yılına kadar ortadan kaldırılması bu hedeflerden ikisini oluşturmaktadır. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi açısından çocuklara ve ailelere yönelik yardımların genişletilmesi gerekmektedir. Bu yardımlar yoksulluğun hafifletilmesi, ortadan kaldırılması ve çocuk işçiliğinin önlenmesi politikalarının merkezinde yer almaktadır.

Ailelerin ekonomik ve her yönden güçlendirilmesi, yoksullukla mücadele ve çocuk işçiliğinin önlenmesine yönelik atılan bu adımlar ve bunların sonucunda uygulanan politikalar kapsamında hem dünyada hem de Türkiye'de çocuk işçiliği ile mücadelede olumlu gelişmeler yaşanmaktadır. Ancak uygulanan politikalar çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasını sağlayamamıştır. Günümüzde gerek dünyada gerekse de Türkiye'de çocuk işçiliği oranları yüksek düzeyde seyretmektedir.

Bu çalışmanın amacı, çocukların çalışma hayatında yer almasına neden olan temel sorunları saptayarak bu sorunların ortadan kaldırılması, beşeri sermayenin inşa edilmesi, sürdürülebilir kalkınma ve refahın teşvik edilmesi bağlamında çocuklara ilişkin sosyal koruma programlarının nelerden oluştuğunu ve bu uygulamaların ailenin güçlendirilmesi ve çocuk işçiliğiyle mücadelede nasıl bir etkiye sahip olduğunu açıklamaktır.

Yapılan çalışmada literatür tarama yönteminden yararlanılarak çocuk işçiliğinin boyutu, çocuk üzerindeki etkileri ve çocuk işçiliğiyle mücadeleye ilişkin sosyal koruma programları dünyadan ve Türkiye'den verilen uygulama örnekleri doğrultusunda ele alınacaktır.

Bu kapsamda çalışmanın birinci bölümünde çocuk ve çocuk işçi kavramları, çocuk işçiliğinin tarihsel süreci ve çocuk işçiliğine neden olan faktörler ele alınmaktadır. Daha sonra çocuk işçiliğinin çocuklar üzerindeki etkileri ve çocuk işçiliğinin hem dünyada hem de Türkiye’deki boyutu sayısal veriler doğrultusunda açıklanmaktadır.

İkinci bölümde, sosyal koruma kavramı geniş bir şekilde ele alınarak, çocuklar açısından gerekliliği, çocuklara yönelik sosyal koruma programları (işsizlik koruması, yaşlılıkta gelir güvencesi, engelliler için sosyal koruma, genel sağlık koruması, kamu-iş programları ve transfer programları) ve çocuk işçiliği ile ilgili uluslararası düzenlemelere değinilmektedir. Daha sonra sosyal güvenliğe yönelik ILO standartları, 2030 “Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri” doğrultusunda çocuklara yönelik sosyal koruma ve çocukların sosyal koruma programlarına erişimde yaşadığı engeller ele alınmaktadır.

Çalışmanın son bölümünü oluşturan üçüncü bölümde, Türkiye’de çalışan çocuklara yönelik sosyal korumanın hukuki alt yapısı, Türkiye’de sosyal koruma harcamaları ve çocuklara yönelik yapılan yardımlar incelenmektedir. Daha sonra Türkiye’de çocuk işçiliğiyle mücadeledeki ulusal program, çocuklara ilişkin sosyal korumada karşılaşılan sorunlar ve bu sorunların çözümüne yönelik önerilere değinilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÇOCUK İŞÇİLİĞİ, ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN BOYUTU VE ETKİLERİ

1.1. Çocuk Kavramı

Genel anlamda çocuk, insanların yetişkinlikten önceki dönemini ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Çoğunlukla bebeklik ve ergenlik arasındaki süreci kapsayan çocukluk döneminin başlangıç ve bitiş sınırları kesin olarak ifade edilemezken, bu sınırlar toplumlar arasında da farklılık göstermektedir. Toplumların sahip olduğu kültürel yapı, çocuklara yüklediği anlam sözü edilen sınırların sabit ve değişmez olmasını engellemektedir (Işık, 2014: 6).

Çocuk kavramının tanımlanması büyük zorluklar içermektedir. Bu konuda Franklin (1993: 21-23) çocuk kavramına ilişkin beş nokta ortaya koymaktadır:

- Çocukluk sabit bir döneme bağlı tek bir evrensel deneyimden ziyade tarihsel süreçte değişen kültürel bir yapıdır. Tarihçiler tarafından yapılan çalışmalar çocukluk ile yetişkinlik arasındaki sınırların keyfi olarak belirlendiğini ve tarihin farklı dönemlerinde önemli değişiklikler gösterdiğini ortaya koymaktadır.
- Çocukluk ile yetişkinlik arasındaki sınırın belirlenmesi keyfi olmanın yanı sıra tutarsızlık da içermektedir. Kişiler bazı faaliyetler konusunda çok küçük görülebilirken, bazı faaliyetler için de yeterince büyük görülebilmektedir. Ayrıca cinsiyetler söz konusu olunca sınırlar farklı yaşlarda çizilmektedir.
- Çocuklar negatif bir anlamda “yetişkin olmayanlar” şeklinde tanımlanmaktadır. Çocukluk ilk bebeklik ile 18 yaş arası geniş bir dönemi kapsamakta ve bu uzun süreç farklı ihtiyaçları, yetenekleri ve potansiyelleri barındırmaktadır. Bu yüzden bir grup genç için uygun olan şey, diğer bir grup açısından uygun olmamaktadır. Fakat gençlerin tümü “çocuk” olması ve yetişkinlere özgü faaliyetleri yerine getirememesi bakımından benzer oldukları varsayımı bu farklılığı geri plana itmektedir.
- Çocuk kavramı kronolojiden çok iktidarla bağlantılıdır. Çocuk kavramının cevabı otoriter toplumda iktidar sahibi olanlar tarafından verilmektedir. Kavram belirli bir yaşı işaret etmekten ziyade iktidar ilişkisini belirtme eğilimindedir. Başlangıçta düşük statü sahibi kişileri tanımlamak için kullanılmıştır.
- Çocukluğun oldukça yeni bir buluş olduğu vurgulanmaktadır. Çocukluk düşüncesi son 400 yılda oluşan ve şekillenen bir Avrupa icadı olarak görülmektedir.

Çeşitli çocuk tanımlarına bakıldığında, Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde “ 1- Küçük yaştaki erkek veya kız” , “ 2- Soy bakımından oğul veya kız evlat” , “ 3- Bebeklik ile erginlik arasındaki gelişme döneminde bulunan oğlan veya kız, uşak” şeklinde tanımlanmıştır (<https://sozluk.gov.tr/>).

Yörükoğlu (2007: 13) çocuğu “gelişen bir insan yavrusu, olgunlaşmamış, reşit sayılmayan küçük yurttaş” biçiminde ifade etmiştir. İnan (1980: 247) ise çocuğu, “tam ve sağ doğduğu andan itibaren reşit (ergin) olduğu an'a kadar ki devrede bulunan (insan yavrusudur) gerçek kişidir” şeklinde tanımlamaktadır.

Psikoloji biliminde çocuk, doğumdan itibaren başlayarak ergenlik safhasına kadar süren evrede bulunan kişidir. Gelişim psikolojisi ergenlikten sonraki dönem için “genç insan” kavramını kullanmaktadır (Akyüz, 2000: 66).

Türkiye tarafından da imzalanan Birleşmiş Milletler (BM) Çocuk Hakları Sözleşmesi (ÇHS)'nde çocuk ifadesi, 18 yaşın altındaki herkes olarak tanımlanmaktadır. ILO'nun 182 sayılı Sözleşmesi'ne göre de çocuk kavramı 18 yaşın altındaki herkesi kapsamaktadır (Gülçubuk, 2012: 77-78). Medeni Kanunumuz da bu belgelere paralel olarak erginlik yaşını evlenme ve yargı kararıyla ergin kılınma dışında 18 yaş olarak belirlemiştir (Bozkurt Gümrükçüoğlu, 2013: 482).

Hukuki yönden incelendiğinde de çocuk kavramının sınırları açıkça ifade edilememiştir. Çocukluk dönemi için öngörülen üst sınırın ulusal ve uluslararası hukuk belgelerinde 18 yaş olarak değerlendirildiği görülmektedir. Ancak belirlenen bu sınır hukukun farklı dallarında değişiklik arz edebilmektedir. Bu konuda örnek vermek gerekirse, 4857 sayılı İş Kanunu'nda çalışma bakımından ülkemiz de dâhil pek çok ülkede 15 yaş çocuk sayılmak için üst sınır olarak öngörülmüştür. Ceza hukukunda suçlu sayılabilmek bakımından belirlenen sınırın 12'ye düştüğü görülmektedir (Şahin, 2010: 23).

Çocukluk dönemi kullanılan kriterlerden bağımsız olarak fiziksel, zihinsel ve sosyal gelişimin hızlı bir şekilde devam ettiği ve çocukların özel olarak korunmaya ihtiyaç duyduğu bir süreci ifade etmektedir. Bu dönemde birçok davranışın, becerinin ve özelliğin kazanıldığı herkesçe benimsenmiş bir gerçektir. Çocukluk dönemi, insan yaşamının diğer dönemleriyle kıyaslandığında çok daha büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü yaşamın sonraki evreleri çocuk döneminde şekillenmeye başlanmaktadır. Öte yandan çocukluk, içinde bulunulan ortamla etkileşimin yoğun olarak gerçekleştiği ve toplumsallaşmanın ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu dönemde çocuğa başarılı bir sosyal tutum kazandırılmaz ise çocuk çeşitli kişisel ve sosyal sorunlarla yüzleşebilmektedir. Bu durumun sonucu olarak gelecekte sağlıklı ve mutlu bir toplum yapısının oluşması sekteye uğrayabilmektedir (Karataş, 1993: 85).

Çocuk kavramını tanımlarken kullanılan kriterlerin farklı olması, kavramın tek bir yönden ele alınmasını ve kesin bir tanımının yapılabilmesini mümkün kılmamaktadır. Çocuk kavramına yüklenen anlam her toplumun norm ve değerlerine göre şekillenmektedir. Çocukluk insan yaşamının en önemli evrelerinden birini oluşturmaktadır. Bu yüzden çocuk kavramını sadece biyolojik olarak değil psikolojik ve hukuksal açıdan da ele almak yerinde olacaktır.

1.2. Çocuk İşçi Kavramı

Çocukların çalışması günümüze özgü olmayan, tarihi çok eskilere dayanan bir olgudur. Sanayi Devrimi'nden önce çocuklar ücretsiz aile işçisi olarak evde, tarla-bahçe işlerinde uğraşmış ya da bir zanaat öğrenebilmek için çıraklık yapmışlardır. Bu dönemde çocukların çalışması doğal bir uygulama olarak görülmüş, toplumda bir sorun yaratmamıştır. Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesiyle birlikte emeğini ücret karşılığı satmaya mecbur kalan yeni bir sınıf, işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. Sanayileşme beraberinde yoğun bir şekilde köyden kente göçe neden olurken; kentte yaşam sürdürebilmek için çocuklar da son derece ağır koşullarda, sefalet ücretlerinde kitleler halinde fabrika ve atölyelerde çalışmak zorunda kalmışlardır. Böylece çok önemli bir sosyal sorun olan çocuk işçiliği sorunu doğmuştur (İçli ve Bağış, 2018: 158).

ILO tarafından çocuk işçiliği, “çocukları çocukluklarını yaşamaktan alıkoyan, potansiyellerini ve saygınlıklarını eksilten, fiziksel ve zihinsel gelişimlerine zarar verici işlerde istihdam edilmesi” şeklinde tanımlanmaktadır. “Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu” (UNICEF) çocuk işçiliğini “çocuğun yaşına ve işin türüne bağlı olarak, minimum çalışma saatini aşan ve çocuğa zararlı olan iş” olarak tanımlamaktadır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı [ÇSGB], 2017a: 13).

Başka bir tanımda ise çocuk işçiliği “aile bütçesine katkıda bulunmak ve bir meslek öğrenmek amacıyla genellikle küçük sanayide, informal sektörde, tarımsal alanda, esnaf ve sanatkarlar yanında, marjinal çalışma alanlarında, evde, sokakta çalışan küçük yaştaki kimseler” olarak ifade edilmektedir (Karabulut, 1998: 22).

ILO, çocuk işçiliğine yönelik temel sözleşmelerinden olan 138 sayılı Sözleşmesi'nde 15 yaşın istihdama kabulde asgari yaş sınırı olduğunu belirtmektedir. Bu asgari yaş sınırının bazı istisnai koşullarda 13'e kadar düşürülebileceği hükme bağlanmıştır. Buradan hareketle hangi nedenle olursa olsun çalışma hayatında yer alan 13 yaşından küçükler ILO tarafından çocuk işçi olarak kabul edilmektedir (Günöz, 2007: 5).

Aile bütçesine katkı sağlamak veya hayatını kazanmak için çalışan 15 yaşın altındaki bireylere ILO tarafından “çocuk işçi” ya da “çalışan çocuk” denilmektedir. Genç işçi ise 15-24 yaş grubundaki çalışanları ifade etmektedir. ILO tarafından yapılan bu ayırım 4857 sayılı İş Kanunu'nda

da benimsenerek 15 yaşın altında olanlar çocuk işçi, 15-18 yaş grubundaki çalışanlar da genç işçi olarak kabul edilmektedir (Avşar ve Öğütoğulları, 2012: 12).

Bu tanımlara İş Kanunu'nun 71. maddesi gereğince 06.04.2004 tarihinde çıkarılan "Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik"te ulaşılabilmektedir. Yönetmeliğe göre genç işçi "15 yaşını tamamlamış, ancak 18 yaşını tamamlamamış kişiyi" çocuk işçi ise "14 yaşını bitirmiş, 15 yaşını doldurmamış ve ilköğretimini tamamlamış kişiyi" ifade etmektedir (Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik [Çocuk ve Genç İşçi Yönetmeliğı], 2004: madde 4).

Çocuk işçi tanımlarına baktığımızda yaş kriterine sıkı sıkıya bağı olduğı gözlemlenmektedir. Ancak tanımlamalarda bahsedilen yaş sınırları ülkeden ülkeye değışiklik gösterebilmektedir. Örneğın; her türlü çalışmaya kabul için belirlenen asgari yaş Hong Kong'da 15, Filipinler'de 14 ve Mısır'da 12 olarak belirlenmiştir (UNICEF, 1997: 25).

Son olarak belirtmek gerekir ki çocuklar tarafından gerçekleştirilen işlerin tümü, ortadan kaldırılması gereken çocuk işçiliğı kategorisi içerisinde yer almamaktadır. Bu durum çocuk çalışması ve çocuk işçiliğı kavramlarının aynı anlama gelmediğini göstermektedir. Çocukların sağıklarını ve kişisel gelişimlerini olumsuz etkilemeyen ya da eğitimlerini engellemeyen işlerle meşgul olmalarına genellikle olumlu bakılmaktadır. Bu konuda örnek vermek gerekirse; ebeveynlerine ev işlerinde yardımcı olmaları, aile işletmelerinde belirli işlerle uğraşmaları, okul vakitleri dışında ya da tatillerde harçlık kazanmalarını sağılayacak bazı işlerde yer almaları bu türde çalışmalardır. Sayılan bu tür etkinliklerin içinde olmaları hem çocukların gelişimine hem de ailelerinin bütçesine katkı sağılamaktadır. Öte yandan çocuklar bu sayede türlü beceriler ve tecrübeler kazanmakta ve yetişkinliğe adım attıklarında da toplumda üretken bireyler olma açısından kendilerini hazırlamış olmaktadır. Özetlemek gerekirse çocukların yaptıkları işlerin çocuk işçiliğı olarak değıerlendirilmesi için çalıştıkları/çalıştırıldıkları işlerin;

- Çocuklar için zihinsel, fiziksel ve ahlaki bakımdan zararlı işler,
- Eğitimlerini düzenli bir şekilde yürütmelerini engelleyen işler,
- Okulu bitirmeden bırakmalarına neden olan işler ve
- Uzun süreli, ağır ve okul ile bir arada gerçekleştirmek zorunda bırakan işleri kapsaması gerekmektedir (<https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/lang--tr/index. Htm>).

Çocuk işçiliğini çocuk çalışmasından ayıran temel fark, çocuk işçiliğinde çocuk bir ücret karşılığında bir iş sözleşmesine dayanarak çalışmakta ve çocuk işçiliğı kavramı ücretli işgücü ile ilişkilendirilmektedir. Söz konusu emeğini ücret karşılığı harcamayan çocukların yaptıkları çalışma olduğunda kullanılacak kavramın daha kapsayıcı ve geniş olması gerekmektedir. Bu doğrultuda

ücretli işgücü kapsamında yer almayan çalışan çocuklar için daha kapsamlı bir kavram olarak çocuk çalışması tercih edilmektedir (Yıldız, 2017: 114).

Çocuk kavramında olduğu gibi çocuk işçiliği kavramının da kesin bir tanımını yapmak oldukça güçtür. Bu nedenle çocuk işçiliği kavramı tanımlanırken genellikle yaş kriteri esas alınmaktadır. Yukarıdaki açıklamalardan hareketle, çocuk işçiliği çocukları sağlıklı bir çocukluk geçirmekten alıkoymakta, oyun haklarını ellerinden almakta ve eğitimlerini engellemektedir. Bu nedenle çocuk işçiliği çocuğun her türlü gelişimi üzerinde olumsuz etkiler bırakmaktadır. Ayrıca çocuk işçiliği, çocukların çeşitli istismarlara maruz kalmasına da neden olmaktadır. Çocuklar henüz gelişimlerini tamamlamadıkları için çalışma hayatındaki çeşitli faktörlerden yetişkinlere göre daha fazla etkilenmektedir.

1.3. Çocuk İşçiliğinin Tarihsel Gelişimi

Çocuklar yalnızca günümüzde değil çok eski dönemlerden beri ailelerinin yanında ellerinden gelen her çeşit işte, ailelerinin bütçesine katkıda bulunmak adına çalışmışlardır. 16. yüzyılın sonlarında ailesini kaybetmesinden ya da ailelerinin yoksulluğundan dolayı çocuklar yerel zanaatkarların yanında çırak olarak çalışmış veya bir zanaat öğrenmeleri için özel atölyelere gönderilmiştir (Mac Lennan, 1993: 145).

Loncalar, Orta Çağ'da esnaf ve zanaatkarların bir araya gelerek kurduğu mesleki kuruluşlardır. Loncalarda çırak-kalfa-usta şeklinde sınıflandırılmış hiyerarşik bir düzen bulunmaktadır. Çıraklık bu üç dereceli hiyerarşinin ilk basamağı olup, ustalık hakkını elde etmek için çocuklar ve gençlerin beklemek zorunda kaldıkları başlangıç süresidir. Bu dönemde çırakların yaşı zanaatlara göre farklılık göstermekle birlikte, 10-18 yaş arasında olmuştur (Centel, 1982: 13).

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'inde 16. yüzyılda köle ticareti çocuk emeği kullanımına hız kazandırmıştır. Ardından 18. yüzyılın sonlarında makinelerin icadı ve fabrikaların kurulması sonucu modern sanayinin ortaya çıkması özellikle İngiltere'de Sanayi Devrimi diye adlandırılan süreç ile devam etmiştir (Kılıç, 2009: 13). Sanayi Devrimiyle birlikte fabrikalarda kitle üretim tarzıyla daha fazla mal üretimi sağlayan bir sürece geçilmiştir. Bu olay toplumların gerek siyasal gerekse ekonomik yapılarında köklü değişimler gerçekleştirmiştir. Ayrıca siyasal ve ekonomik yapıyla sıkı ilişki içinde olan çalışma ilişkilerinde de yeni dönüşümler yaratmıştır. Sanayi Devrimi işçi sınıfı denilen yeni bir sınıfı ortaya çıkarmış ve bu yeni sınıfın oluşmasıyla çalışma hayatındaki geleneksel aktörler değişikliğe uğramıştır. Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesi ve ekonomik yapıdaki liberal sistem sanayileşme öncesinin mesleki kuruluşlarını oluşturan loncaların çökmesine neden olmuştur. Lonca sisteminde yer alan usta-çırak ilişkisi yerini patron-işçi ilişkisine bırakmıştır (Mahiroğulları, 2005: 43). Sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan liberal sistem, girişimcileri rekabet yarışına sevk etmiş ve ekonomik çıkarlarının maksimizasyonu amacıyla düşük ücret politikaları

uygulamalarına neden olmuştur (Gençoğlu, 2013: 86). Sonuç olarak çocuklar daha fazla kar etmek isteyen işverenler tarafından ucuz işgücü olarak görülmüş ve güçlerini aşan işlerde çalıştırılmışlardır (Çöpoğlu, 1998: 55). Böylece tarihte ilk kez çocuklar büyük kitleler şeklinde “kurumsal” işgücü durumuna gelmiştir. “Çocuk çalışması”nın tam da bu aşamadan sonra “çocuk işçiliği”ne dönüştüğü söylenebilmektedir (Duyar ve Özener, 2003: 12).

Çocuklar, Sanayi Devrimi’nin yarattığı büyük fabrikalarda çok ağır ve kötü koşullarda çalışmak zorunda kalmıştır. Bunun çeşitli nedenleri vardır. İlk neden ekonomiktir. Ücretlerin çok düşük düzeyde olmasının doğal bir sonucu olarak babanın aldığı ücret geçinmek için yetersiz kalmıştır. Çocuklar babanın ücretini tamamlamak amacıyla çalışmışlardır. Çocukları çalışmaya iten ikinci neden tekniktir. İş bölümü ve makineler sayesinde üretim tekniği basite indirgenerek seri üretim gerçekleştirilmiştir. Böylelikle çocuklar özel bilgi ve yetiştirilmeye ihtiyaç duyulmadan üretim sürecine adım atmışlardır. Bunun sonucunda çocuklar da Sanayi Devrimi’nin insan emeğinin sömürülmesinde sınır tanımayan tüm sonuçlarına maruz kalmıştır (Talas, 1961: 16-17).

Çocuklar kömür fabrikalarında, cam işlerinde ve pamuk fabrikalarında işe alınmışlardır. Şehirlerde, fabrikalarda veya madenlerde iş bulamayan çocuklar ise baca temizleyicisi olarak işe alınmışlardır (Fanette, 2015: 7). İngiltere’de bu durum oldukça olağan bir hâle dönüşerek “baca temizleyicisi” ifadesi çalışan çocukları tanımlamada kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde baca temizleme işi yapan çocukların ortalama yaşam süresi 3 yıl ile sınırlı kalmıştır. Belçika’daki dokuma fabrikalarında makinelerin altında kalan yün parçalarını toplama işinde istihdam edilebilmek için beş yaşını doldurmak yeterli olmuştur. Fransa’daki maden işletmelerinde yerden iki, üç kilometre altta kırk dereceyi geçen sıcaklıkta yeni galerilerin açılması ya da vagonların yüklenmesi gibi işler yalnızca çocuklara özgü işleri oluşturmuştur. Yeni galeri açılmasında küçük deliklerden kolay şekilde ilerleyebilecekleri için çocuklara bu iş verilmiştir. Bu nedenle yeni galerilerin açılması esnasında ortaya çıkan grizu patlamalarında hayatını kaybedenlerin büyük bölümünü daha 10 yaşını doldurmamış çocuklar oluşturmuştur (Güzel, 2016: 1994).

Gelişim sürecindeki çocukların karşılaştıkları uzun süreli çalışma, bunun sonucunda yaşadıkları uykusuzluk ve gerçekleştirdikleri ağır işler fiziksel ve zihinsel gelişimlerini olumsuz olarak etkilemiştir. Dr. Villerme, Fransa’da bulunan dokuma fabrikalarında çocukların mekik ve bobin taşıma işinde günlük 16-17 saat çalıştırıldığını ve bu durumun çocuklar için çalışmaktan ziyade işkenceye dönüştüğünü söylemektedir. Bu durum iyi beslenemeyen, düzgün şekilde giyinemeyen ve fabrikadan uzakta oturan 6-8 yaşlarındaki çocukları sabah 5’te işyerlerine gidip-gelme zorunda bırakmıştır (İlik vd., 1994: 23).

Tüm bu insan onuruna yakışmayan ağır ve kötü çalışma koşullarının yanı sıra aşırı kâr peşinde koşan işverenler çalışanlara çok düşük ücretler vermişlerdir. Örneğin, Fransa’da erkek çalışanlar günde 1.5 frank alırken, kadınlar 90 santim, çocuklar ise 50 santim ücret almışlardır. Kadın ve

çocukların geceler de dâhil çalıştırılması toplumda aile yaşamının bozulup bölünmesine hatta dağılmasına yol açmıştır. Toplum yapısını kökten sarsan bu durum toplumsal sorunları da beraberinde getirmiştir. Ortaya çıkan bu manzara sosyal politika yetersizliklerinin bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir (Güven, 2013: 48).

1980 sonrasında küreselleşme ve ortaya çıkardığı sonuçlar çocuk işçiliğine yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu dönemde çokuluslu şirketler ön plana çıkmış ve doğrudan yabancı yatırımlar artmıştır. İhracata dayalı üretim stratejisinde rekabet gücünün sürdürülebilirliği ve küresel pazarda varlığın devamı en az maliyetle en yüksek üretim anlayışı üzerine kurulmuştur. Bu durumda şirketleri ucuz işgücü temin etmeye yöneltmiştir. Şirketler emeği ucuz işgücünün fazla olduğu bölgeler olan Afrika ve Uzak Doğu ülkelerine kaydırmışlardır. Bu gelişmeler çocuk işçiliğinin yeni bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Sonuç olarak çocuklar düşük ücretler ve kötü çalışma koşulları altında çalıştırılmaktadır. Çokuluslu şirketler çocuk işçiliğini rekabet avantajı kazandıran bir olgu olarak görmektedir (Coşan, 2019: 287).

Çocuk işçiliği, 21. yüzyılda da dünyada var olan en tartışmalı ve acil çözülmesi gereken sorunların başında gelmektedir. Ayrıca yoksulluk, eğitim eksikliği, sağlıksız olma ve cinsiyet eşitsizliğiyle çocuk işçiliği arasındaki yakından ilişki sorunun çözümü için geniş tabanlı sürdürülebilir sosyal ve ekonomik ilerleme ihtiyacını vurgulamaktadır (Roggero vd., 2007: 273).

Çocuk işçiliğinin tarihin her döneminde karşılaşılan bir sorun olduğu görülmektedir. Ancak Sanayi Devrimiyle çocuklar fabrikalarda ihtiyaç duyulan alana göre üretimin çeşitli aşamalarında yer almışlardır. Bu durum çocuk işçiliğine yeni bir boyut kazandırmıştır. 1980'li yıllardan sonra ise küreselleşmenin sonucunda artan rekabet işverenlerin daha fazla kâr elde edebilmek adına çocuk işçiliğine yönelmelerine neden olmuştur. Çocuk işçiliği günümüzde hem az gelişmiş hem de gelişmiş ülkelerin çözmeye bulmaya çalıştığı bir sorun olmaya devam etmektedir. Bu yüzden çocuk işçiliği tüm dünyanın ortak bir sorunu olarak mücadele edilmesi gereken konuların başında gelmektedir.

1.4. Çocuk İşçiliğine Neden Olan Faktörler

Genellikle ailenin düzensiz ve düşük gelire sahip olması sonucu başlayan çocuk işçiliği olgusu daha sonra sosyo-kültürel faktörlerin tetiklediği bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Arz yönü ve talep yönü bulunan bir olgudur. Hızlı nüfus artışı ve gelirin düzensizliği arz yönünü, işgücü piyasasındaki kurumsallaşmanın eksikliği talep yönünü ortaya çıkarmaktadır. Çocuk işçiliğinin var olmasının temelinde ekonomik ve sosyo-kültürel faktörlerin baskısı vardır. Bu durum gelişmişlik seviyesi düşük olan ülke ve bölgelerin çocuk işçiliği sorunuyla yüzleşmesini kaçınılmaz kılmaktadır (Fidan, 2004: 32).

Yoksulluk, işsizlik, göç, eğitimle ilgili nedenler, geleneksel bakış açısı, işverenlerin talebi, mevzuattaki eksiklikler ve denetim yetersizliği çocuk işçiliğine yol açan başlıca nedenler olarak kabul edilmektedir. Söz konusu bu nedenler incelendiğinde bir neden diğerinin sonucu olabildiği gibi, diğer nedenlerden de kaynaklanabilmektedir. Bu durum da kısır bir döngüye neden olmaktadır. Bu kısır döngü çocuk işçiliğinin önüne geçilmesini ve tamamen ortadan kaldırılmasını güçleştirmektedir (Tor, 2010: 32).

Çocuk işçiliğini ortaya çıkaran ailesel faktörler ve çocuk işçilerin yaşadığı sorunlar çocuk işçiliği olgusunun mikro yönünü oluştururken, çocuk işçiliğini ortaya çıkaran ülkedeki genel yoksulluk ve geçiş toplumu niteliği taşıma ise bu olgunun makro yönünü oluşturmaktadır. Makro yönü toplumun büyük bir kesimini etkilemekte ve çocuk işçiliği olgusunun dönemsel olmaktan ziyade yapısal bir sorun teşkil ettiğini göstermektedir. Çocuk işçiliği olgusu ele alınırken hem makro hem de mikro yönü üzerinde durulmalı ve sosyal politikalarda yeni düzenlemelere gidilmelidir (Küçükkaraca, 2001: 354).

Hangi nedenle olursa olsun çalışan çocuklar çalışma hayatında birçok riskle karşı karşıya bulunmaktadır. Ayrıca çocuklar ağır ve tehlikeli işlerde uzun saatler boyunca çalışmaya maruz kalmaktadır. Tüm bunlar çocukların sağlıklı bir şekilde gelişimini olumsuz etkilemektedir. Sağlıklı bir gelişim gösteremeyen çocukların gelecekleri de tehlikeye girmektedir. Çocuk işçiliğinin nedenlerinden her biri bir diğerinin nedeni niteliğinde olduğundan bu konu ile mücadelede çok boyutlu bir yaklaşım ve geniş tabanlı politikalar gerekmektedir.

1.4.1. Yoksulluk

Yoksulluk, kolay algılanabilen fakat tutarlı bir şekilde zihinsel zemine oturtulması güç bir kavramdır. Hemen hemen tüm sosyal bilimlerin ilgilendiği bir konudur. Bu nedenden dolayı gerek tanımlanması gerekse çözüme kavuşturulması bakımından disiplinler arasında farklılıklar vardır. Gelirin bölüşümü bakımından iktisat, yoksulların farklı bir toplumsal gruba oluşturmaları bakımından sosyoloji, yoksul olmanın yalnızca nesnel kriterlerle açıklanamaması aynı zamanda öznel algılamalarla da ilişkili olması bakımından psikoloji ve sadece insanların yaşadığı bir sorun olarak anlam kazanması bakımından antropoloji bilimlerinin ilgi alanına giren oldukça karmaşık bir konudur (Önder ve Şenses, 2006: 3).

İnsani yoksulluk, “Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı” (UNDP) tarafından tahammül edilebilir bir yaşam için ihtiyaç duyulan şartlardan ve fırsatlardan vazgeçmek şeklinde tanımlanmaktadır. Adam Smith’in yaptığı yoksulluk tanımını temel alan tanımlamaya göre yoksulluk insani bir kategoridir ve gelir düzeyiyle ilişkilendirilemez. Buradan hareketle insani yoksulluk insanların temiz su kaynaklarına, sağlık hizmetlerine, eğitim fırsatlarına erişememesi ve

uzun bir yaşam hakkı bağlamında ortaya çıkan yeni fırsatlardan faydalanmak için gerekli altyapı varlığından yoksun olması durumudur (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 2001: 105).

Dünyanın en zengin 42 kişinin sahip olduğu mal varlığı, 3.6 milyar insanla diğer bir ifadeyle dünya nüfusunun %50'si ile eşit düzeydedir. Dünyanın en zengin 10 ülkesinin elde ettiği gelir, en fakir 10 ülkenin gelirinden 77 kat daha fazladır. Küresel çapta rahatsız edici boyutlara ulaşan bu adaletsizlik, ortaya çıkan birçok sosyal sorunun ana kaynağını oluşturmaktadır (Emin, 2018: 1).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması” 2019 yılı verilerine göre, Türkiye’de en yüksek gelire sahip %20’lik kesimin toplam gelirden elde ettiği pay %46,3 olurken buna karşılık en düşük gelire sahip %20’lik kesimin elde ettiği pay %6,2 olmuştur. Toplumun toplam gelirden en fazla pay alan %20’lik kesiminin elde ettiği gelirin, en az pay alan %20’lik kesimin gelirine oranı ise 7,4 olarak belirlenmiştir (TÜİK, 2020a).

Yoksulluk içindeki bir ailede bu durumdan en çok etkilenenler, en savunmasız olanlar, hayatta kalma, büyüme ve gelişme hakları riske giren çocuklar olmaktadır. Çocuk haklarının yaygın şekilde ihlal edilmesinin özünde yine yoksulluk yer almaktadır (UNICEF, 2001: 32). “Küresel Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi”nde yoksul 1,3 milyar insanın 663 milyonunun çocuk ve bunun da %32’sinin (428 milyon) 10 yaşından küçüklerden oluştuğu ifade edilmektedir. Etiyopya, Çad, Nijer, Burkina Faso ve Güney Sudan’da 10 yaşından küçüklerin %90’ı çok boyutlu yoksulluk yaşamaktadır (UNDP ve OPHI, 2019: 6).

Çocuk ailesinden ayrı olarak değerlendirilemez, aile çocuğun tüm ihtiyaçlarını karşılamada en üst seviyede sorumludur. Ailenin içinde bulunduğu yoksulluğun yol açtığı sorunlar sonucunda çocukların sağlık, gıda ve eğitim gibi temel ihtiyaçları yeteri kadar karşılanamamakta ve bu durumda çocukların fiziksel, psikolojik ve sosyal gelişimlerini olumsuz etkilemektedir (Boybek, 2009: 29). Yoksulluğun bir diğer boyutu da çocukları sömürü, şiddet ve ihmalin bütün şekillerine maruz bırakmasıdır. Yoksulluk içinde yetişen çocukların gelecekte yoksul yetişkinleri oluşturmaları kuvvetle muhtemeldir (UNICEF, 2011: 3).

Yoksul ailelerde çocukların çalışması bir geçinme stratejisi olarak görülmektedir. Çocuk emeği ev içinde veya dışında yetişkin emeğini tamamlayıcı ya da ikame eden hazır bir kaynak oluşturmaktadır. Hanelerin geçim ve güvenlik düzeyinde yaşanan gerilemeler, aileleri geçinmek için çocuklarının emeğine başvurmak zorunda bırakmaktadır (Ertürk, 2010: 30).

Çocukların ağır, güçten kuvvetten düşüren işlerde yer almalarındaki en önemli neden yoksulluktur. Yoksulluğun ve eşitsizliğin hâkim olduğu toplumlarda çocukların çalıştırılmasının yanı sıra işin sömürücü bir hal alması da artmaktadır. Yoksulluk içindeki ailelerde çocuğun çalışarak elde edeceği ek gelir veya çocuğun ev işlerinin bazılarını üstlenmesiyle anne-babanın dışarda çalışma

fırsatı bulmaları, tamamen aç kalmakla ancak yetecek kadar geçinme arasındaki farkı belirlemektedir. Çalışan çocukların büyük bir bölümü elde ettiği kazançların tümünü ailelerine vermektedir. Hanedeki durumun korunması bakımından çocukların çalışmaları vazgeçilmez olarak görülmektedir (UNICEF, 1997: 27).

Çalışan çocuklara yönelik olarak yapılan araştırmalar incelendiğinde de çocuk çalışmasının temel belirleyicisinin yoksulluk olduğu görülmektedir. Fişek (1993) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ekonomik nedenlerle çalışmaya başlayan çocukların payı %34,7 olarak belirlenmiştir. Kırsal kökenli çocukların çalışmaya başlaması daha çok meslek edinme kaygısından olurken, kentteki çocukların çalışmaya başlamalarında ekonomik nedenler daha belirleyici bir yer tutmaktadır.

İstanbul'un Bağcılar ve Küçükçekmece ilçelerinde 301 çalışan çocuk üzerine yapılan araştırmada çalışmaya başlama nedenleri sorusuna çocukların %72'si aileme destek olmak cevabını vermişlerdir. Çocukların penceresinden çalışmalarındaki en önemli neden aile gelirine destek sağlama olarak görülmektedir (Uyan Semerci vd., 2017: 18).

Aileler gelir yetersizliğinden dolayı tüm bireylerinin emeklerini işgücü piyasasına arz etmek zorunda kalmaktadır. Çocuklar nitelik yönünden verimli olmadıklarından çok düşük ücretlerle çalışmaktadır. Ayrıca okul yerine küçük yaşlarda çalışma hayatına itilen çocuklar eğitimlerinden uzak kalarak edinecekleri bilgi ve vasıflara erişememektedir. Böylelikle yüksek gelir elde edecekleri işlerde çalışma fırsatlarını gelecek adına da kaybetmiş olmaktadır. Toplumsal yönden bu durum beşeri sermayenin israfı olarak adlandırılmakta ve ülkelerin kalkınması için kilit bir unsur oluşturmaktadır (Tunçcan, 2000: 244).

Yoksulluk çocuk işçiliğini ortaya çıkaran en temel neden olarak görülmektedir. Yoksulluk içinde yaşayan ailelerde çocuklar çalışmak zorunda kalmaktadır. Anne ve babanın ailenin geçimini sağlamada başarısız olması çocukları ailesine maddi destek sağlamak için çalışmaya mecbur bırakmaktadır. Yoksulluk nedeniyle okula gitmek yerine çalışmak durumunda kalan çocuklar, ileride iyi bir iş için gerekli eğitim ve nitelikleri taşıyamayacak ve böylece yoksulluk riski ile karşılaşma ihtimali artacaktır.

1.4.2. İşsizlik

İşsizliğin çocukların çalışma hayatında yer almasına olan etkisine değinmek gerekirse, gelir düzeyi düşük ayrıca sosyal koruma yönünden de zayıf olan ailelerde yetişkinlerin işsizliği ailenin yaşamını sürdürebilmesi için hanedeki çocukları çalışmak zorunda bırakmaktadır (Dur ve Öztürk, 2017: 617).

Babaları işsiz olan yoksul hanelerin çocukları tesadüfen buldukları her türlü işte yalnızca “ekmek parası” için çalışmaktadır. Bu çocukların beceri kazanma gibi bir önceliği bulunmadığından dolayı sıkça iş değiştirdikleri ve birbirine benzer işlerde çalıştıkları görülmektedir (Erder, 2010: 49).

Türkiye’de çocuk işçilerin büyük bir bölümünü işsiz ebeveynlerin çocukları oluşturmaktadır. Babanın işsiz oluşu çocuğu çalışmaya zorlamaktadır. Şüphesiz çocuk bunu, en kısa yoldan içine girilmesi kolay olan kayıt dışı sektörlerde yapmaktadır (Güloğlu vd., 2003: 72).

İşsizliğin sonucu olarak oluşan çocuk işçiliği diğer taraftan işsizliğin nedenini de oluşturmaktadır. Yoğun olarak yaşanan yetişkin işsizliği özellikle azgelişmiş ülkelerde iş mevzuatının işlenmesini sektöre uğratarak, aynı zamanda işgücü piyasasının örgütlenememesine yol açmaktadır. Bu örgütlenememe ve yasa dışılığın hüküm sürdüğü işgücü piyasasında milyonlarca yetişkin işsiz yanı sıra yedek işgücü deposu olarak görülen çocuklar da işgücü piyasasına katılarak, yetişkinlerin iş imkânlarını azaltmakta ya da düşük ücretlerle daha fazla çalışmalarına yol açmaktadır. Bu durumda kendisini ortaya çıkaran yoksulluk ve işsizlik çocuk işçiliği tarafından tekrar beslenmektedir (Urhan, 1996: 49).

Ailenin geçimini üstlenen yetişkinin düzenli ve yeterli bir gelir getirecek işi olmadığı durumlarda, ailenin geçiminin sağlanabilmesi açısından çocuk emeğine başvurulmaktadır. Bu ailelerdeki çocuklar çok küçük yaşlardan itibaren çok düşük ücretlerle kayıt dışı sektörde çalışmak zorunda kalmaktadır.

1.4.3. Göç

Kırdan kente doğru gerçekleşen hızlı ve kontrolsüz göçün temelinde, bölgeler arası gelir dengesizliği yatmaktadır. Gerçekleşen göç hareketleri beraberinde işsizlik, geleneksel aile yapısında çözümler ve kentsel yoksulluk gibi sorunları getirmektedir. Tüm bunlar çocuk işçiliği sorununu giderek daha da arttırmaktadır (Yıldız, 2006: 137).

Kırsal kesimin sosyal ve ekonomik açıdan yetersiz koşulları nedeniyle gerçekleşen göç oluşumu, kentte nüfusun hızla artmasına ve çocukların birçok açıdan olumsuzluklarla karşılaşmasına yol açmaktadır. Kente göç edenler burada işsizlik sorunu yaşamakta veya çok düşük ücretler karşılığında çalışmaktadır. Bu durum anne ve babaları ailenin temel ihtiyaçlarının karşılanması için tüm gün çalışmak zorunda bırakmaktadır (Konaç, 1992: 7).

Kırdan kente göç eden aileler burada çoğunlukla vasıfsız iş gücünü oluşturmaktadır. Kente göç eden ailelerin işsizlik sorunu ile karşılaşmasında en büyük etken işin gerektirdiği niteliklere sahip olmamalarıdır. Bunun sonucunda oluşan yoksulluktan en çok çocuklar zarar görmektedir. Aileler çocukların ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmekte ve çocuklarıyla aralarına kapatılamaz mesafeler

girmektedir. İhtiyaçlarının karşılanamaması çocukların çocuk işgücü olarak sömürülmesine veya sokakta çalışmalarına neden olmaktadır. Tüm bunlar çocukların aileleriyle aralarındaki bağın tamamen kopmasına, sokakta yaşamasına ve diğer toplumsal sorunların oluşmasına zemin hazırlamaktadır (Kucur, 2016: 61).

Kırdan kente göçle gelen aileler kırsal kesimde genellikle tarım işleriyle uğraştıklarından dolayı burada işgücü piyasasının istediği özellikleri taşımaktan uzak olmaktadır. Bunun sonucunda aileler işsizlik sorunu ile karşılaşmaktadır. Aileler kentte yaşamlarını devam ettirebilmek için de çocuklarını çalışmaya göndermek durumunda kalmaktadır.

1.4.4. Eğitim ile İlgili Nedenler

En genel anlamda eğitim “insanları belli amaçlara göre yetiştirme sürecidir”. Bu süreci geçiren insanların kişiliğinde farklılıklar olmaktadır. Bu farklılığın kaynağını eğitim sürecinde edinilen bilgi, beceri ve değerler oluşturmaktadır (Fidan, 2012: 4).

Sağlıklı bir toplumun oluşabilmesi; bireylerin fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan sağlıklı yetişebilmesinden geçmektedir. Toplumda sağlıklı bireyler yetişebilmesi için de çocukların her açıdan gelişimi ve eğitimi konularına daha fazla değer vermek ve kaynak ayırmak gerekmektedir. Çünkü her açıdan sağlıklı yetişen çocuk; geleceğin yaratıcı, üretken, çok yönlü düşünebilen, iletişimi kuvvetli, kendisi ve toplumla barışık, hak ve sorumluluklarının bilincinde mutlu bir yetişkini ve nitelikli bir vatandaşı olacaktır. Sağlıklı yetişebilen çocuklar ülkelerin kalkınması bakımından son derece önemlidir. Eğitimden yoksun ve iyi koşullarda yetişme fırsatı bulamayan çocuklar toplumda oluşacak sorunların ve huzursuzlukların en önemli nedeni olacaktır (Senemoğlu, 2001).

Eğitimden kopma ve kayıt dışılığın artışı yoksulluğun en somut sonuçları olduğundan, yoksulluğun eğitim ve çocuk işçiliği sorunuyla arasında sıkı bir bağ olduğu vurgulanmaktadır. Ailelerin yoksulluğu, eğitimin doğrudan maliyetini karşılamayı zorlaştırmakta ve alternatif maliyetini arttırmaktadır. Yaygın kayıt dışı sektör de çocuk işçiliğinin ana kaynağını oluşturmaktadır (Tunçcan Oğan, 2017: 8).

Eğitim çocuk işçiliğini önlemesi yanında çocukların çalışma hayatına girmesinin bir nedeni olarak da görülmektedir. Çocuk işçiliğinin azalmasında en önemli etken zorunlu eğitim süresinin uzamasıdır. Çocuk işçiliğini ortaya çıkaran eğitimle ilgili nedenler şu şekilde sıralanmaktadır:

- Eğitime ulaşılabilirlikteki zorluklar,
- Yoksul ailelerin eğitime ayırdıkları payın sınırlı olması,
- Eğitim kurumlarına duyulan güvensizlik,

- Eğitimin ilerde bir katkı sağlamayacağı inancı,
- Ailenin eğitim düzeyinin düşük olması,
- Eğitim içeriğinin motive edici olmaması,
- Eğitim sunulan ortam ve eğiticilerin yetersiz oluşu ve okulda başarısız olma (Boybek, 2009: 72-73).

Aileler eğitim getirilerinin çocuk açısından öneminin farkında olsalar bile, okul masraflarının yüksek olması nedeniyle çocukları okuldan alarak çalışmaya yönlendirmektedir. Eğitim ücretli olmasa da okul malzemeleri, üniformalar, ulaşım ve ders dışı etkinlikler için gerekli ücretleri aileler karşılayamamaktadır. Birçok ailenin günde sadece 1 dolarla hayatta kalmaya çalıştığı düşünüldüğünde bu maliyetleri karşılamak çok zor görülmektedir (ILO, 2004: 113-114).

Bazı yerlerde ise çocuğun okula gönderilmeyişi okul masraflarından değil yeterli okulun bulunamamasındandır. Ayıca okulların eğitim kalitesinin düşük olması da ailelerin masrafa ve çabaya değmeyeceği düşüncesi taşımasına neden olmaktadır (Warshaw, 2001: 43).

Söz konusu bu nedenler dışında var olan eğitim sisteminin işgücü piyasasına yönelik olmaması, piyasanın ihtiyaç duyduğu nitelikleri aktarma işlevinin yalnızca meslek okulları ve üniversitelerle kısıtlı olması, eğitim düzeyi yüksek olan kişilerin iş ya da uygun iş bulamamaları ve yaşam standartlarının düşük olması da çocuk işçiliğini ortaya çıkaran eğitimle ilgili diğer nedenlerdir. Bu nedenle bir grup çocuk ve genç, ailelerinin okutma imkânı bulunmasına rağmen bir meslek öğrenerek geleceklerini garanti altına almak adına okula gitmek yerine çalışmak istemekte ya da aileleri tarafından çalışmaya teşvik edilmektedir (Bakırcı, 2004: 25).

Ailenin eğitimi ise yalnızca çocuğun çalıştırılmasıyla ilişkili değildir ve çocuğun yetiştirilme tarzını da doğrudan etkilemektedir. Yüksek eğitim düzeyine sahip ailelerin çocuklarını daha az çalıştırdıkları bilinmektedir. Aile çocuğun toplumsallaşmasındaki en önemli ortam olmasından dolayı, ailelerin bilinçli olması çocukların geleceği bakımından son derece hayati öneme sahiptir. Ailenin eğitiminin yanı sıra işverenin eğitimi konusu da oldukça önemlidir. İşverenin eğitimi daha çok çocukların iyi koşullarda çalıştırılması amacına yöneliktir. İşverenlerin büyük bir bölümü çocukluklarında çalışmış olduklarından iş ortamında aksaklıkların ve iş güvenliğinin bulunmamasını normal karşılayabilmektedir (Bekdaş, 2009: 28).

Eğitim hakkı elinden alınan çocukların çalışma hayatında yer alma ihtimali daha yüksek olmaktadır. Çocuklar farklı nedenlerle eğitimlerinden uzak kalmaktadır. Bu nedenlerin başında ailenin içinde bulunduğu yoksulluktan dolayı çocukların okul yerine çalışma hayatına gönderilmesi gelmektedir. Ekonomik açıdan sıkıntı yaşayan aileler eğitim masraflarının yüksek olması nedeniyle çocuklarını okuldan alabilmektedir. Çocuk işçiliğine yol açan diğer bir durum da ailenin eğitim

düzeyinin düşük olmasıdır. Ayrıca eğitim düzeyi yüksek kişiler arasında işsizliğin fazla olması da ailelerin çocuklarını okul yerine bir mesleğe yönlendirmesine neden olmaktadır. Tüm bunların sonucunda çocuk eğitimden uzak kalmakta ve geleceği için gerekli nitelikleri elde etmekten yoksun bırakılmaktadır.

1.4.5. Geleneksel Bakış Açısı

Çocukların çalıştırılmasına yönelik tutum toplumdan topluma değişiklik gösterebilmektedir. Toplumların bazıları çocuğun sosyalleşme ve her yönüyle sağlıklı gelişme imkânı bulabilmesi için eğitim hayatı içerisinde yer almasını önemsemektedir. Bazıları ise çocuğun çalışmasına sosyal gelişimini olumlu etkilediği ve kişisel gelişime katkıda bulunduğu gerekçesiyle olumlu bakmaktadır (Osan, 2009: 29).

Sosyal, kültürel ve geleneksel bakış açıları (iyi niyetli olsalar bile) çocuk işçiliğinin ortaya çıkmasında önemli bir role sahiptir. Bu bakış açıları;

- Çocuğun yaptığı çalışmanın karakter gelişimi ve becerilerinin artması yönünden yararlı olduğu düşünülmektedir.
- Çocukların ebeveynlerinin yolundan giderek erken yaşlarda belirli bir ticari faaliyeti takip ederek bu faaliyeti öğrenmeleri istenmektedir.
- Gelenekler, sosyal olaylar ve dini etkinlikler için yoksul aileleri borçlu olmaya itebilmekte, aileler de bu borçları ödemek için çocukların çalışmasını güvence olarak görmektedir. Çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden biri olarak gösterilen borç karşılığı çalışma olgusu yoksul hanelerin bu tür baskılara karşı savunmasız olmasından dolayı hala yaygındır.
- Kız çocuklarının eğitime erkeklerden daha az ihtiyaç duyduğu görüşü yaygındır; bu durum kız çocuklarının erken yaşta okuldan alınmalarını ve evde ev işlerini üstlenmelerini beraberinde getirmektedir.
- Çocuk işçiliği yerel gelenek ve göreneklere fazlasıyla derinden yerleşmiş olabilmektedir. Böylece hem ebeveynler hem de çocuklar içinde bulundukları durumun çocukların çıkarlarına ve yasalara aykırı olduğunu fark edememektedir.
- Geniş ailelerde çocukların bir işte çalışması küçük ailelere göre daha fazladır. Çünkü ebeveynlerin elde ettikleri gelir geniş bir aileyi geçindirmek için yetersiz kalmaktadır (ILO, 2002: 25-26).

Çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması noktasında, özellikle kırsal kesimlerde çocukların çalıştırılmasını normal olarak gören geleneksel bakış açısının değiştirilmesi yönünde çalışmalar yapılması önemli bir yere sahiptir (Efe ve Uluoğlu, 2015: 67).

1.4.6. İşverenlerin Talebi

İhracata dayalı sektörlerde, işverenler talep dalgalanmalarının artış gösterdiği dönemlerde çocuk işçi çalıştırmayı tercih etmektedir. Yaz ve kış aylarında çocuk işçi arzındaki değişkenlik ve çocukların büyük bir bölümünün yarı zamanlı çalışmaya gönüllü olması, işgücü talebindeki dalgalanmaların çocuklar aracılığıyla karşılanmasına neden olmaktadır. Bu durum işgücü içinde çocukların en geçici unsur olduklarını göstermektedir. Çocuk işçilerin çalıştıkları işletmelerin genel özellikleri; teknolojik düzeyinin geri, sermaye yatırımının düşük ve yoğun işgücü kullanılan yerler olmasıdır. Düşük teknoloji ve sermayeli işletmeler, çoğunlukla ücretli kadın ve çocuk işgücüne ihtiyaç duymaktadır. Bu tip işletmeler ürettikleri ürünleri belirlenen düşük fiyatlar doğrultusunda modern işletmelere satmak zorunda kalmaktadır. Bu da çalışanlara çok düşük ücretler ödenmesine ve ayrıca daha fazla iş beklenmesine neden olmaktadır. Ayrıca yapılan işler zor koşullar altında gerçekleştirilirken, işçiler de güvenlik önlemleri olmaksızın çalışmaktadır. Bu küçük işletmelerin yapısının sendikal örgütlenmeden uzak olması ve ilgili yasaların uygulanmasını garanti altına alacak kurumsallaşmanın yokluğu çocuk işçiliğinin önüne geçilmesini engellemektedir (Altuntaş, 2010: 168-169).

Yerel, ulusal ya da uluslararası rekabetin baskısı altında işverenler kişisel ya da toplu menfaatlerini göz önünde bulundurarak çocukları aşağıda belirtilen nedenlerle çalıştırmaya yönelmektedirler (Derrien, 1994: 100-101):

- Nitelsiz işgücüdür. En az eğitim gerektiren ya da herhangi bir eğitim gerektirmeyen işlere uygundur.
- Ucuz işgücüdür. Çocukların çalıştırılmaları yasalara aykırı olduğundan, çocuklar kandırılarak ya da hukuki yönden gerekçeleri oluşturularak yetişkinlere göre oldukça düşük ücretle ya da ücretsiz olarak çalıştırılabilir.
- Statüsü olmayan işgücüdür. Örgütlenme hakları yasaklanmıştır. Yasal ve kurumsal bir güvence sahibi olmadıklarından dolayı yasal sorumluluk yüklenmezler.
- Uysal işgücüdür. Güvencesiz, korumasız ve tam bağımlıdır. Bu nedenlerle herhangi bir konuda sorun çıkarmaz, şikâyet etmez ve başkaldırmaz. İşverene karşı gelseler bile kolayca bastırılmaktadır. Verilen iş ağır ve tehlikeli olsa bile kendilerine verilen işlerin yapılması öğretilmiştir.
- Esnek işgücüdür. Kolayca işe alınıp, işten alınıp ve işten çıkarılabilir. Günlük ve mevsimlik yapısal değişikliklere uyum sağlamaları kolaydır. Yarı zamanlı çalışmayı, ücretlerinin eksik ödenmesini ve fazla mesai karşılığında ücret ödenmemesini kolay bir şekilde kabullenmektedir.
- Fiziksel özelliklerinden dolayı bazı işler için daha uygun görüldüklerinden gelir getirici işgücüdür. El işlemleri, konfeksiyon, halı dokumacılığı ve kibrit üretiminde parmaklarını

etkili kullanmalarından, madenlerde ise kısa boyları sayesinde 80-90 cm çapındaki galerilere kolayca girebilmelerinden faydalanılmaktadır.

Küreselleşme ile artan rekabet baskısı işverenleri maliyetleri daha da aşağıya çekmeye yöneltmiştir. İşverenlerin maliyetleri aşağıya çekme konusunda başvurdukları yollardan biri de çocuk işgücü istihdam etmeleridir. Çocuklar işverenler tarafından ucuz işgücü olarak görülmektedir.

1.4.7. Mevzuat Eksiklikleri

Çocuk işçiliğine yönelik ulusal ve uluslararası alanda çok sayıda yasal düzenleme bulunmaktadır. Ancak dünyada sayısı azımsanmayacak derecede pek çok ülkenin sözleşmeleri imzalamadığı veya türlü çekinceler koyarak imzaladığı görülmektedir. Bunun sonucunda sözleşmelerde yer alan çocukları korumaya yönelik hükümlerin hayata geçirilmesi zorlaşmaktadır (Dursun, 2017: 176).

Türkiye’de çalışma hayatını düzenleyen kanun ve yönetmelikler uluslararası düzenlemeler ve normlara uyum sağlamaktadır. 4857 sayılı İş Kanunu’nda en önemli sorun tarım sektöründe 50 ve daha az daimi statüde tam zamanlı işçi çalıştıran işyerlerinin denetim dışında olmasıdır. Bu yüzden tarım işletmelerinde 50 ve daha az işçi çalıştığı takdirde işgücü denetimi yapılamamaktadır. Ancak Türkiye’de tarım sektöründe çalışanlar göz önüne alındığında büyük bir bölümünün küçük tarım işletmelerinde çalıştığı görülmektedir. Bu durum çocuklar için çalışma koşulları bakımından ciddi riskler barındıran tarım sektöründe iş sağlığı ve güvenliğine yönelik tedbirleri almayı oldukça zora sokmaktadır (Kulaksız, 2014: 107-108).

Çocuk işçiliğine yönelik çok daha kapsamlı düzenlemeler oluşturulması gerekmektedir. Ancak burada en önemli nokta oluşturulan düzenlemelerin ne derece etkin uygulanabildiğidir. Yapılan birçok düzenlemeye karşın çocuklar bugün hala tarım, sanayi, hizmet sektörlerinde ve sokaklarda çalışmaktadır. Sonuç olarak mevzuatta eksikliklerin bulunması, mevzuatın etkin uygulanamaması ve işyerlerindeki denetimlerin yapılmaması işletmeleri ve aileleri çocukları çalıştırma konusunda cesaretlendirmektedir. Bu durumda çocuk işçiliğinin engellenememesine ve kalıcı olmasına neden olmaktadır (Erbay, 2008: 27).

Ülkelerin mevzuatlarında yer alan boşluklar ve etkili bir denetim sisteminin olmaması çocuk işçiliğiyle mücadeleyi güçleştiren faktörlerin başında gelmektedir. Ancak çocuk işçiliği çok boyutlu bir kavramdır yalnızca yasal düzenlemelerle çocuk işçiliğini ortadan kaldırmak pek mümkün görünmemektedir.

1.5. Çalışmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri

Hangi alanda ve hangi şekilde çalışırsa çalışsın, çocuklar çalışma hayatında birçok risk ve tehlikeyle karşılaşmaktadır. Çalıştıkları yerdeki kötü ortam koşulları ve güçlerini aşan ağır işlerin yaptırılması, çocukların fiziksel ve zihinsel gelişimleri üzerinde olumsuz etkiler bırakmaktadır (Karabulut, 1998: 22).

Çocukların çalışma esnasında karşılaşılabileceği riskleri şu şekilde sıralamak mümkündür (ÇSGB, 2004: 31-32):

- **Biyolojik tehlikeler:** Tehlikeli hayvan, böcek ve bitkilerin yanı sıra bakteri, virüs ve parazitlerden kaynaklı tehlikeler;
- **Kimyasal tehlikeler:** Böcek ve yabancı otlar için tarımsal alanda kullanılan kimyasal maddeler, patlayıcı ve yanıcı maddeler;
- **Fiziksel tehlikeler:** Çalışma ortamının aşırı soğuk ya da sıcak olması, titreşim, gürültü ve radyasyon;
- **Psikolojik tehlikeler:** Denetim ve tercih yapma imkânının bulunmaması, aşırı çalışma, suistimal ve cinsel ya da diğer biçimlerde taciz;
- **Çalışma koşulları:** Gece vardiyası, uzun çalışma süreleri, düşük ücret ve sözleşmeye dayalı olmayan çalışma;
- **Ergonomik tehlikeler:** Çok hızlı ya da sürekli tekrar eden hareketler, ağır yük kaldırma, işyeri tasarımı ve ekipmanlarının yetersizliği ve bunun sonucunda rahatsızlık veren çalışma konumları;
- **Çalışma ortamları:** Çok dar ya da yüksek yerlerde çalışma, yer altında çalışma, bakımsız makine ve aletlerin olduğu ortamlarda çalışma.

Erken yaşta çalışma hayatına giren çocukların, büyümeleri yavaşlamakta ve bedensel gelişimleri sekteye uğramaktadır. Ağır koşullarda çalışan çocukların kötü ve yetersiz beslenmesi hastalıklara karşı dirençlerinin azalmasına neden olmaktadır. Ayrıca çocukların meslek hastalıklarına yakalanma riskleri yetişkinlere göre daha yüksektir. İşyerinde çalışmanın ilkel olması ve iş güvenliği tedbirlerinin yetersizliği, çocukların sık sık iş kazalarına uğramalarına ve bunun sonucunda yaralanma ve ölümleri ile sonuçlanmasına neden olmaktadır (Yörükoğlu, 2007: 224).

Çalışan çocuklar işyerlerinde oldukça ağır koşullar altında çalışmaktadır. Bu ağır koşullar çocukların fiziksel ve zihinsel gelişimi açısından olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bu durumun önüne geçebilmek için kısa vadede en azından çocukların çalışma koşullarının iyileştirilmesine yönelik politikalar geliştirilmesi yerinde olacaktır.

1.5.1. Fiziksel-Biyolojik Etkiler

Çalışmanın çocuğun gelişimi ve sağlığı üzerinde bıraktığı etkiler araştırılırken ilk olarak, çocuk bedeninin birçok yönden yetişkinlere göre farklı olması göz önünde bulundurulmalıdır. Beden, hücre ve sistemlerin büyüme ve gelişiminin devam etmesi bu farklılığın temelini oluşturmaktadır. Çocuk bedeni morfolojik, fizyolojik ve psikolojik yönden yetişkinlere göre daha hassas ve incinebilir durumdadır. Dolayısıyla erken yaşlarda çalışma hayatına atılan çocuklar iş ve çalışma ortamından yetişkinlere göre daha fazla etkilenmektedir (Duyar, 2017: 66).

Çocuklukta beden sürekli gelişerek kendini yenilemektedir. Bu nedenle özellikle ergenlik döneminde vücutta oluşan birçok hasar yetişkinlerden daha hızlı onarılmaktadır. Bu onarımın hızlı olması genellikle yoğun çalışılan bir günün sonunda hissedilen ağrının ertesi gün hissedilmemesi şeklinde gözlemlenmektedir. Ancak bedenin sürekli bu uyarıyı alması zamanla bu uyarıya ayak uydurmasına ve gelişimin etkilenmesine neden olmaktadır. Bu durum ileride oluşabilecek boy kısalığı ve vücut asimetrisi gibi bedenin gelişiminde sorunlara veya gerilemelere yol açmaktadır (Yasin ve Sürmeli, 2018: 26-27).

Çocukların çalıştıkları ortamlar çoğunlukla iş sağlığı ve güvenliği yönünden kurallara uygun değildir. Çalıştıkları ortam küçük, gürültülü ayrıca havalandırma ve aydınlatma koşulları pek sağlıklı olmamaktadır. Bu tür ortamda çalışan çocukların kullanılan çeşitli maddelerden dolayı sağlıkları ve güvenlikleri tehlikeye düşmektedir. Örneğin, ayakkabı ve deri sanayisinde çalışan çocuklar için bu iş kollarında kullanılmakta olan ilaç ve solüsyon gibi yapıştırıcıların içerdiği kimyasallar büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Hekzan, heptan, toluen ve bunun gibi zararlı kimyasalların yanı sıra solvent gibi çözücüler akciğer ve kalp hastalıklarına, karaciğer ve böbrek sıkıntılarına ayrıca sinir felcine neden olmaktadır. Tolvenli yapıştırıcılar ise devamlı koklama ihtiyacı oluşturarak bağımlılık etkisi yaratmaktadır (Karabulut, 1996: 25).

Çoğu atölyenin sahip olduğu yetersiz çalışma koşulları çocuklarda solunumun olumsuz etkilenmesine yol açmaktadır. Çalışan çocuklar doğrudan yaptıkları işin yanında atölyede kullanılan makinelerin çevrelerinde bulunması sonucunda da ısı, nem, soğuk ve tozdan olumsuz etkilenmektedir. Örneğin ağaç sanayisinde son kat işlerde kullanılmakta olan boya, cila ve tiner gibi kimyasallardan çocuklar yeteri kadar korunmamaktadır. Bu maddeler çocuklarda duyu kaybı, koordinasyon ve görme bozukluğuna neden olurken, vücut üzerinde olumsuz etkiler bırakmaktadır. 1991 yılında Pakistan'da çalışan çocuklara yönelik yayınlanan raporlarda fabrikalarda 50 bin çocuğun kol gücüyle çalıştırılması sonucu bu çocukların yarısının 12 yaşını göremeden öldüğünden bahsedilmektedir (Altuntaş, 2010: 174).

Çocukların yetişkinler için bile çok tehlike barındıran madencilik işlerinde çalıştırıldıkları da bilinmektedir. Fildişi Sahili ve Güney Afrika'da bulunan elmas ve altın madenlerinde çocukların

çalıştıkları görülmektedir. Kolombiya’da ise çocuklar kömür madenlerinde çalıştırılmaktadır. Madenlerde çalışan çocuklar tüberküloz, bronşit ve astım gibi hastalıklara yakalanmaktadır. Toprak eşya ve porselen sanayisinde ise çocuklar silika tozuna maruz kalmaktadır. Kilit sanayisinde çalışan çocuklar da tehlikeli kimyasallardan çıkan zararlı dumanları solumaktadır (UNICEF, 1997: 39).

Tarım sektöründe çalışan çocuklar öncelikle böcek ve yabani otlar için kullanılan ilaçların içerdiği kimyasal maddelerin getirdiği tehlikeler, böcek ısırıkları, aşırı sıcak ve nemden kaynaklanan yorgunluk ve uzun süre eğilerek çalışmanın sonucu oluşan sırt ağrıları gibi sorunlar yaşamaktadır. Ayrıca tarımda kullanılan makine ve teçhizat çocuklar açısından başka bir tehdit unsurudur (ÇSGB, 2017a: 34).

Örneğin, Brezilya’da bulunan şeker kamışı plantasyonlarında kesme işleminde kullanılan palaların çocuklarda yaralanmalara neden olduğu bilinmektedir. Brezilya’da tütün tarlalarındaki çocuklar, yılan ve böcek sokmalarıyla karşılaşmakta ve güçlerini aşan yükler taşımaktadır. Kolombiya’da ihracatı yapılan çiçeklerin yetiştirildiği alanlarda çocuklar sanayileşmiş ülkelerde yasaklanan böcek ilaçlarıyla iç içe bulunmaktadır (UNICEF, 1997: 39).

Çocuklar işyerinde yetişkinler için tasarlanmış el aletlerini kullanmaktadır. Bunun yanı sıra çocuklar çoğu kez kendilerine uygun olmayan personeli koruyucu ekipmanlarla ya da bunlar olmaksızın veya alternatif yollar kullanarak çalışmak durumundadır. Yetişkinler için tasarlanan sandalye ve iş tezgâhlarının kullanılması çocuklarda iskelet-kas sistemlerinde bozukluklara neden olmaktadır. Çocukların uzunca bir süre uygunsuz pozisyonda durmaları omurga ve leğen kemiklerinde deformasyon oluşturmaktadır. Ayrıca çocukların odaklanma seviyeleri yetişkinlerden daha düşüktür. Aşırı enerji harcamalarından dolayı yetişkinlere göre daha fazla yorgunluk çekmektedir. Tüm bu gerekçelerin sonucu olarak çocuklar sık sık iş kazasına maruz kalmaktadır (Oy, 2001: 32-33).

İş Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi’nin verilerine göre Türkiye’de 2013 yılında 59, 2014 yılında 54, 2015 yılında 63, 2016 yılında 56, 2017 yılında 60, 2018 yılında 67 ve 2019 yılı Eylül ayı itibariyle 55 çocuk çalışırken yaşamını kaybetmiştir. Çocukların yaşamlarını kaybetme nedenleri arasında en çok trafik kazaları, boğulma, ezilme ve yüksekten düşme yer almaktadır (<http://isigmeclisi.org/20204-55-cocuk-55-can-murat-cakir>).

Sokakta çalışan çocuklarda ise çeşitli bağımlılık yapan maddelerin kullanımı, cinsel taciz veya saldırı, fiziksel şiddet görme, suçlu olarak polis ya da zabıta tarafından karakola götürülme ve trafikte çeşitli kazalar geçirme gibi doğrudan yapılan işlerle alakalı çocukların sağlık ve güvenliklerini tehdit eden risklerden de bahsetmek mümkündür. Örneğin; katı atık toplayıcılığı sayılan bu riskleri barındıran tipik işlerden biridir. Çünkü toplama işlemi yapılırken koruyucu herhangi bir tedbir

alınmaması bu işlerde ciddi yaralanmalara ve zararlı maddelerin solunması nedeniyle ciddi hayati riskler ortaya çıkarmaktadır (Gün, 2017: 45).

Pendik Mesleki Eğitim Merkezi'nde okumakta ve aynı zamanda Pendik sanayisinde çalışmakta olan çoğunluğu 13-15 yaş grubundan oluşan 175 çocuk üzerinde sağlık kontrolleri yapılmıştır. Yapılan kontroller sonucunda çocukların %91,4'ünün sağlıklarında bozulmalar görülmüştür. Çocuklarda en sık görülen rahatsızlık orta kulak hastalığına bağlı olarak ortaya çıkan kulak zarında düzensizliktir. 20 çocuğun solunum fonksiyon test sonuçlarında azalma, 17 çocukta görme azalması, 12 çocukta gürültüye bağlı işitme kaybı, 8 çocukta renk körlüğü, 4 çocukta kulakta enflamasyon, 3 çocukta kalpte üfürüm ve 2 çocukta düşük tansiyon tespit edilmiştir (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu [TİSK], 2002: 34).

Çocuk işçiler henüz gelişimlerini tamamlamadıklarından dolayı fiziksel açıdan yetersiz olmaktadır. Bu durum çocukların iş kazası ve meslek hastalığıyla karşılaşma riskini daha da arttırmaktadır.

1.5.2. Psiko-Sosyal Etkiler

Fiziki yönden yeterli güce sahip olmayan, zihinsel gelişimlerinin yanında sosyalleşme ihtiyacı da duyan çocuk işçiler çalışma hayatı içerisinde ağır koşullar altında çalışırken olumlu ve olumsuz birçok durumla karşılaşmaktadır. Karşılaşacakları bu durumların çocukların psikolojilerini etkilemesi kaçınılmaz olmaktadır. Erken yaşlarda çalışma hayatının içerisinde kendisini bulan ve çalışma hayatının tüm zorluklarıyla yüzleşen çocuklar, okuldaki arkadaşları arasında utanma ve yetersizlik duygusu yaşamaktadırlar. Bu psikoloji içindeki çocukların özgüvensiz bireylere dönüşmesi kuvvetle muhtemeldir. Çocukların yaşadıkları bu duygulara ilave olarak işyerinde yaptıkları hatalardan dolayı kendilerine yönetilen hakaret ve küçük düşürücü eylemler de hesaba katıldığında çocukların psikolojilerinde onarılamaz hasarlar oluşmaktadır (Şahin, 2010: 44).

Ailenin çocuk üzerindeki denetim eksikliği çocukların kazandıkları paralarla sigara, alkol ve kumar gibi kötü alışkanlıklara yönelmesine neden olmaktadır. Ayrıca çocuklar işyerinde çalışan kişilerin olumlu veya olumsuz özelliklerini de benimseyebilir. Aile genellikle çocuğun nerede ne yaptığını değil, eve getireceği parayı önemsemektedir. İşyerinde çocuğun küçük düşürülmesi ve ezilmesine bir sanatla uğraşıyor gerekçesiyle göz yumulmaktadır. Böyle bir durumda çocuk açık bir şekilde karşı gelmese de haklarının korunmadığı düşüncesiyle ailesi ve işverene karşı içinde öfke biriktirebilmektedir (Yörükoğlu, 2007: 224).

Çalışma hayatı içerisinde yer alan çocuk toplumsal etkinliklere katılma ve arkadaş ilişkileri kurma haklarından da yoksun kalmaktadır. Oysa çocuğun hem çocukluğunu yaşayabilmek hem de kişiliğini geliştirebilmek adına boş zamana ve toplumsal etkinliklere katılma ihtiyacı vardır.

Çocuklar yeni arkadaşlar kazanmak, bu arkadaşlıkları sürdürmek ve boş zamanlarında çeşitli etkinlikler içinde yer almak için zamana ihtiyaç duymaktadır. Çalışan çocuklar kısıtlı bir boş zamana sahiptir ya da hiç boş zaman sahip değildir. Bu durum çocukların belirtilen haklarını gerçekleştirmelerini engellemektedir (Akyüz, 2000: 517).

Ergenlik döneminde bireyler kimlik bunalımı yaşamakta ve yaptıkları seçimlerle bu bunalımları çözmeye çalışmaktadır. Vücuttaki hızlı fiziksel değişimlerle mücadele eden ergen bu süreçte tüm yaşamını sorgulama eğilimi göstermektedir. Çelişkilerle dolu bu sürecin üstüne çalışma hayatının zorluklarının da eklenmesiyle ergenlik dönemindeki bireyler üstesinden gelmek zorunda olduğu birçok sorunla karşılaşmaktadır. Anne-baba ve çevre ilişkileri kimliğin oluşmasında büyük bir öneme sahiptir. Okulda ve çalışma hayatı içerisinde bireyin öğretmen ve işverenle olan ilişkileri kimliğini bulmada bireye destek sağlayacağı gibi, bu ilişkiler bireyi kimlik bunalımına da sürükleyebilmektedir. Çocuğun psikolojisi üzerinde çalıştığı ortamın ve işverenin etkisi son derece önemlidir. Çocuklara kapasitelerini aşan işler verilmesi ve sonucunda sözlü, fiziksel ya da ücretlerinde kesinti gibi cezalandırmalara gidilmesi çocuğun özgüveni ve özsaygısını olumsuz etkilenmektedir. Çocuklarda özellikle 6-12 yaş başarılı oldukları şeyleri gösterme ve kendileriyle ilgilenenlerden takdir edilmeyi bekledikleri bir dönemdir. Bu, çocukları daha fazlasını yapabilmek için cesaretlendirmektedir. Gerçekçi olmayan beklentilerin sonucunda ise çocuk bir başarısızlık yaşadığında yeni şeyler denemek adına cesaret bulamayabilir ve özgüveni sarsılabilir. Ayrıca bu durum çocuğun sorumluluktan kaçmasının yanı sıra hayal gücü ve üretkenliğinin sınırlandırılmasına yol açabilir (ÇSGB, 2018: 22-23).

Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'nın çalışan çocuklardaki sosyal ve psikolojik sorunlara yönelik yaptığı araştırma çarpıcı sonuçlar gözler önüne sermiştir. Araştırmada ele alınan ilk grup Kenya'da ev işlerinde ve evde çocuk bakıcılığı işlerinde çalışan çocukları kapsamaktadır. Bu işte çalışan çocukların içe kapanık, çekingen, yaşının altında gelişim gösterme, depresyon, aşağılık duygusu ve karşı çıkma sorunları yaşadığı tespit edilmiştir. Ekili alan ve çiftliklerde çalışan çocukların oluşturduğu ikinci grupta ise çocuklar yorgunluk, bezginlik, kayıtsızlık, içe kapanıklık, kendini değersiz hissetme ve kadercı bir tutuma sahip olma sorunu yaşamaktadır. Araştırmaya konu olan üçüncü grubu ayakkabı boyacılığı, gazete satıcılığı, sokak süpürme, market ve büfede satıcılık, yasadışı işlerde yer alan ve sokakta çalışan çocuklar oluşturmaktadır. Bu gruptaki çocuklar ise aşırı yorgunluk hali, günlük etkinliklere karşı isteksizlik, aşırı sigara ve alkol kullanımı, aile denetimine karşı çıkma, zührevi hastalıklar, yasa dışı işler içinde yer alma, bedensel gelişiminde eksiklik ve bozulma sorunları yaşamaktadır. Araştırmada incelenen son grubu fabrikada çalışan çocuklar oluşturmaktadır. Genellikle Fas'taki halı fabrikaları ve Hindistan'daki kibrit fabrikalarında çalıştırılan çocukları kapsamaktadır. Fabrikada çalışan çocukların sorumlu, verilen işi zamanında yapma ve dikkatli olması gerektiğinden çocuklar ağır stres altında çalışmaktadır. Bu nitelikleri taşımayan çocuklar işten atılmakta ya da sakatlıklara neden olan yaralanmalar yaşamaktadır. Bu

fabrikalarda uzun saatler durmadan çalışan çocuklarda körelme, ufuklarında daralma ve duygu kaybı sorunları baş göstermektedir (Bequele ve Myers, 1998: 9-10).

İvedik Organize Sanayi Bölgesinde oto tamir atölyelerinde çalışan 90 çocuk üzerinde yapılan araştırmada çocukların %26,4'ü çalıştıkları ortamı gergin olarak nitelendirmişlerdir. Araştırmaya katılan çocukların %3,4'ü cinsel istismara uğradıklarını belirtmişlerdir. Çocukların %22,2'si sigara kullandığını ve %45'i alkol ve uçucu madde gibi zararlı maddelerden en az birini denediğini belirtmişlerdir (Çiftçi, 2013: 17).

Çocuk işçiler çocukluk dönemlerini yaşayamadan çalışma hayatının tüm zorluklarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Çocuklar bu süreçte psikolojik ve sosyal gelişimleri açısından ihtiyaç duydukları yeterli desteği görememektedir. Bu durum hem birtakım bireysel sorunlara yol açarken hem de topluma sağlıklı nesiller yetiştirilmesini engellemektedir.

1.6. Dünyada ve Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Boyutu

Çocuk işçiliği yalnızca gelişmekte değil aynı zamanda gelişmiş ülkelerde dâhil pek çok bölgede hala ciddi bir sorun olarak görülmektedir. Son yıllarda çocuk işçiliğine yönelik verilen mücadeleler doğrultusunda çocuk işçiliği sayısında bir azalma yaşansa da henüz tam anlamıyla ortadan kaldırılamamıştır. Çocuk işçiliği günümüzde hala acil çözüm bekleyen sosyal sorunlardan biri olma özelliğini korumaktadır.

Dünyada ve Türkiye’de çocuk işçiliğinin mevcut durumuna ilişkin bilgiler bu başlık altında en son veriler ışığında incelenmektedir.

1.6.1. Dünyada Çocuk İşçiliğinin Boyutu

ILO tarafından 2017 yılında yayınlanan “Çocuk İşçiliği Küresel Tahminler ve Eğilimler” raporu çocuk işçi sayısının dünya genelinde yaklaşık 152 milyon olduğunu ifade etmektedir. Rapora göre çocuk işçilerin 64 milyonu kız, 84 milyonu ise erkeklerden oluşmaktadır. Başka bir ifadeyle dünyada her 10 çocuktan 1'i çocuk işçi durumundadır. Çalışan çocukların neredeyse yarısı 73 milyonu sağlık ve gelişimlerini olumsuz etkileyen tehlikeli işlerde çalışmaktadır. Yasal çalışma yaşı ve izin verilen istihdam türleri de hesaba katıldığında çalışan çocuk sayısı 218 milyona ulaşmaktadır. 2000 yılından itibaren çocuk işçiliği düşüş eğilimi göstermektedir. 2025'te çocuk işçi sayısının 121 milyon olacağı ve 52 milyon çocuğun da tehlikeli işlerde yer alacağı tahmin edilmektedir (ILO, 2017a: 11-12).

Ayrıca ILO'nun yine 2017'de yayınlamış olduğu “Modern Kölelik Küresel Tahminler” raporuna göre dünyada yaklaşık 4.4 milyon çocuk zorla çalıştırılmaktadır. Bu sayı dünya genelinde

24.9 milyon olan zorla çalıştırılmanın %18 ini oluşturmaktadır. Çocukların 1 milyonu ticari amaçlı cinsel sömürde, 3 milyonu ise diğer işgücü sömürsü biçimlerinde zorla çalıştırılmaktadır (ILO, 2017b: 23-24).

Tablo 1: Dünyada Çocuk İşçiliği ve Tehlikeli İşlerde Çalışan Çocuklar 2000-2016

Yıl	Çocuk İşçiliği (Bin)	Çocuk İşçiliği (%)	Tehlikeli İşler (Bin)	Tehlikeli İşler (%)
2000	245.500	16	170.500	11,1
2004	222.294	14,2	128.381	8,2
2008	215.209	13,6	111.314	7,3
2012	167.956	10,6	85.344	5,4
2016	151.622	9,6	72.525	4,6

Kaynak: ILO, 2017a: 24

Tablo 1’den de görüleceği üzere, küresel ölçekte çalışan çocukların sayısı yıllar itibariyle düşüş eğilimi göstermektedir. 2016 yılında çocuk işçi sayısı 151 milyon 622 bindir. Bu sayı toplam çocuk nüfusunun %9,6’sını oluşturmaktadır. Çocuk işçilerden 72 milyon 525 bini ise ahlaki gelişimlerini, sağlıklarını ve güvenliklerini tehdit eden işlerde çalışmaktadır. ILO’nun 2000 yılında çocuk emeğine dair ilk küresel tahminlerini yayınlamasından itibaren geçen 16 yıllık süreçte çocuk işçiliğinde yaklaşık olarak 94 milyon azalma görülmektedir. Çocuk işçiliğine karşı mücadelede önemli ilerlemeler kaydedilmiş ve ilerlemeye yönelik çabalar için önemli bir temel sağlanmıştır. Ancak 2012-2016 yıllarını kapsayan dört yıllık dönemde ilerlemenin yavaşladığı görülmektedir. 2012-2016 döneminde çocuk işçiliğinde 16 milyonluk bir düşüş görülmektedir. Bu rakam 2008-2012 arasında kaydedilen 47 milyonluk düşüşün sadece üçte birini oluşturmaktadır.

Tablo 2: Bölgelere Göre Çocuk İşçiliği ve Tehlikeli İşlerde Çalışan Çocuklar 2016

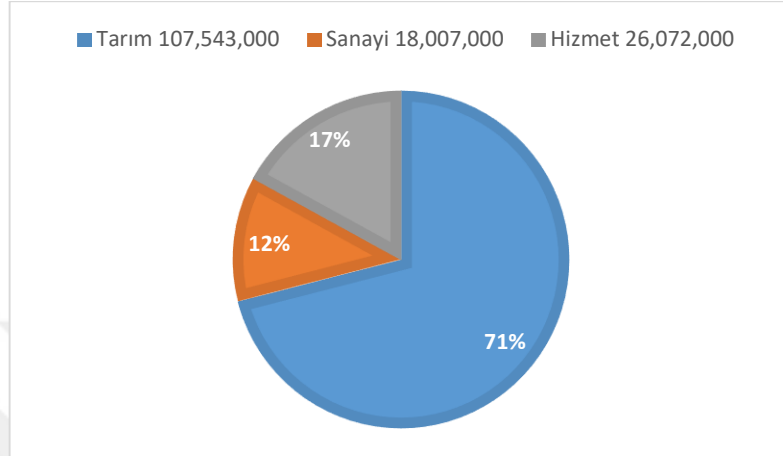
	Çocuk İşçiliği (Bin)	Çocuk İşçiliği (%)	Tehlikeli İşler (Bin)	Tehlikeli İşler (%)
Dünya (5-17 yaş)	151.622	9,6	72.525	4,6
Afrika	72.113	19,6	31.538	8,6
Arap Devletleri	1.162	2,9	616	1,5
Asya ve Pasifik	62.077	7,4	28.469	3,4
Amerika	10.375	5,3	6.553	3,2
Avrupa ve Orta Asya	5.534	4,1	5.349	4

Kaynak: ILO, 2017a: 28

Bölgelere göre incelendiğinde çocuk işçiliğinin en çok görüldüğü bölge 72 milyon 113 bin ile Afrika bölgesidir. Bu sayı bölgede yer alan çocuk nüfusunun %19,6’sını oluşturmaktadır. Afrika bölgesinde tehlikeli işlerde çalışan çocuk sayısı da yaklaşık 32 milyondur. Çocuk işçiliğinin en çok görüldüğü ikinci bölge ise 62 milyon 77 bin ile Asya ve Pasifik bölgesidir. Asya ve Pasifik bölgesinde ise tehlikeli işlerde yer alan çocukların sayısı 28.5 milyon dolayındadır. Çocuk işçiliğinin

en az görüldüğü bölge ise Arap Devletleridir. Arap Devletlerinde çocuk işçi sayısı 1 milyon 162 bindir. Tehlikeli işlerde yer alan çocuk sayısı da 616 bindir. Diğer bölgelerde çocuk işçiliği Amerika’da 10 milyon 375 bin, Avrupa ve Orta Asya’da ise 5 milyon 534 bindir (Bakınız Tablo 2).

Grafik 1: Çocuk İşçiliğinin Sektörel Dağılımı 2016

Kaynak: ILO, 2017a: 34

Grafik 1’e göre, tarım sektörü çocuk işçiliği açısından önde gelen sektörlerin başındadır. 2016 yılında çalışan çocukların %71’i diğer bir ifadeyle 107 milyon 543 bini tarım sektöründe yer almaktadır. Hizmet sektörü çocukların yoğun olarak çalıştığı ikinci sektördür. Hizmet sektöründe çalışan çocukların sayısı 26 milyon 72 bindir. Son olarak sanayi sektörüne baktığımızda ise çalışan çocuk sayısı 18 milyon 7 bindir.

Tablo 3: Yaş Gruplarına Göre Çocuk İşçiliği ve Tehlikeli İşlerde Çalışan Çocuklar 2016

	Çocuk İşçiliği (Bin)	Çocuk İşçiliği (%)	Tehlikeli İşler (Bin)	Tehlikeli İşler (%)
5-11 Yaş	72.585	8,3	19.020	2,2
12-14 Yaş	41.887	11,7	16.355	4,6
15-17 Yaş	37.149	10,5	37.149	10,5
5-17 Yaş	151.622	9,6	72.525	4,6

Kaynak: ILO, 2017a: 38

Tablo 3’e bakıldığında, çocuk işçiliğinin en çok görüldüğü yaş grubu 5-11 yaş grubudur. 5-11 yaş grubunda 72 milyon 585 bin çocuk işçi bulunurken 12-14 yaş grubunda çocuk işçi sayısı 41 milyon 887 bin ve son olarak 15-17 yaş grubunda çocuk işçi sayısı ise 37 milyon 149 bindir. Yine Tablo 3’teki rakamlardan 5-11 yaş grubundaki çocukların 19 milyon 20 bini tehlikeli işlerde yer alırken, 12-14 yaş grubunda tehlikeli işlerdeki çocuk sayısı ise 16 milyon 355 bindir. En şaşırtıcı

sonuç da 15-17 yaş grubunda görülmüştür. Bu yaş grubundaki çocukların tümü tehlikeli işlerde yer almışlardır.

1.6.2. Türkiye’de Çocuk İşçiliğın Boyutu

Türkiye’de de gelişmekte olan her ülkede olduğu gibi çocuk işçiliğı ciddiyetini korumaktadır. Çocuk işçiliğı konusunda Türkiye’de TÜİK tarafından beş işgücü anketi yapılmıştır. Bu beş anket 1994, 1999, 2006, 2012 ve 2019 yılında gerçekleştirilmiştir.

Tablo 4: Çocuk İşgücü Temel Göstergeler 2006-2012 (Bin kişi)

Göstergeler	2006		2012	
	Ekim-Kasım-Aralık		Ekim-Kasım-Aralık	
	Bin Kişi	(%)	Bin Kişi	(%)
6-17 yaş grubu nüfus	15.025	-	15.247	-
İstihdam (6-17 yaş)	890	100,0	893	100,0
Yaş grubu				
6-14	258	32,0	292	32,7
15-17	605	68,0	601	67,3
Cinsiyet				
Erkek	601	67,5	614	68,8
Kadın	289	32,5	279	31,2
Yerleşim yeri				
Kent	490	55,1	400	44,8
Kır	400	44,9	493	55,2
Sektör				
Tarım	326	36,6	399	44,7
Sanayi	275	30,9	217	24,3
Hizmet	289	32,5	277	31,0

Kaynak: TÜİK, 2013

Tablo 4 değerlendirildiğinde;

- 2012 yılı itibariyle 6-17 yaş grubunda 15 milyon 247 bin çocuk yer almaktadır. 6-17 yaş grubunda çalışan çocuk sayısı 893 bindir. 6-14 yaş grubunda çalışan çocuk sayısı 292 bin olarak görülürken, 15-17 yaş grubunda bu sayının 601 bin kişi olduğu görülmektedir. Çalışan çocuk sayısı 6-17 yaş grubu için 2006 yılında 890 bin iken, 2012 yılına gelindiğinde bu sayı 3 bin artarak 893 bin olmuştur.
- Çocukların istihdam oranına bakıldığında ise, 6-17 yaş grubunda istihdam oranı 2006 yılındaki ile aynı oranda %5,9 olarak gerçekleşmiştir. 6-14 yaş grubunda istihdam oranı 2012 yılında 2006 yılına göre 0,1’lik bir artışla %2,6 olurken, 15-17 yaş grubunda ise 2006 yılına göre 1 puanlık bir düşüşle %15,6 düzeyinde gerçekleşmiştir.

- Ayrıca 2012 yılında Türkiye genelinde 6-17 yaş grubunda çalışan çocukların %44,8'i kentsel, %55,2'si kırsal yerlerde yaşamaktadır. Çalışan çocukların %66'sı erkek, %34'ü kızlardan oluşmaktadır.
- Çocukları çalıştıkları sektörlerle göre incelediğimizde; tarım sektöründe 399 bin, sanayi sektöründe 217 bin ve hizmet sektöründe 277 bin çocuk yer almaktadır. Oran olarak ifade edilirse çocukların %44,7'si tarım, %24,3'ü sanayi ve %31'i hizmet sektöründe çalışmaktadır. 2006 yılı sonuçları ile kıyaslandığında tarımda çalışan çocuklarda 73 bin artış buna karşılık sanayide çalışan çocuklarda 58 bin ve hizmet sektöründe çalışan çocuklarda 12 binlik bir düşüş görülmektedir.
- 2012 yılında çalışan çocukların işteki durumuna bakıldığında, çocukların 470 bini (%52,6) ücretli veya yevmiyeli, 10 bini (%1,1) kendi hesabına ve 413 bini (%46,2) ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. 2006 yılı sonuçlarına göre ücretli veya yevmiyeli çalışanlarda 5,1 puanlık, kendi hesabına çalışanlarda ise 1,6 puanlık bir azalma görülürken, ücretsiz aile işçisi olarak çalışanlarda 5,5 puanlık bir artış görülmektedir.

Hem çalışıp hem de okula devam eden çocukların sayısı 2006 yılında 272 bin iken, bu sayı 2012 yılında %64 artarak 445 bin olmuştur. 6-17 yaş grubunda okula devam eden çocukların 2006 yılında %2,2'si ekonomik işlerde faaliyet gösterirken bu oran 2012 yılında %3,2'ye çıkmıştır. 2006 yılında 6-17 yaş grubunda okula devam etmeyenlerin sayısı 2 milyon 314 bindir. 2012 yılına gelindiğinde bu sayı 1 milyon 297 bine düşmüştür. 2006 yılında okula devam etmeyen çocukların %26,3'ü ekonomik faaliyette yer alırken bu oran 2012 yılında %34,5'e yükselmiştir (TÜİK, 2013).

Tablo 5: Hanehalkı Sorumlusu İşsiz Olan Hanehalklarında Yaşayan Çocuk Sayısı (2014-2018) (Bin)

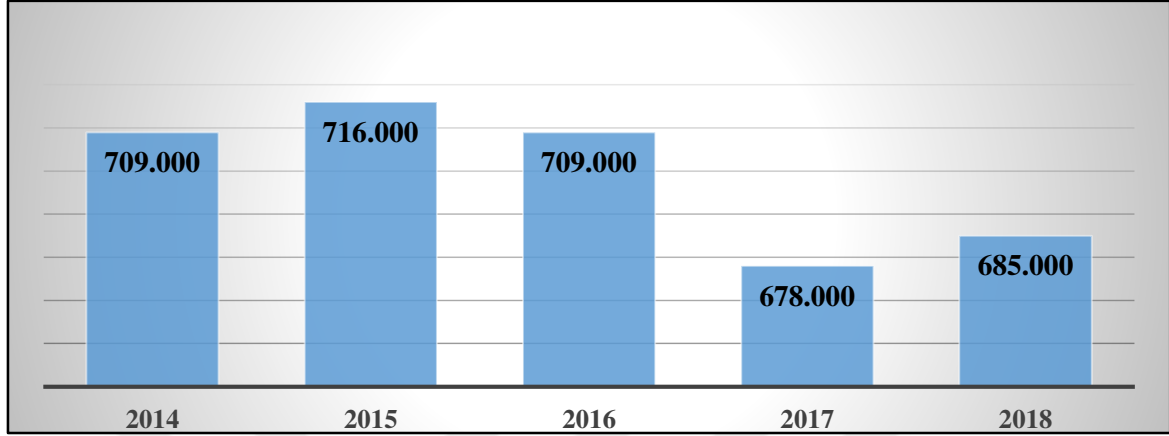
Yıl	Çocuk Sayısı
2014	1.341
2015	1.428
2016	1.476
2017	1.423
2018	1.435

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=202&locale=tr>, (Erişim Tarihi: 15.12.2019).

Daha önce de belirtildiği gibi çocuk işçiliğinin ortaya çıkmasında hanehalkı bireylerinin yaşadığı işsizliğin önemli bir payı bulunmaktadır. Bu durum sonucunda oluşan gelir yetersizliği çocukları çalışmak zorunda bırakmaktadır. Tablo 5'e göre hanehalkı sorumlusunun işsiz olduğu ailelerde yaşayan çocuk sayısı 2014 yılında 1 milyon 341 bin kişidir. 2015 yılında %6'luk artışla bu sayı 1 milyon 428 bine yükselmiştir. Bu sayı 2016 yılına gelindiğinde %3'lük artışla 1 milyon 476 bine yükselmiştir. 2017 yılında 2016 yılına göre yaklaşık %4'lük bir düşüş yaşanmış ve bu çocukların

sayısı 1 milyon 423 bin olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılında ise %0,8 artarak 1 milyon 435 bin olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 2: Çocuk Nüfusunun İşgücü Durumu (15-17 yaş) 2014-2018

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30708>, (Erişim Tarihi: 15.12.2019).

2014 ve sonrasında çalışan çocuklara yönelik yapılan araştırmalar 15-17 yaş grubunu kapsamaktadır. Bu yaş grubunda çalışan çocukların sayısı 2012 yılında 601 bin iken, bu sayı 2014 yılında büyük bir artış göstererek 709 bine yükselmiştir. Çalışan çocukların sayısı 2015 yılında 2014 yılına göre 7 bin kişi artmış ve 716 bin olmuştur. 2016 yılında ise çalışan çocukların sayısı 2014 yılındaki seviyesine gerileyerek 709 bin olmuştur. 2017 yılında çalışan çocukların sayısı %4,5 oranında düşerek 678 bine gerilemiştir. Ancak 2018 yılında çalışan çocukların sayısı 7 bin kişi artarak 685 bin olmuştur (Bakınız Grafik 2).

Tablo 6: 15-17 Yaş Grubundaki Çocuk İstihdam Oranı (2014-2018) (%)

Yıl	İstihdam Oranı
2014	18,1
2015	18,1
2016	18
2017	17,4
2018	18,2

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=202&locale=tr>, (Erişim Tarihi: 15.12.2019).

Tablo 6’da görüldüğü üzere, 15-17 yaş grubundaki çocukların istihdam oranı 2014 ve 2015 yıllarında %18,1 ile aynı seviyede gerçekleşmiştir. 2016 yılında 0,1 puanlık bir düşüşle bu oran %18 olmuştur. Çocukların istihdam oranı 2017 yılına gelindiğinde %17,4 seviyesinde gerçekleşirken bir önceki yıla göre 0,6 puanlık bir düşüş görülmüştür. Son olarak 2018 yılında bu yaş grubundaki

çocukların istihdam oranı yeniden artarak son beş yıldaki en yüksek seviye olan %18,2'ye yükselmiştir.

Tablo 7: Ne Eğitimde Ne De İstihdamda Olan 15-17 Yaş Grubundaki Çocuk Nüfusunun Oranı (2014-2018) (%)

Yıl	Çocuk Nüfusunun Oranı
2014	11,9
2015	11,1
2016	10,4
2017	10,6
2018	11

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=202&locale=tr>, (Erişim Tarihi: 15.12.2019).

Tablo 7'ye göre ne eğitimde ne de istihdamda olan 15-17 yaş grubundaki çocuk nüfusunun oranı 2014 yılı itibariyle %11,9'dur. Bu oran 2015 yılında %11,1'e gerilerken, 2016 yılında yine bir düşüş göstermiş ve %10,4 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılına gelindiğinde bu oran 0,2 puan artarak %10,6 ve 2018 yılında da 2017 yılına göre 0,4 puan artmış ve %11 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 8: Ekonomik Faaliyette Çalışan Çocuklara İlişkin Temel Göstergeler, 5-17 Yaş, IV. Çeyrek: (Ekim-Kasım-Aralık), 2019

	Toplam		Erkek		Kadın	
	Bin Kişi	(%)	Bin Kişi	(%)	Bin Kişi	(%)
5-17 yaş grubu nüfus	16.457	-	8.449	-	8.008	-
Ekonomik faaliyette çalışan	720	100,0	508	100,0	212	100,0
Yaş grubu						
5-11	32	4,4	24	4,7	8	3,8
12-14	114	15,9	77	15,2	37	17,4
15-17	574	79,7	407	80,0	167	78,8
Eğitime devam durumu						
Devam eden	473	65,7	333	65,6	140	66,1
Etmeyen	247	34,3	175	34,4	72	33,9
Sektör						
Tarım	221	30,8	143	28,2	78	36,8
Sanayi	171	23,7	141	27,8	29	13,7
Hizmet	328	45,3	223	43,9	105	49,4
İşteki durum						
Ücretli veya yevmiyeli	455	63,3	319	62,9	136	64,2
Kendi hesabına	4	0,5	3	0,5	1	0,5
Ücretsiz aile işçisi	261	36,2	186	36,6	75	35,3

Kaynak: TÜİK, 2020b

Tablo 8 incelendiğinde, çalışan çocuk sayısı 2019 yılında 5-17 yaş grubunda 720 bin olarak görülmektedir. İstihdam oranı bu yaş grubunda % 4,4 şeklindedir. Çalışan çocuklardan %4,4'ü 5-11 yaş, %15,9'u 12-14 yaş ve %79,7'si 15-17 yaş grubundaki çocuklardan oluşmaktadır. Çalışan çocuklar cinsiyete göre incelendiğinde %70,6'sı erkeklerden ve %29,4'ü de kızlardan oluşmaktadır. Çalışan çocuklardan %65,7'si eğitime devam etmektedir. Cinsiyete göre incelendiğinde bu oran erkeklerde %65,6, kızlarda ise %66,1 şeklinde gerçekleşmiştir. Çalışan çocukların sektörel dağılımına bakıldığında %23,7'si sanayi, %30,8'i tarım ve %45,5'inin de hizmet sektöründe çalıştığı görülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ÇOCUK İŞÇİLİĞİ VE SOSYAL KORUMA

Yoksulluk, günümüzde gelişmişlik seviyesi ne olursa olsun tüm ülkeleri ilgilendiren en temel sorunlardan biridir. Çocukların yoksullukla karşılaşma olasılığı yetişkinlere göre daha yüksek olmaktadır. Çocukların en temel haklarından yoksun kalmasının da başlıca nedeni yoksulluk içinde yetişmeleridir. Yoksulluk içinde yetişen çocuklar eğitim, sağlık gibi alanlarda sorunlar yaşamaktadır. Ancak yoksulluğun çocuklar üzerindeki en büyük etkisi onları çalışmak zorunda bırakması olmaktadır. Çocukların küçük yaşlarda çalışma hayatına girmeleri onları eğitimden kopararak potansiyellerini tam anlamıyla gerçekleştirmelerine izin vermemektedir. Bu durumda çocukluk döneminde yaşanan yoksulluğun gelecekteki yoksulluğun habercisi olduğunu göstermektedir. Bu nedenle yoksullukla ve çocuk işçiliğiyle mücadele ülkelerin gündemine taşıdıkları en önemli konuların başında gelmektedir (Avşar Kurnaz, 2007: 48). Bu bağlamda çocuklara yönelik sosyal koruma önem arz etmektedir.

2.1. Sosyal Korumanın Kavramsal Çerçevesi

İnsanlık tarihi boyunca birey, yoksulluğa yol açan ve geleceği tehdit eden olaylardan kendisini koruma çabası içerisinde olmuştur. Yaşlılık, hastalık, sakatlık ve işsizlik gibi insanların karşılaşabileceği risklerin yoksullukla aynı anlama geldiği süreçte, bireyin gelecek endişesinden sıyrılarak özgürlüğüne kavuşması ve ayrıca kişiliğini geliştirmesi mümkün değildir. Güvenlik arayışı ve yoksulluk sorununun bireyin ve toplumun yaşamı üzerindeki etkisi devam edecektir. Günümüzde ekonomik ve teknolojik alanda ortaya çıkan gelişmeler, sosyal alandaki gelişmelere yansıtılamazsa sosyal riskler ve bunların ortaya çıkardığı yoksulluk sorunu varlığını sürdürecektir (Bozkaya, 2014: 1).

Sosyal korumanın altında yatan temel düşünce vatandaşların korunması amacına yönelik olarak hükümetin gerçekleştirdiği eylemler olmasıdır. II. Dünya Savaşı'nın ardından, bu temel düşünce Batı Avrupa'da yapılanmaya başlamıştır. Sosyal korumanın sınırı aslında insanların karşılaştığı şokların etkisini azaltma, bu etkiyi yönetme ve artan güvencesizliklerine destek olmaktır (Kabembo, 2015: 11).

Sosyal korumayı tam olarak neyin oluşturduğuna dair birçok farklı yorum olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu farklı yorumlar içinde iki farklı sosyal koruma görüşünün ön plana çıktığı

görülmektedir. Bu görüşlerden ilki, sosyal korumanın bireylere ve hanehalklarına şoklarla başa çıkabilmeleri adına yeni ekonomik fırsatlar bularak geçici olarak durumlarını iyileştirmelerine imkân sağlaması şeklinde sosyal korumaya dar bir çerçeve çizmektedir. Diğer görüşe göre ise, sosyal koruma yoksulluğun azaltılmasında hem kısa hem de uzun vadeli bir role sahip geniş bir kavramdır. İnsanların varlıklarını koruması ve biriktirmesi yanında sosyo-ekonomik ilişkilerini dönüştürmesi konusunda yardımcı olmaktadır. Kişilerin yaş, malullük ve engellilik nedeniyle başkalarına bağlı olması durumunda, bu görüş hibe ve primsiz emeklilik gibi uzun vadeli sosyal yardım biçimleri öngörmektedir. Dar görüş sosyal koruma ve geçim kaynağı arasında açık bir ayrım gözetirken, geniş açıdan sosyal koruma görüşü ikisinin birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğunu ileri sürmektedir (Barrientos vd., 2005: 4).

20. yüzyılın en önemli sosyal başarılarından biri olarak sosyal korumanın varlığından söz edilmektedir. Sosyal koruma sistemleri toplumların düzgün bir yaşam sürdürebilmeleri adına bireyleri savunmasızlık ve yoksunluktan koruyarak refah ve güvenliklerini geliştirmelerine imkân tanımaktadır. Sosyal koruma, temel sosyal ve ekonomik güvence sağlayarak temel ihtiyaçların karşılanmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda da insan potansiyelinin geliştirilip ortaya çıkmasında, yapısal değişimi kolaylaştırmada, sosyal adaletin sağlanmasında ve bireylerin ve toplumların yaşam kalitesinin arttırılmasında önemli bir rol oynamaktadır (Garcia ve Gruat, 2003: 1).

Sosyal koruma içinde toplum tarafından kabul edilemez olduğu düşünülen risk ve yoksunluk düzeylerine verdiği tepkileri barındırmaktadır. Bu nedenle sosyal koruma sistemlerinin işleyişinin temelini, temel ihtiyaçların karşılanması ve temel hakların yerine getirilmesini sağlayan araçlara erişim güvenliği sağlanması konusunda sosyal bir fikir birliği oluşturmaktadır. Bunlar arasında gelir, geçim kaynağı, istihdam, sağlık ve eğitim hizmetleri, beslenme ve barınmaya güvenli erişim sağlanması yer almaktadır. Sosyal koruma çok boyutludur. Yalnızca gelirdeki değişikliği kamu transferleri ve düzenlemeye tabi sigortalarla karşılamaya değinmemektedir (UN Economic and Social Council, 2000: 4).

2.1.1. Sosyal Korumanın Tanımı

Genel olarak sosyal korumanın tanımlanması sosyal korumanın içerik, amaç ve niteliğine göre farklılık göstermektedir. Ülkelerin sahip oldukları farklı ideolojiler de sosyal yardımların vatandaşlara ne şekilde ulaştırılacağı konusunda etkili olmaktadır. Sosyal koruma üzerine yapılan araştırmalar sosyal koruma kavramının genelde sosyal sigorta kavramının yerini alacak şekilde kullanılan geniş bir kavram olduğuna vurgu yapmaktadır (Kabembo, 2015: 14).

Sosyal korumaya yaklaşım ve kavramın tanımlanması konusunda toplumlar arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Sosyal korumanın tanımlanmasındaki bu ayrılıklar farklı gelenek, kültür, örgütsel ve siyasi yapıların etkisiyle toplumdaki bireylere korumanın ne şekilde sağlanacağı

konusundaki seçim farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Sosyal koruma genel olarak, gelir yokluğu veya gelirin önemli ölçüde azalması sonucu ortaya çıkan çeşitli koşullara cevaben toplum tarafından üstlenilen bir dizi kamu ve özel kesim politika ve programı olarak anlaşılmaktadır. Ancak bu tanım sosyal korumayı kapsamlı bir şekilde açıklamamaktadır (UN Economic and Social Council, 2000: 3).

Sosyal koruma kapsamlı bir tanım olarak; verimli işgücü piyasalarını teşvik ederek, insanların risklere maruz kalmasını azaltarak ve kendilerini tehlikelere, gelir kesintilerine ve gelir kaybına karşı koruma kapasitelerini arttırarak yoksulluğu azaltmak için tasarlanmış politikalar ve programlar bütünüdür. Sosyal korumanın içerdiği politikalar beş temel faaliyete dayanmaktadır; sosyal yardım, sosyal sigorta programları, işgücü piyasası düzenlemeleri, mikro ve bölge dayalı programlar ile çocukları korumadır (Ortiz, 2001: 657).

Sosyal koruma öncelikle bir insan hakkıdır. Temel risk ve ihtiyaçlardan kaynaklı yaşam standartlarının düşük olmasının ya da kötüleşmesinin önüne geçmek amacıyla toplumun kamusal politikalar yoluyla bireye ve ailesine ulaştırdığı yardımlar sosyal koruma olarak tanımlanmaktadır. Her şeyden önce bir insan hakkı olan sosyal korumanın kapsamına giren güvencesizliklerin giderilmesi piyasaya, işletmelere, topluluk ilişkilerine ya da bireylere bırakılamaz. Sosyal koruma başka bir ifadeyle insan onuruna yakışır bir yaşam sürdürebilme, gelir kesintisi ya da gelirin önemli ölçüde azalması sonucu yaşam standartlarını iyileştirmek ve yaşam standartlarında oluşacak gerilemeyi engellemek amacıyla, kamusal kesimde, bireylerin eşitliğini esas alarak gelirin yeniden dağıtılması sonucu oluşan gelir ve hizmetlerin bir bütünüdür (Çetinkaya, 2012: 18).

Dünya Bankası (WB)'nin tanımına göre sosyal koruma; bireylere, hanelere ve topluluklara riskleri daha iyi yönetmelerine yardımcı olan ve kritik açıdan hassas durumları destekleyen kamu politikaları olarak tanımlanmaktadır. Sosyal koruma bu yönüyle sürdürülebilir ve eşitlikçi ekonomik büyüme ile temelde insani gelişmeye katkıda bulunmasıyla da yoksulluğun azaltılması için son derece önemlidir (Holzmann, 2009: 1).

ILO tarafından sosyal koruma; bir toplumun üyelerine işsizlik, hastalık, yaşlılık, iş kazası, malullük ve ölüm sonucu elde edilen gelirin yokluğundan veya önemli ölçüde azalmasından kaynaklanan ekonomik ve sosyal sıkıntılara karşı korunmaları için sağladığı kamu önlemleri kümesi olarak tanımlanmaktadır (Garcia ve Gruat, 2003: 14).

Avrupa Komisyonu sosyal korumayı, insanların sosyal riskler karşısında korunması amacıyla tasarlanmış tüm toplu transferler şeklinde tanımlamaktadır. Bu sosyal riskler ise; işsizlik, emeklilik, yaşlılık, hastalık, malullük, analık, engelli ya da hasta akrabaların bakımı, haneye gelir sağlayan kişinin ölümü ve bakıma ihtiyaç duyan çocuk şeklindedir. Sosyal koruma söz konusu bu sosyal riskler karşısında yaşanacak yoksulluğun önüne geçerek, insan onuruna yakışır bir yaşam için gerekli

temel hizmetlere insanların ulaşmasını sağlamaktadır. Komisyon sosyal koruma kavramının sosyal güvenlik kavramından daha geniş kapsamlı olması nedeniyle bu kavramı kullanmıştır (Commission of The European Communities, 1995: 16).

Yoksulluğun azaltılması toplumun geneli açısından fayda sağlayacak bir olgudur. Bu yüzden yoksullukla mücadelede sosyal koruma harcamaları son derece önemli olmaktadır. Yoksulluk çocuk işçiliğin en temel nedeni olarak görüldüğünden, bu açıdan yoksullukla mücadele etmek çocuk işçiliğiyle mücadele anlamına da gelmektedir (Bozbek, 2009: 15).

2.1.2. Sosyal Korumanın Araçları

Sosyal koruma; sosyal sigortalar, sosyal yardımlar ve işgücü piyasaları da dahil olmak üzere bir dizi entegre kurum ve programdan oluşmaktadır (Barrientos ve Hulme, 2008:5).

Sosyal Sigorta: Sosyal sigorta programları katılımcıların yaşam boyu devam eden olaylarla ilgili maliyetleri karşılayacak bir programa düzenli ödemeler yaptığı katkı programlarıdır (Barrientos, 2010: 1). Sosyal sigortalar riskleri en aza indirme, bireylerin risklerle (hastalık, işsizlik veya malullük gibi) karşılaştıklarında gelirlerini telafi etme veya kısmen ikame etme konusunda destek olma işlevi sağlamaktadır. Bu durum sosyal yardım sistemi üzerindeki baskıyı azaltmaktadır. Tüm ülkeler vatandaşların sosyal sigortaya erişim ve katılımını kolaylaştıracak çözümler bulmaya çalışmaktadır (ILSSA ve ILO, 2014). Sosyal sigorta kapsamında bazen maliyetler program sağlayıcısı tarafından karşılanmakta veya sübvansede edilmektedir. Bunlar arasında yaşlılık, sağlık, işsizlik ve ölüm aylıkları yer almaktadır (UNDP, 2016: 34; WB, 2018: 5). Birçok düşük ve orta gelirli ülkede sosyal sigorta programlarının kapsamının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Ayrıca sosyal sigortalar yalnızca kayıtlı sektör çalışanlarını kapsamaktadır (Holmes ve Scoot, 2016: 9). Başka bir ifadeyle sosyal sigortalar, risklerin ortaya çıkardığı ihtiyaçların şekil ve şiddetine bakmaksızın, önceden belirlenen oranda katkı sağlayan bireylerin karşılaştıkları riskleri belirli oranda gideren ve geleceği hedef alan bir sistemdir (Ayhan, 2012: 47). Kayıt dışı sektör çalışanları ve katkı sağlamayan kişiler sosyal sigortalar kapsamı dışında kalmaktadır.

Sosyal Yardım: Bireylerin ve hanehalklarının yoksulluk ve savunmasızlıkla başa çıkabilmeleri için tasarlanmış katkısız müdahaleler olarak tanımlanmaktadır. Sosyal yardımlar genellikle devlet tarafından ve ulusal vergiler aracılığıyla sağlanmaktadır. Sosyal sigortanın işgücünün büyük bölümünü kapsamadığı, işgücü piyasası düzenlemelerinin yetersiz olduğu ve yoksulluk oranının yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelerde sosyal yardım, yoksulluğu ve savunmasızlığı ele alan tek ve birincil sosyal koruma aracı olmaktadır. Sosyal yardım yoksul aileleri yoksulluğun kötü etkilerinden koruyarak asgari tüketim düzeyi sağlamayı amaçlamaktadır. Sosyal yardımların içinde şartsız ve şartlı nakit transferleri, primsiz sosyal emeklilik maaşları, gıda yardımları ve diğer ayni transferler, okul beslenme programları, kamu iş programları ve ücret

muafiyetleri yer almaktadır (Barrientos, 2010: 10; WB, 2018: 5). Sosyal yardımlar, sosyal riskler ve beklenmedik durumlarla baş edemeyen toplumdaki savunmasız gruplara odaklanacak şekilde tasarlanmıştır. Dolayısıyla sosyal güvenlik sisteminden yararlanamayanlar ve sınırlı faydaya sahip olanlar potansiyel sosyal yardım alma adaylarını oluşturmaktadır (Apaydın, 2011: 22).

İşgücü Piyasası Müdahaleleri: Çalışan yoksul insanların temel standart ve haklara erişimine yönelik olarak koruma sağlamaktadır (Barrientos, 2010: 2). Bu müdahaleler aktif ve pasif olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. İşsizlere beceri kazandırma ve iş bulmalarına yönelik önlemler aktif işgücü piyasası politikalarını oluştururken; işsizlikten kaynaklanan gelir kaybına karşı korumaya yönelik önlemler pasif işgücü piyasası politikalarını şekillendirmektedir (WB, 2018: 5). Pasif işgücü piyasası politikalarının temelini işsizlik sigortası ve işsizlik yardımı oluşturmaktadır. Aktif işgücü piyasası politikaları ise işsizliği önlemeye yönelik olarak mesleki eğitim programları, istihdamın sonlandırılmasını önlemeye yönelik olarak kısa çalışma ödeneği gibi uygulamalardan oluşmaktadır (Mahiroğulları ve Korkmaz, 2013: 98-103). Bu yönüyle sosyal koruma işgücü piyasasında bir düzenleme işlevi yerine getirmekte ve işgücü piyasasının değişen koşullarına karşı çalışanlara ve ailelerine sosyal uyum imkânı sağlamaktadır (Kapar, 2005: 45).

2.1.3. Sosyal Korumanın İşlevleri

Sosyal koruma programlarının amacı, riskleri yönetebilmek için mevcut koşulları iyileştirme ve aşırı yoksullara yardım ederek savunmasızlığı azaltmaktır. Bu yüzden sosyal koruma programları hem bir güvenlik ağı hem de bir sıçrama tahtası olarak görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, insanların yoksulluğun derinliklerine düşmesine engel olurken aynı zamanda yoksul kimselere de yoksulluktan kurtulma şansı tanımaktadır. Yeterli bir sosyal koruma sistemi, yoksulluğu ve savunmasızlığı azaltmaya yönelik kapsamlı her stratejinin önemli bir unsurudur. Sosyal koruma sistemleri toplumun daha yoksul ve daha savunmasız üyelerini desteklemeyi ve aynı zamanda bireylere ve ailelere risk yönetimlerini iyileştirmelerine yardımcı olmayı amaçlayan bir dizi kamu müdahalesini içermektedir. Bu müdahaleler dizisi sosyal sigorta, sosyal hizmetler, sosyal yardım, sosyal fonlar ve işgücü piyasası politikalarını içermektedir (Grosh vd, 2008: 463).

Sosyal korumanın dört temel işlevi şu şekilde sıralanmaktadır;

- **Gelir Güvencesi:** İnsanların yaşam standartları üzerinde en belirleyici faktör gelirdir. Bunun yanı sıra gelirin her zaman yeterli ve düzenli olması mümkün olmamaktadır. Bu noktada yeterli ve düzenli bir gelirin bulunmaması gelir güvencesizliği şeklinde nitelendirilmektedir. Gelir güvencesizliği tek bir nedenden dolayı meydana gelmemektedir. Güvencesizliğe neden olan durumlar hiç gelirin olmaması ya da azlığı, beklenmeyen derecede gelirden yaşanan azalma veya harcamaların artması şeklinde ifade edilmektedir. Çoğunlukla güvencesizliği

ortaya çıkaran nedenler birbiriyle karmaşık bir ilişki içerisinde. Gelir güvencesi kişilerin ihtiyaç, istek ve beklentileri doğrultusunda belirli bir seviyede gelirin garanti altına alınmasıdır. Bu güvenceyi sağlamak sosyal korumanın en temel işlevidir. Sosyal koruma doğrudan gelir desteğinin yanı sıra hizmet sunumu ile de olmaktadır. Gelir desteği sağlanması ve gerçekleştirilen hizmetlerin maliyetleri ise gelir aktarımı yoluyla toplum tarafından paylaşılmaktadır (Kapar, 2005: 10). Diğer bir ifadeyle sosyal koruma yoksul ve savunmasız gruplara yönelik düzenli, öngörülebilir ve hedefli olarak destek sağlama amacıyla tasarlanmış “sosyal güvenlik ağları” yaklaşımından farklıdır. Sosyal koruma, temel sosyal hizmetler ve herkesin gelir güvencesi sahibi olabilmesi için entegre stratejilerin teşviki doğrultusunda sosyal politikaya daha kapsamlı bir şekilde yaklaşmaktadır (OHCHR, 2014: 3).

- **Sosyal Dayanışma:** Korumanın sosyal bir nitelik taşıması dayanışma yoluyla olmaktadır. Sosyal dayanışmanın temelini gelir güvencesi sağlamak için gelirin yeniden dağıtımını oluşturmaktadır. Başka bir deyişle gelir güvencesizliği içindeki kişilerin gelir güvencesizliği içinde olmayanlar tarafından desteklenmesidir. Sosyal dayanışma haklar bağlamında eşit olan kişilerin toplumdaki diğer üyelere karşı olan zorunlu sorumluluklarını ve görevlerini içermektedir. Buradan hareketle sosyal koruma, kişiler arası eşitliği esas alan ve kişilerin birbirine karşı sorumluluk ve görev sahip oldukları bir yeniden dağıtım mekanizmasıdır (Kapar, 2005: 10-11). Dayanışmaya dayalı etkili ve eşitlikçi yeniden dağıtım mekanizmaları evrensel bir sosyal korumaya ulaşmak ve daha özel olarak sosyal korumayı toplumun tüm üyelerine genişleten kapsamlı sosyal güvenlik sistemleri geliştirmek için oldukça önemlidir (ILO, 2019a: VI).
- **Ekonomik ve Sosyal Gelişime Katkı:** Ekonomik büyümenin ve istikrarın sağlanması tüketimin düzenli olmasına ve artmasına dayanmaktadır. Bu durum, ayrıca gelir artışı ve sermaye birikiminin sağlanması açısından da önemlidir. Sosyal koruma yoluyla sağlanan gelir güvencesi tüketim seviyesinde istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Sosyal korumanın varlığı üretilen mal ve hizmetlere toplumun geniş kesiminin talebini mümkün kılmakta ve bu talebin düzenli olmasını sağlamaktadır (Kapar, 2005: 18). Ayrıca sosyal koruma dayanıklılığı arttırarak; yoksulluğun ortadan kaldırılmasını, işsizlik ve kayıt dışı çalışmanın engellenmesini desteklemektedir. Bu yönüyle sosyal koruma sistemleri, ekonomik ve sosyal istikrar sağlamanın en güçlü araçlarından biridir (ILO, 2020: 1).
- **Toplumsal Barış:** Güvence sağlayıcı, yoksulluğu azaltıcı ve önleyici yapısıyla sosyal koruma toplumsal barışın sağlanmasında temel dayanaklardan biridir. Toplumdaki tüm üyelerin insan onuruna yakışır bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmesini amaçlamaktadır. Sosyal koruma bu yönüyle toplumsal adaletin ve bütünlüğün sağlanması işlevi görmektedir (Kapar, 2005: 21). Ayrıca sosyal koruma sistemleri kırılğan ve çatışmalardan etkilenen ortamlarda sosyal gerilimi azaltma, sosyal uyum ve sosyal içermeyi kolaylaştırma gibi

etkileriyle de nüfusun belirli kesimleri için barış getirisi olarak hizmet etmektedir (Ovadiya vd., 2015: 13).

2.1.4. Sosyal Korumanın İlkeleri

ILO tarafından 202 sayılı Tavsiye Kararı'nda yeni sosyal güvenlik sistemi "sil-baştan" anlayışıyla değil, ILO'nun sosyal güvenlik üzerine belirlediği temel standartlardan vazgeçmeden, zamanla ve her ülkenin sahip olduğu yapısal koşullar göz önüne alınarak bir dönüşüm sürecine uğrayacaktır. Yeni sistemin sahip olduğu temel ilkeler, kurumsal yapı ve stratejiler bu Tavsiye Kararı'nda ifade edilmektedir (Alper vd., 2018: 399).

Bu doğrultuda yeni sistemin temel ilkeleri şu şekildedir (ILO, 2012: 33-34);

- Sosyal dayanışma temelinde kurulmuş yaygın koruma,
- Ulusal mevzuatta belirtilen yardımlardan yararlanma hakkı,
- Yeterli ve öngörülebilir koruma,
- Ayrımcılık içermeme, toplumsal cinsiyet eşitliği ve özel ihtiyaçları dikkate alma,
- Kayıt dışı sektörde çalışanları da kapsam altına alma, sosyal içerme sağlama,
- Sosyal güvenlik garantileri kapsamında bulunan bireylerin onuruna ve haklarına saygılı olma,
- Belirlenen hedef ve zamana göre ilerleme,
- Sosyal güvenlik planlarını finanse eden ve bunlardan yararlananların çıkar ve sorumlulukları arasında optimal dengenin sağlanması için dayanışmacı bir finansal yapı,
- Sistemin finansmanında ve dağıtımında çeşitli yaklaşımların ele alınması,
- Güvenilir, şeffaf ve hesap verilebilir bir işleyiş,
- Sosyal adalet ve eşitliğe uygun mali, ekonomik ve finansal sürdürülebilirlik,
- Ekonomik, sosyal ve istihdam politikalarıyla tutarlılık,
- Sosyal koruma sistemlerinin sağlanması konusunda ilgili kurumlar arasında uyum,
- Sosyal güvenlik sistemlerinin sunumunu geliştirecek yüksek nitelikte kamu hizmetleri,
- Şikâyet ve itiraz prosedürlerinin etkin ve erişilebilir olması,
- Uygulamanın düzenli bir şekilde izlenmesi ve değerlendirilmesi,
- Örgütlenme ve toplu pazarlık hakkına tam saygı ve
- İşverenlerin ve işçilerin temsilci örgütleriyle üçlü katılım, ayrıca ilgili diğer kişiler ve temsilcilerine danışma.

202 sayılı Tavsiye Kararı'nda sözü edilen isteklerin dünyanın en yoksul ülkeleri tarafından gerçekleştirilebilmesi için küresel bir fona yer verilmemektedir. Aynı zamanda sosyal koruma tabanlarına yönelik küresel bir sosyal taban standardı da bulunmamaktadır. Bunun yerine Tavsiye

Kararı'nda temel gelir güvencesinin insan onuruna yakışır bir şekilde yaşam beklentisine izin vermesi ve devletin ulusal tabanları ulusal koşullara göre belirlemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Temelde Tavsiye Kararı, sosyal güvenlik hakkının bir insan hakkı olduğu anlayışına dayanarak sosyal güvenlik sistemlerinin tasarımına ilişkin bir dizi ilkeyi belirlemektedir (Walker vd., 2012: 9).

2.2. Çocuklara Yönelik Sosyal Korumanın Gerekliliği

Çocuklar ve aileler açısından sosyal koruma, yoksulluğun azaltılması ve ortadan kaldırılmasında, eşitsizliğin giderilmesinde ve çocuk haklarının gerçekleştirilmesinde büyük önem arz etmektedir. Yoksulluğun sonuçları çocuklar açısından daha ağır olmaktadır. Çocuklar özel ve farklı ihtiyaçlarından dolayı yoksulluğu yetişkinlere göre daha farklı yaşamaktadır. Bir yetişkin geçici olarak yoksullukla karşılaşabilirken, bir çocuk yaşamı boyunca bu durumla başa çıkmak zorunda kalabilir. Çocuklar sağlıklı bir hayata veya eğitime başlangıç için nadiren ikinci bir şansı elde etmektedir. Kısa bir süreliğine de olsa yeterli gıdaya erişimin sağlanamaması çocukların uzun süreli gelişimlerinde olumsuz etkiler bırakmaktadır. Çocuklar yeterli beslenemezlerse, fiziksel ve zihinsel açıdan yaşitlarının gerisinde kalmaktadır. Yaşamı tehdit eden hastalıklara karşı daha savunmasız olabilir, okulda daha düşük bir performans gösterebilir ve sonuç olarak üretken bir yetişkin olma ihtimali daha düşük olabilmektedir. Çocukların içinde bulunduğu yoksulluk yalnızca çocuğu tehlikeye atmamakta aynı zamanda bu yoksulluğun gelecek nesillere aktarılmasına da neden olmaktadır. Bu durum toplumdaki eşitsizliği daha da güçlendirmektedir (ILO, 2015a: 1).

Yoksulluk ve yol açtığı şoklar, yoksul haneleri temel ihtiyaçlarını karşılama ve belirsizliklerle başa çıkabilmek için çocuklarının eğitimi pahasına da olsa çocuk işçiliğine başvurmak zorunda bırakmaktadır. Hanenin geçimini sağlayan kişi veya hanehalkının diğer üyeleri aniden işini kaybettiğinde, hastalık ya da yaralanma gibi şoklarla karşılaştıklarında, bu durum hanehalkının çocukların çalışmasıyla ilgili alacağı kararları da etkilemektedir. Haneler karşılaştıkları bu şoklarla başa çıkamadıklarında çocuk işçiliğine bir savunma mekanizması olarak yaklaşmaktadır. Hanelerin karşılaştıkları bu şoklarla başa çıkabilmesi, yoksulluğun azaltılması ve çocuk işçiliğinin engellenebilmesi noktasında sosyal koruma tabanlarının da içinde bulunduğu sosyal koruma programları son derece kritik bir rol oynamaktadır (ILO, 2018a: 42).

Yüksek düzeydeki çocuk yoksulluğu, çocuk ölümleri, yetersiz beslenme ve diğer olumsuz refah göstergeleri çocukların sosyal korumasına ayrılan kaynak düzeyinin yetersiz olduğunu açıkça göstermektedir (UNICEF ve ILO, 2019: 22).

Sosyal koruma programları, hanehalkı için geliri güvenilir bir şekilde arttırarak çocukların ihtiyaçlarının karşılanmasına destek sağlamaktadır. Çocuğa duyarlı tasarlanan sosyal koruma programları aileleri hem normal zamanda hem de kriz zamanlarında çocukların beslenmesine, sağlığına ve eğitimine yatırım yapmaya teşvik etmektedir. Tersine sosyal koruma programlarının

çocuğu dikkate almaması tehlikeli çocuk işçiliğinde artış, okullaşma oranlarında düşüş ve bunun yanı sıra aile içi şiddet gibi olumsuz etkilere yol açabilmektedir. Bu nedenle sosyal koruma programları çocukların savunmasızlıklarını, ihtiyaçlarını ve haklarını hesaba katmalı ve açıkça ele almalıdır (Global Coalition to End Child Poverty, 2017: 6).

Buradan hareketle, yoksul hanehalklarına yönelik olarak gerçekleştirilen sosyal koruma harcamaları ve çocuğa yönelik olarak aileye sağlanan yardımlar çocuk işçiliğiyle mücadelede de önemli bir yer tutmaktadır.

2.3. Çocuklara Yönelik Sosyal Koruma Programları

Çocuklara yönelik sosyal koruma programları; işsizlik koruması, kamu-iş programları, engelliler için sosyal koruma, genel sağlık koruması, yaşlılıkta gelir güvencesi programları ve transfer programları şeklinde ele alınmaktadır.

2.3.1. Transfer Programları

Gelir dağılımındaki adaletsizliğin ortadan kaldırılması ve yoksulluğun azaltılması konusunda devletin başvurduğu en önemli maliye politikası araçlarından biri kamu harcamalarıdır. Devlet yoksulluğa doğrudan gelir desteği, teknik ve mesleki beceri kazandırılması ve girişimcilik destek programlarının yanı sıra sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik alanlarındaki hizmet sunumu yoluyla müdahale edebilmektedir. Toplumsal refah düzeyinin artırılması ve özellikle düşük gelirli yoksul hanehalklarının yaşam standartlarını iyileştirmeye yönelik devlet tarafından yapılan sosyal koruma harcamaları yoksullukla mücadele açısından en önemli araçlardan biridir (Solmaz ve Avcı, 2017: 52).

Transfer programları hanehalkı savunmasızlığının üstesinden gelmek ve beşeri sermaye yatırımını teşvik etmek için popüler ve başarılı bir araç olarak görülmektedir. Ayrıca nakit transferleri hanehalkının içinde bulunduğu savunmasızlığa bir çözüm olduğunda çocuk işçiliğini azaltabilmektedir. Bunun yanında uygun şekilde tasarlanan transfer programlarının çocukların eğitimini destekleyen ve çocuğun eğitimdeki ek maliyetlerini karşılamak için ekonomik faaliyetleri arttıran bir etkisi de bulunmaktadır (Rosati, 2016: 1).

Bazı ülkelerde sosyal koruma tabanlarının büyük bir bölümünü nakdi ve ayni transferler oluşturmaktadır. Nakdi ve ayni transferler şartlı veya şartsız şeklinde olabilmektedir. Başka bir ifadeyle hanehalkının yardım almaya hak kazanmak için belirli davranış koşullarını yerine getirmesi gerekebilir veya bu yardımlar faaliyetlere bakılmaksızın gelir veya diğer uygun kriterleri taşıyan herkese sunulabilmektedir (ILO, 2013: 28).

2.3.1.1. Şartsız Nakit Transferi

Aile ödenekleri, çocuk nafakası hibeleri, sosyal emeklilik ve ihtiyaç temelli sosyal yardımlar şartsız nakit transferleri kapsamında yer almaktadır. Sonuçlar çocuk işçiliği üzerinde şartsız nakit transferlerinin azaltıcı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Şartsız transfer programları yoksullara veya transferin yokluğunda önemli bir yoksulluğa düşme riskiyle karşı karşıya olanlara nakdi yardım sağlanması olarak tanımlanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde bu programların etkisi değerlendirildiğinde yoksulluğu azaltıcı, işgücü piyasasına katılımı artırıcı ve okul başarısını yükseltici etkilere sahip olduğu görülmektedir (Aykaç ve Murat, 2018: 102).

Güney Afrika’da, hanehalklarını çocuklarının beşeri sermaye yatırımlarını artırma çabalarında destekleyen Çocuk Destekleme Hibe Programı bulunmaktadır. Programın temel amacı yoksul annelere ve yoksul ailelere, çocuklarına bakabilmeleri için nakdi destek sağlamaktır. Programın çocukların okula kaydettirilmesi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Çocuk Destekleme Hibe Programı ilk olarak 1998’de uygulamaya konulmuştur. Son 14 yılda Güney Afrika’nın sosyal hibe programı geliştirmekte olan dünyadaki en kapsamlı sosyal koruma sistemlerinden biri haline gelmiştir. Aynı dönem içinde Çocuk Destekleme Hibe Programı uygunluk kriterlerinde yapılan genişletmeler; yaş sınırının 7 yaşından 18 yaşına yükseltilmesini ve enflasyonu hesaba katma ve eşitliği arttırmak için gelir eşliğinde düzenlemeler yapılmasını içermektedir. Programa doğumla birlikte kaydolun çocukların, 6 yaşında programa kaydolun çocuklara göre eğitimlerini önemli ölçüde daha fazla tamamladıkları görülmüştür. Çocuk Destekleme Hibe Programı’ndan yararlanan çocukların olumlu eğitim sonuçlarına sahip olma olasılığı daha yüksek, çocuk işçiliğine maruz kalma olasılığı daha düşük ve sağlıklarını tehlikeye atabilecek koşullarla karşılaşma durumlarının daha az olduğu görülmektedir (Department of Social Protection vd., 2012: 3-7).

Ekvador’da Bono de Desarrollo Humano programının okula kaydolma oranını %10 arttırdığı ve çocuk işçiliği üzerinde de %17’lik bir azalma gerçekleştirdiği görülmektedir (Schady ve Araujo, 2006: 3). Program aşırı yoksul ailelerdeki 18 yaş altı çocukları hedef kitle olarak almaktadır. Aylık 50 ABD doları tutarında sabit transfer ve maksimum 100 ABD dolarına kadar çocuk sayısına bağlı ek gelir transferi içermektedir (WB, 2019: 16).

2.3.1.2. Şartlı Nakit Transferi

Şartlı Nakit Transferi (ŞNT) programları belirli davranış koşullarını yerine getirme karşılığında sağlanan nakdi yardımlardır. Bu davranış koşulları çocukların düzenli bir şekilde okula devam etmesi, düzenli aşı yapılması ve gebe kadınların bir sağlık kuruluşunu düzenli ziyaret etmesini içermektedir. ŞNT, temel amacı yoksulluğu hafifletmek olan bir sosyal program türüdür. Yoksullara ek gelir sağlayarak yoksulluğun üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Fayda sahipleri sağlanan

yardımları nasıl harcayacakları veya biriktirecekleri konusunda kendi seçimlerini yapabilmektedir. ŞNT'nin yararlanıcıların sağlık, eğitim ve sosyo-ekonomik refahı üzerinde olumlu bir etkisi vardır. ŞNT, yoksulluğa karşı sağlık ve beşeri sermayeye yatırım yoluyla iki yönlü bir yaklaşım sunmaktadır. Böylece yoksulluğun bir nesilden diğerine aktarımını engellemeye yardımcı olmaktadır (Doetinchem vd., 2008: 1).

ŞNT, özellikle ortaya çıkan küresel krizlerin ardından Pakistan ve Kenya gibi bazı ülkelerde bir pilot sosyal yardım programı şeklinde uygulanmıştır. Brezilya, Arjantin, Kolombiya, Meksika ve Jamaika gibi ülkelerde ise daha önceden var olan birçok sosyal yardım programının yerine geçmiş geniş boyutlu bir sosyal yardım programı şeklini almıştır (Ortakaya, 2009: 25).

ŞNT ilk olarak, yoksulluğun ve gelir dağılımının derin bir eşitsizlik içerdiği Latin Amerika bölgesinde uygulamaya konulmuştur. ŞNT bağlamında öncülük eden iki ülke Meksika ve Brezilya olmuştur. ŞNT'nin Latin Amerika ile anılması ve dünyadaki diğer bölgelere yayılması bu iki ülkede yakaladığı başarının ardından söz konusu olmuştur. Bu ülkelerden sağlanan deneyimler ışığında programlar günümüzde Asya ve Afrika'da da uygulanmaya başlamıştır (Sarıpek, 2017: 95).

Uygulanan her ŞNT programının öncelikli hedeflediği konu birbirinden farklı olmuştur. Arjantin, Bangladeş ve Brezilya'daki programlar çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasını ve çocukların eğitime katılmasını öncelikli hedef olarak belirlemiştir. Kosta Rika'daki programlar yalnızca eğitim ihtiyaçlarına odaklanmıştır. Bangladeş'te kızların ortaokul eğitimini destekleme hedefli bazı burs programları da ŞNT programları gibi işlev görmektedir (Grosh vd., 2008: 312).

Eğitim kapsamında bazı ülkelerde ŞNT programı yalnızca yoksul hanedeki ilköğretim çağındaki çocukları hedef alırken, bazılarında ise ilk ve ortaöğretimin yanında yoksul hanedeki yükseköğretime devam eden gençler de programa dâhil edilmektedir. Eğitim yardımlarından faydalanmak için aranan koşullar ülkeden ülkeye büyük farklılıklar göstermektedir. Ancak eğitim şartları genel olarak, yararlanıcının en az %80-%85 arası okula devamını öngörmektedir (Ortakaya, 2009: 26).

Brezilya'daki Çocuk İşçiliğini Ortadan Kaldırma Programı (PETI), Latin Amerika'da 7-15 yaş arası çocukların tehlikeli, ağır ve aşağılayıcı çalışma biçimlerinin önlenmesi için özel olarak tasarlanmış tek programdır. Program 16 yaşından küçük tüm çocukların her türlü çocuk işçiliğinden çekilmesi gerektiğini açıkça ifade etmektedir (ILO, 2007: 8). PETI, Brezilya'nın en büyük ikinci şartlı nakit transfer programıdır. Program ilk olarak 1996 yılında uygulamaya konulmuştur. Programın amacı, kentsel ve kırsal alanlardaki 15 yaşına kadar olan çocukları hızlı bir şekilde çalışma hayatından çıkarmaktır. Programın, çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasına yönelik etkisi üzerine çok az çalışma yapılmıştır. Yapılan araştırmalardan biri de 2009 yılında Brezilya'nın kırsal kesimlerinde PETI'nin çocukların okullaşması, çocuk işgücü arzı, okul performansı ve tehlikeli

işlerdeki çocuk işçiliği üzerindeki etkisine yönelik olmuştur. Araştırma Brezilya'nın Bahia, Sergipe ve Pernambuco eyaletlerindeki 2 bin 684 hanehalkı ve 5 bin 611 çocuktan alınan bilgiler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Programın, çocukların okulda daha fazla zaman geçirmelerine ve performanslarını geliştirmelerine katkı sağladığı görülmüştür. Ayrıca tehlikeli işlerde çalışan çocuk sayısında da büyük düşüş yaşandığı gözlemlenmiştir. ILO ve UNICEF desteğiyle, PETI 7-15 yaş arasındaki çocukların nakit transferleri aracılığıyla çalışma hayatından çıkarılmasına odaklanmış ve ülke geneline kademeli bir şekilde yayılmıştır. Ağustos 2013'te PETI'den 850 bin 598 kişi yararlanmıştır (Costa vd., 2020: 119-120).

Ayrıca PETI kapsamında yalnızca nakit transferine yer verilmemiştir. Okul sonrasında çocukların çalıştırılmasının önüne geçebilmek adına Jornada Ampliada olarak bilenen çocukların tüm gününü kapsayan, okul sonrası bazı faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için belediyelere belirli bir fon tahsis edilmiştir. Program 16 yaşından küçük çocukların çalıştırılmayacağı ve okula %75 oranında devam edeceğine dair bir taahhüt şartı aramaktadır (Soares vd., 2007: 3).

Oportunidades, kırsal ve kentsel bölgelerde yoksul ailelerin beşeri sermayeye yatırım yapmalarına yardımcı olmayı ve çocukların sağlık, eğitim ve ekonomik geleceklerini uzun vadeli olarak iyileştirmeyi ve bunun sonucunda Meksika'da yoksulluğu azaltmayı hedeflemektedir. Oportunidades'un temel gerekçesini, yoksul ailelerin çocuklarına yatırım yapmanın faydalarının farkında olmasına karşılık okula göndermenin parasal maliyetlerini veya fırsat maliyetlerini (çocukların okula gitmek yerine çalıştıklarında kazanacakları gelir) karşılayamamaları oluşturmaktadır. Aileler cari tüketim için gelire ihtiyaç duyduğundan çocuklarını erken yaşta okuldan alıp işe göndermektedir. Bu yüzden Oportunidades'in temel ilkesi, çocukların çalışarak kazanacağı geliri ailelere sunarak ailelerin çocukları okula göndermesini sağlamaktır ([http://unossc1.undp.org/sscexpo/content/dam/ssc/documents/Expo/2013/GSSD%20Expo%202013%20Files/e-Library%20Documents%20\(August%208th,%202014\)/Mexico-Oportunidades%20Summary.pdf](http://unossc1.undp.org/sscexpo/content/dam/ssc/documents/Expo/2013/GSSD%20Expo%202013%20Files/e-Library%20Documents%20(August%208th,%202014)/Mexico-Oportunidades%20Summary.pdf)).

2.3.1.3. Şartlı Ayni Transferler

Şartlı ayni transfer programları belirli davranış koşullarını yerine getirme karşılığında hanelere nakdi transferler yerine ayni olarak sağlanan transferler şeklinde tanımlanmaktadır. Eğitim programlarına ilişkin okul kuponları ve beslenme şeklinde iki tür ayni transfer programı bulunmaktadır (ILO, 2013: 37).

Bu programlar tarafından sağlanan mal ve hizmetlerin değiştirilebilir olmaması, hanelerin tüketim setlerinin ŞNT'lere göre daha sınırlı genişlemesine neden olmaktadır. Şartlı ayni transferlerin etkisi ŞNT'lerin etkisine göre de farklılık göstermektedir. Çünkü hanehalkı üyeleri, potansiyel olarak ilgili sonucu tamamlayıcı (veya girdi) malları tüketmeye zorlanmaktadır. Örneğin

okul beslenme programları, çocuğun okulda beslenme durumunu iyileştirerek çocuk işçiliğinin azaltılması konusunda parasal olarak eşit değere sahip ŞNT'lere göre daha güçlü etkiye sahip olabilmektedir. Okul beslenme programları hanehalkına dolaylı bir gelir transferi işlevi görmekte ve bir çocuğun okula gönderme maliyetini düşürerek çocuk işçiliğini azaltıcı bir etkide bulunmaktadır (Dammert vd., 2017: 21).

Ravallian ve Wodon (2010) yılında Bangladeş kırsalındaki ailelerin çocuklarını okula göndermek ve çalıştırmak arasındaki seçimlerinin Eğitim İçin Gıda Programı'ndan nasıl etkilendiğini araştırmışlardır. Programa katılan haneler, çocuklarını ilkokula gönderdikleri sürece aylık yiyecek katkısı almaktadır. Bu katkıya hak kazanabilmek için çocukların bir ay içinde tüm derslerin en az %85'ine katılmaları gerekmektedir. Okul beslenme programı uygulamasının eğitime katılımı kız çocuklarında %19, erkek çocuklarında %18 olarak önemli ölçüde arttırdığı gözlemlenmiştir. Çocuk işçiliğinde ise belirgin şekilde daha küçük bir azalma sağlandığı görülmüştür.

2.3.2. Kamu İş Programları

Kamu iş programları sosyal refah devleti ilkesi doğrultusunda işsizliğin arttığı dönemlerde özellikle kadın, genç ve engelli gibi dezavantajlı grupların kâr amacı gütmeyen, kamu yararının gözetildiği işlerde istihdam edilmesidir. Program kapsamında yer alan işler öncelikli olarak istihdam hacmini arttırmayı amaçlayan hizmet ağırlıklı alanlardan oluşmaktadır (Mahiroğulları ve Korkmaz, 2013: 111).

Kamu iş programları iki amaca yöneliktir; bu amaçlardan ilki hanehalkının yetişkin üyelerine geçici istihdam sağlamaktır. İkinci olarak ise kamu altyapısının iyileştirilmesi ve temel hizmetlerin genişletilmesine yardımcı olmaktır. Geçici özellikte olan bu programlar doğrudan çocuk işçiliğini önlemeyi hedeflemezken, hanehalklarına sağladıkları ek gelir ve vasıfsız iş gücü talebindeki geçici artışla birlikte çocukların zaman tahsisini etkilemektedir (ILO, 2018a: 47).

Yapılan araştırmalar kamu iş programlarının çocuk işçiliğinin azaltılmasında doğrudan bir etkiye sahip olmadığını aksine bu programların bazı durumlarda çocuk işçiliğini arttırdığını göstermektedir. Kamu iş programlarının çocuk işçiliğinin azaltılmasında sağladığı etkiye örnek olarak Hoddinott, Gligan ve Taffasse tarafından 2009 yılında gerçekleştirilen Etiyopya'nın Kamu Güvenlik Ağı araştırması gösterilebilir. Bu program kronik olarak gıda güvencesi olmayan bölgelerde yaşayan yoksul hanelere emek yoğun projelerde (yol ve okul inşaatı gibi) çalışmaları sonucu nakit transfer sağlamayı amaçlamaktadır. Ana sonuçlar 6-10 yaş arasındaki çocuklarda, hem ev işlerinde hem de tarımsal faaliyetlerdeki azalmaların etkisiyle çocuk işçiliğinde azalma yaşandığını göstermektedir (Dammert vd., 2017: 9-10).

2.3.3. Genel Sağlık Koruması

Genel sağlık koruması üretkenlikte yaşanan düşüşün, kazançlarda oluşan azalma ve kesintilerin ya da hastalıktan kaynaklanabilecek gerekli tedavi masraflarının neden olduğu sosyal sıkıntı ve ekonomi kayba karşı kamu veya kamu tarafından organize edilmiş zorunlu önlemler serisidir (ILO, 2008: 3).

Çocuk işçiliği ve yaşanan sağlık şokları arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Hanehalkının geçiminden sorumlu birey hastalık veya yaralanma sonucu çalışamaz duruma geldiğinde ya da bir hanehalkı üyesinin hastalığının bakımı için ödeme yapılması zorunluluğu oluştuğunda, aile çocuğun emeğine başvurmak zorunda kalabilmektedir. Başka bir ifadeyle hanehalkı karşılaştığı sağlık şoklarının etkisine karşı çocuk işçiliğini bir tampon ve sigorta olarak görmektedir (ILO, 2013: 43).

Bir hanehalkı üyesi hasta olduğunda, tarımda veya evde gerçekleştirdiği işi karşılamak için ucuz emeğe ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle hanehalkı çocuğun eğitimini karşılayabilse bile, hanehalkı emek talebini karşılamak için çocuk emeğine ihtiyaç duymakta ve çocuğu okuldan alabilmektedir. Bu durumda hanehalkının yetişkin emek arzını ikame etmek için çocuk emeği kullanmasına yol açmakta ve böylece çocuğun okula devamlılığında azalma görülmektedir (Alam, 2015:161).

Zambiya ve Togo'daki araştırmalar hanehalklarının çocuk işçiliği kullanımını önemli ölçüde arttırarak sağlık şoklarına yanıt verdiklerini göstermektedir. Guatemala ve Pakistan'daki araştırmalarda ailelere sağlık sigortası sağlanmasının çocuk işçiliğine bağımlılığı azalttığını göstermektedir. Kenya'daki araştırmalar da temel sağlık hizmetlerine erişimin sağlanmasının benzer bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu yüzden çocuk işçiliğinin önlenmesi için nihai hedeflerden birisi de hastalık durumunda, yeterli kalitede en azından gerekli sağlık hizmetlerine uygun fiyatlı olarak erişim şeklinde tanımlanan evrensel sağlık korumasına ulaşmak olmalıdır. Bu hedefe ulaşmak çocuk işçiliğinin önemli bir nedenini etkili bir şekilde ortadan kaldıracaktır (ILO, 2018a: 47-48).

2.3.4. Engelliler İçin Sosyal Koruma

Engellilik sadece engelli kişiyi değil aynı zamanda ailesini de etkilemektedir. Engelli hanehalkı üyesine bakım sağlayan diğer hanehalkı üyeleri bakım sorumlulukları nedeniyle işten ayrılabilir. Bu durumda engelli kişilerin aileleri daha yüksek düzeyde mali zorluklar yaşamaktadır. Ekonomik olarak, daha geniş anlamda eğitim, sağlık ve yaşam koşulları hem de yaşam standartlarının parasal olmayan yönleri açısından engelliler her ülkede daha yüksek yoksulluk riskiyle karşılaşmaktadırlar (ILO, 2015b: 10).

Genel olarak sonuçlar engelli olan kişilerin ortalamaya göre daha az eğitilmiş, istihdam oranları daha düşük, daha fazla yoksullukla karşılaşan ve dolayısıyla daha kötü yaşam standartlarına sahip hanelerde yaşama eğiliminde olduklarını göstermektedir. Özellikle engelli çocuklar çeşitli dezavantajlar ve dışlanma türleriyle karşılaşmaktadır. Bunlara çocuk işçiliği, eğitim ve sağlık hizmetlerine yetersiz erişim örnek olarak gösterilmektedir. Çocukların karşılaştıkları bu olumsuzluklar gelecek fırsatları ve genel olarak potansiyelleri üzerinde oldukça etkili olmaktadır (Villalobos vd., 2017: 381).

Engelli kişilerin karşılaştığı zorluklar yaşam döngüsü boyunca kültürler, toplumlar, cinsiyetler ve ekonomik sınıflar arasında farklılık göstermektedir. Engelli kişilerin refahını arttırmada sosyal koruma önemli bir rol oynamaktadır (Kidd vd., 2019: 3).

Engellilere ilişkin sosyal ve ekonomik kırılmalıklar, hanehalkının çocuk işçiliğine bağımlılığını arttırmaktadır. Nepal, Bangladeş ve Çin’de yapılan araştırmalar yetişkinlerin hasta, engelli veya işini kaybettiği hanelerde çocuk işçiliğinin veya çocukların ev işlerinde çalıştırılmasının arttığını ortaya koymaktadır. Hem kısa vadeli hem de uzun vadeli olarak engellilerin savunmasızlıklarına yönelik alınabilecek çeşitli sosyal koruma önlemleri bulunmaktadır. Bu önlemler; primli ve primsiz engellilik yardımları, engellilik ve hastalıkların önüne geçmek için ücret ikamesi ile engelli veya uzun süreli hastalığı olanlar için sosyal bakım hizmetlerinin sağlanmasını içermektedir (ILO, 2018a: 48).

Bununla birlikte düşük ve orta gelirli ülkelerde toplumdaki destek hizmetlerine erişimi sağlamak için kamu tarafından finanse edilen çok az sayıda program ve mekanizma bulunmaktadır. Engelli bireylerin seçimi genellikle sınırlıdır. Destek sağlayan hanehalkı üyelerinin ekonomik durumları da özellikle de yoğun destek durumunda daha da kısıtlanmaktadır. Örneğin; engelli bir ebeveynin sahip olma 7-16 yaş arasındaki çocukların hiç okula gitmemesi olasılığını Filipinlerde %25, Uganda’da ise %13 arttırmaktadır (ILO vd., 2019: 6).

Engelli insanların bulunduğu haneler diğerlerine göre ekonomik ve sosyal olarak daha savunmasız görünmektedir. Engellilik ve yoksulluk birbiriyle yakından ilişkilidir. Engellilik durumu, kişinin çalışma ve gelir elde etme yeteneğini tehlikeye düşürebilmekte ve ayrıca tıbbi harcama ve ekipmanların temini için ek masraflara neden olabilmektedir (ILO, 2013: 46).

Engelli çocuklar genellikle birtakım getir götür işleri ve ev işlerine yardımcı olmaları için evde tutulmakta ya da basit işlerde çalıştırılmaya gönderilmektedir. Bunun yanı sıra engelli çocuklar çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden bazılarında da çalıştırılmaktadır. Örneğin, engelli çocuklara istismara daha az karşı koyabilecek olarak algılanmalarından dolayı dilencilik yaptırılmaktadır. Engelli gençlerin işgücü piyasasının istediği beceri ve niteliklere sahip olmaması çalışma hayatına katılımlarını sınırlandırmaktadır. Dünyanın hemen hemen her bölgesinde engellilerin işsizlik oranları

engelli olmayanlara oranla daha yüksek olmakta ve engellilerin işsizlik oranları %80 seviyelerine ulaşmaktadır. Engelliliğe yönelik dışlayıcı, ayrımcı ve damgalayıcı tutum ve yanlış algılar istihdam edilme konusunda gençlerin karşılaştıkları bir başka sorun olarak görülmektedir. Engelli kişilerin yaşlılarına göre verimliliklerinin düşük olduğu, engellilerin işyerinde fiziki ortama uyum sağlayabilmeleri için masraflı düzenlemelere (rampalar ve iletişim teknolojileri gibi) ihtiyaç duydukları, daha fazla hastalık geçirme ve devamsızlık oranlarının yüksek olacağı yönünde yaygın bir düşünce bulunmaktadır (UNICEF, 2013: 26-27).

2.3.5. Yaşlılıkta Gelir Güvencesi Programları

Kişilere yaşlılıkları boyunca güvenilir gelir güvencesi kaynakları sağlanması esastır. İnsanlar yaşlandıkça çeşitli nedenlerle istihdamdan elde ettikleri gelire giderek daha az güvenmektedir. Yüksek eğitilmiş profesyoneller genellikle hayatlarının sonlarına kadar iyi maaşlı mesleklere devam edebilmekte, nüfusun büyük bir bölümü ileri yaşlarda iyi ücretli işlere erişimden mahrum bırakılmaktadır. Özel tasarruflar ve varlıklar bir fark yaratmaktadır. Ancak çoğu insan için genellikle yaşamlarının sonuna kadar yeterli bir gelir güvencesi sağlamak için yeterli olmamaktadır. Özel olarak hane içi transferler ek bir gelir güvencesi kaynağı olarak önemli olabilir. Ancak çoğu zaman yeterli olmaktan uzaktır. Bu transferler özellikle zaten düşük bir gelirle yaşamak için mücadele eden hanelerde her zaman güvenilir olmamaktadır. Tüm bu nedenlerden dolayı birçok ülkede kamu emeklilik sistemleri en azından temel gelir güvencesinin inşa edildiği bir mekanizma haline gelmiştir. Yaşlılıkta gelir güvencesi, sağlık bakımı ve uzun süreli bakım da dâhil olmak üzere kamu tarafından sağlanan ücretsiz ve düşük sosyal hizmetlerin varlığına ve bunlara erişime bağlı olmaktadır. Bu tür hizmetlere güvenli ve uygun fiyatlı erişim sağlanmadığı takdirde yaşlılar ve aileleri aşırı yoksulluğa sürüklenme tehlikesi ile karşılaşabilmektedir (ILO, 2014a: 74).

Nitekim yaşlılıkta yoksulluk çoğu kez yaşam boyunca yaşanan ve nesiller arası aktarılan marjinalleşmenin bir sonucu olmaktadır. Bununla birlikte yaşlanma özel ilgi gerektiren, artan fiziksel, ekonomik ve sosyal açıdan belirli zorluklar ortaya çıkarmaktadır (HelpAge International, 2012: 2). Yaşlı kişiler için sosyal korumanın önemli rolü 202 sayılı “Sosyal Koruma Tabanları Tavsiye Kararı”nda ifade edilmektedir. Tavsiye ülkelere herkes için en azından temel bir sosyal güvenlik seviyesini garanti eden ulusal olarak tanımlanmış sosyal koruma tabanları oluşturmada rehberlik sağlamaktadır. Tavsiye yaşlılar için insana yakışır ve güvenli bir yaşamın anahtarı olan temel sağlık hizmetlerine ve gelir güvenliğine erişimi içermektedir (ILO, 2014b: 1).

Edmonds (2006) tarafından yapılan araştırmada emekli aylığı alan hanelerdeki çocukların faaliyetleri karşılaştırılarak gelirin okullaşma ve çocuk işçiliği üzerindeki etkisi incelenmektedir. Araştırma, Güney Afrikalı ailelerin sosyal emeklilik geliri elde ettiklerinde çocukların okula devam oranındaki büyük artışları ve çalışılan toplam saatlerdeki düşüşleri belgelemektedir. Emeklilik aylığı alan hanelerde 13-17 yaş arası çocukların okula katılımında önemli ölçüde artış yaşanmıştır. Ancak

yaşlı bir kişi emeklilik aylığı almaya hak kazandığında çocukların ekonomik faaliyetlere katılımında önemli bir düşüş gözlenmezken, günlük çalışma saatlerinde önemli bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Ekonomik faaliyetlerde harcanan zaman konusunda erkek çocuklarda daha fazla bir azalma olurken, kız çocuklarında ise ev işlerinde harcanan zamanda önemli bir azalma kaydedilmiştir.

2.3.6. İşsizlik Koruması

Gelişmekte olan ülkeler için bir başka önemli kırılganlık kaynağını gönülsüz işsizlik oluşturmaktadır. İşsizler için gelir desteği bu nedenle sosyal güvenliğin en önemli kollarından birini oluşturmaktadır. İşsizlik yardım programları geçici işsizlikle karşılaşanlara genellikle sınırlı bir süre için gelir desteği sağlamaktadır. Amaç, en azından gelir ikamesi sağlamak ve yararlanıcının yeni bir işe girene kadar geçiş dönemi boyunca belirli bir yaşam standardını korumaktır (ILO, 2010: 57).

Etkinlik sağlaması açısından işsizlik koruması programları genellikle istihdam hizmetleri, istihdam edilebilirliği artırıcı önemler ve diğer işgücü piyasası müdahaleleriyle desteklenmektedir. Bunlar; yeni iş arama, danışmanlık, eğitim veya gerektiğinde geçici ücret sübvansiyonlarını içermektedir. Çünkü işsiz kalan bireyler yalnızca gelir kaybına uğramakla kalmayıp, istihdamla bağlantılı diğer faydalara da (sağlık veya emeklilik gibi diğer sosyal sigorta türlerine) ulaşamamaktadır. Dünyada aşırı yoksulluğun hâkim olduğu ülkelerde insanların hayatta kalabilmek için çalışması gerektiğinden, bu ülkelerde işsizlik farklı boyutta ortaya çıkmaktadır. Bu ülkelerdeki temel sorunlar eksik istihdam ve yoksullar için mevcut istihdam imkânları ve çalışma koşullarının diğer yönleri ile ücret açısından aşırı güvencesizliğe sahip olmalarıdır. Ancak düşük gelirli ülkelerde özellikle artan nüfusun da etkisiyle kentsel alanlarda da işsizlik giderek büyüyen bir sorun halini almaktadır (ILO, 2011: 63-64).

İşsizlik korumasının olmaması ile çocuk işçiliği arasında sıkı bir ilişki olduğu bilinmektedir. İşsizlik korumasının olmadığı hanelerde yetişkinlerin işini kaybettiği durumlarda; haneler başa çıkabilme stratejisi olarak çocuk emeğine başvurmak zorunda kalmaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalar da işsizlik korumasının yokluğunda çocuk işçiliğinin arttığını desteklemektedir. Örneğin Tanzanya’da yapılan bir araştırma hanelerin geçici gelir şoklarına çocuk işçiliğini kullanarak tepki verdiğini ortaya çıkarmıştır. Toplam şokların çocukların emek arzı üzerinde yarattığı benzer etki 1998-2002 yılları arasında Arjantin’de gözlemlenmiştir. Brezilya’nın altı metropol bölgesinde yapılan araştırma hanehalkı reisinin gelir kaybının, düşük gelirli hanelerde bir çocuğun işgücü piyasasına girme olasılığını %33 ile %65 arasında arttırdığını ortaya çıkarmaktadır. Brezilya’da yapılan başka bir araştırma da hanehalkı reisinin maruz kaldığı işsizlik şokunun çocukların eğitimlerine devam etmelerini engelleyerek, çalışma hayatına girme olasılığını arttırdığını ortaya koymuştur. Benzer bir sonuca da Togo’da yapılan araştırmada ulaşılmıştır. Araştırmada hanehalkının

geçimini sağlayan yetişkin bir kişinin işini kaybetmesinin 6-14 yaş grubunda çocuk işçiliğini %10 oranında arttırdığı görülmüştür (ILO, 2013: 50-51).

2.4. Çocukların Sosyal Koruma Programlarına Erişim Engelleri

Sosyal koruma çocuk haklarının gerçekleştirilmesi, refahlarının sağlanması ve tam potansiyellerinin geliştirilmesine yardımcı olmak için oldukça önemlidir. Gelir güvencesinden yararlanan haneler çocuklarını okulda tutabilir ve kriz zamanlarında bile yeterli beslenmelerini ve sağlık hizmetlerine erişimlerini sağlayabilirler (UN, 2018: 29).

Sosyal koruma programlarının kapsayıcı olabilmesi bakımından en önemli özellik erişilebilir olmasıdır. Bir program kapsamı yasalarla güvence altına alınmış olsa bile, toplumun bazı kesimleri çeşitli nedenlerle yardım alamamaktadır. Bu konuda ülkeler sosyal koruma programlarının erişilebilirliğini arttırmak için farklı politikalar izlemektedir (UN, 2018: 114).

Sosyal koruma programlarına yönelik yasal kapsamın genişletilmesi adına önemli adımlar atılmıştır. Ancak özellikle kendi hesabına çalışanlar, marjinal yarı zamanlı çalışanlar ve geçici çalışanlar açısından önemli kapsam boşlukları olduğu görülmektedir (Behrendt ve Nguyen, 2018: 10). Ayrıca kayıt dışı ekonomideki pek çok işçi mevcut yasal çerçeve, diğer bir ifadeyle sosyal güvenlik ve çalışma mevzuatı tarafından ya hiç ya da yeterince korunmamaktadır. Bu koruma eksikliği de birkaç faktörle açıklanabilmektedir. İlk olarak kayıt dışı ekonomideki birçok işçi ekonominin sektörlerinde, mesleklerde veya mevcut yasal çerçevenin kapsamı dışında kalan istihdam türlerinde çalışmaktadır. Örneğin; sosyal güvenlik mevzuatı tarım işçilerini, ev işçilerini, serbest meslek sahiplerini veya beşten az işçi çalıştıran işletmelerdeki işçileri açık veya üstü kapalı olarak hariç tutabilmektedir. Ek olarak, dijital platformda çalışanlar gibi “yeni istihdam” biçimlerinde çalışanlar da kapsam dışında kalabilmektedir (Behrendt ve Nguyen, 2018: 30-31; ILO, 2019b: 70).

Çocuk ve aile yardımları, çocuklara yönelik sosyal korumanın ana şeklidir. Bu yardım programları katkı payları ve vergi veya ikisinin bir bileşimi ile finanse edilebilmektedir. Bazı ülkelerde genellikle katkı paylarıyla yürütülen ve sosyal sigorta kapsamında sağlanan çocuk veya aile yardım programları istihdamla ilgili olduğundan çoğunlukla kayıtlı ekonomide çalışanları kapsamaktadır. İstihdamla ilgili planlar cömert faydalar sağlayabilir, ancak ebeveynleri işsiz olan veya kayıt dışı istihdamda çalışanlar dâhil olmak üzere en savunmasız ve dezavantajlı çocukları kapsamaz. Vergi ile finanse edilen planlarda ise ebeveynlerinin çalışma durumuna bakılmamaktadır (UN, 2018: 29).

Finansal açıdan sosyal korumanın getirdiği maliyetler istihdamın kayıt altına alınmasını engelleyebilmektedir. Kayıt dışı çalışanlar veya kayıt dışı işletme sahipleri açısından sosyal güvenlik

primleri yüksek görüldüğünden, maliyetleri düşürmek adına veya gereklilikten kayıt dışılığa başvurulabilmektedir. Sosyal sigorta için kayıtlı sektör katkı oranı genellikle toplam maaş bordrosunun yaklaşık %20'si veya daha fazlası olabilmektedir. Bu durum birçok kayıt dışı çalışanın ödeyebileceği miktarın üzerinde olmaktadır (Ulrichs, 2016: 21).

Sosyal koruma programlarına ilişkin sınırlı farkındalık veya bilgi de erişimi sınırlandıran faktörlerden birini oluşturmaktadır. Bu kırsal nüfusa özgü olmamakla birlikte, kayıt dışı ve kırsal kesimde çalışanların okuryazarlık ve eğitim düzeyi genellikle daha düşük olmaktadır. Bu çalışanlar yüksek yoksullukla karşı karşıya kalmaktadır. Bu nedenle programlar hakkında bilgi ararken daha yüksek fırsat maliyetiyle karşılaşmaktadır. Bilgi eksikliği, yararlanıcıların fırsat maliyetlerinin potansiyel avantajlardan daha ağır bastığını düşünmelerine yol açarak bilinçli olarak vazgeçmelerine neden olmaktadır (Allieu ve Ocampo, 2019: 25). Sosyal koruma programları hakkında bilgi ve farkındalık, bu programlara erişim için kritik bir rol oynamaktadır.

İdari prosedürler ve gereksinimler (örneğin kayıt, kimlik belirleme) insanları kaydolmaktan, özellikle yoksulları katılım konusunda caydırmakta ve sosyal koruma programlarına erişimde engeller oluşturmaktadır (Allieu, 2019: 5). Bu özellikle kayıt süreçlerinde harcanan ve sosyal haklar için kuyruğa giren kayıt dışı çalışanlar için işte bulunmama nedeniyle gelir kayıplarına dönüşebilmekte ve güvencesizlik yaratmaktadır (Ulrichs, 2016: 23).

Başvuru sahiplerinin karmaşık idari süreçlerle karşılaşması, uzun başvuru formlarını doldurması ve farklı ofislerden belge alması gerekmektedir. Bu durum birçoğu için özellikle de aşırı yoksulluk içinde yaşayan, en savunmasız olanlar için neredeyse imkânsız bir hal almaktadır. Bu kişilerin zamanı, yetkililere ödeme yapacak kaynakları veya gerekli belgeler ve onaylar için yetkililere başvurabilecek sosyal ve politik bağlantıları bulunmamaktadır. Sınırlı eğitime sahip olanlar, yaşlılar veya çocuklarla ilgilenen anneler gibi kısıtlamalarla karşılaşan bireyler özellikle yoksulluk içinde yaşarken bu durumu daha zorlayıcı bulmaktadır (Kidd, 2017: 16). Ayrıca destekleyici belgeler sağlama gerekliliği bu belgelerin mevcut olmadığı, zor ve/veya pahalı olduğu durumlarda bir engel haline gelmektedir. Kayıt için gerekli belgelerin sağlanması önemli maliyetler içerebilmekte ve zaman alabilmektedir (ILO, 2019b: 96). Örneğin: Bangladeş'te aşırı yoksulluk içindeki aileler aylık 4 dolar yardım alabilmek için yetkili makamlara 26 dolar ödemektedir (Kidd, 2017: 16).

Son olarak bazı ülkelerde engelliğe ilişkin damgalama ve ayrımcılık, hanelerin çocuklarının bir engelli olduğunu kaydetmesini veya bildirmesini engellemektedir. Bu çocuklar genellikle doğum kaydı yapılmadığından görünmezdir ve bu nedenle eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimde ek engellerle karşılaşmaktadır (UNICEF, 2012: 83). Ailelerin çocuklarının engelli olduğunu kabullenmemesi ve engelli olarak bildirmemeleri çocukların evde uygun bakım almalarını da zorlaştırmaktadır.

2.5. Çocuk İşçiliği ile İlgili Uluslararası Düzenlemeler

18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başları uluslararası sosyal politika düzenlemeleri ve bu düzenlemelerin tüm devletlerce kabulüne yönelik ilk çabaların başlangıcını oluşturmaktadır. 1889 yılında İsviçre Hükümeti'nin Bern'de ilk uluslararası sosyal politika kongresinin toplanması yönündeki girişimlerinin sonuçsuz kalmasının ardından, ilk resmi konferans 1890 yılında Berlin'de toplanmıştır. Berlin Konferansı'na 14 Avrupa ülkesi katılmıştır. Konferansta 14 yaşından küçüklerin ve kadınların yeraltı işlerinde çalıştırılmasının yasaklanması, bütün işçilere hafta tatili hakkının tanınması, genel asgari çalışma yaşının 12 olarak belirlenmesi ve 14 yaşından küçüklerin günde 6 saatten fazla çalıştırılmaması ve 14 yaşından küçüklerin gece çalıştırılmasının yasaklanması yönünde kararlar alınmıştır. Ancak konferansa katılan devletlerin delegelerine yükümlülük altına girme yetkisi tanınmaması konferansta alınan kararların kâğıt üzerinde kalmasına neden olmuştur (Talas, 1961: 44-45).

1897 yılında bir başka uluslararası kongre de Zürich'te toplanmıştır. Zürich Kongresi'nde uluslararası sosyal politikanın programının belirlenmesi ve işçileri koruma amacı taşıyan uluslararası bir kurumun kurulması yönünde kararlar alınmıştır. Bu doğrultuda 1900 yılında Paris'te "İşçileri Yasal Koruma Uluslararası Derneği" kurulmuştur. Bu dernek işçilerin korunmasını yasal güvence altına almak isteyen sanayi ülkeleri arasında işbirliğini geliştirmenin yanı sıra uluslararası çalışma kongrelerini organize etme gibi görevleri üstlenmiştir (Güven, 2013: 84).

Söz konusu dernek 1901 yılında Uluslararası Çalışma Ofisi'ni kurmuştur. Kurulan bu ofisin çabaları sonucunda 1906 yılında 20 ülkenin katıldığı bir konferans gerçekleştirilmiştir. Bu konferansta ilk sözleşmeler kabul edilmiştir. Bu sözleşmelerle birlikte, kadınların geceleri fabrikalarda çalıştırılması ve kibrit sanayisinde beyaz fosforun kullanılması yasaklanmıştır. Daha sonra 1913 yılında yapılan uzmanlar toplantısında kadın ve çocuk işçileri korumaya yönelik düzenlemelerle ilgili projelerin 1914 yılında toplanacak konferansa sunulması kararlaştırılmıştır. Ancak 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın başlaması bu konferansın toplanamamasına neden olmuştur (Kutal, 1970: 171).

2.5.1. Birleşmiş Milletler Düzenlemeleri

BM, II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada tekrar böyle yıkıcı savaşların olmaması için verilen mücadelenin bir ürünü olarak kurulmuş ve en temel amacını da dünyada barış ve güvenliğin sağlanması olarak belirlemiştir. Ayrıca ülkeler arasında işbirliği sağlama, ekonomik ve sosyal sorunların çözümünde ortak hareket etme ve insan hakları ilkesinin hayata geçirilmesi de örgütün Kurucu Antlaşması'nda yer almaktadır (Aral, 2013: 7).

BM tarafından yayınlanan belgelerin bazıları doğrudan çocuk haklarını ele alırken bazı belgelerde de çocukları koruyucu çeşitli hükümlere yer verilmiştir. Çalışmanın konusu gereği bu başlık altında Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi, Çocuk Hakları Bildirgesi, ÇHS ve Ekonomik ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ele alınacaktır.

2.5.1.1. Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte ülkeler evrensel barışı sağlamak amacıyla bir araya gelerek bugünkü BM'nin temeli niteliğindeki Milletler Cemiyeti'ni kurmuştur. İlk olarak barış içinde, mutlu ve sağlıklı bir toplum yapısı oluşturma gerekliliği üzerinde durularak, milletlerin uymaları gereken yaşam standardı belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca toplumun temelini oluşturan çocukların ihmal ve istismarın her türlüünden öncelikle korunması gerektiği ve çocukların her koşulda yetişkinlerden daha özel bir şekilde ele alınmasına dayanarak çocuk haklarına yönelik ilk uluslararası bildirme hazırlanmıştır. Bildirge 26.09.1924 tarihinde kabul edilmiştir (Müftü, 2013).

Türkiye'nin de Atatürk tarafından 1931 yılında imzalanarak kabul ettiği bildirge, özünde çocuğun korunması, sağlıklı gelişimi, eğitimi ve barış ortamı içerisinde yetiştirilmesi konularını kapsam altına alan 5 maddeden oluşmaktadır (Dirican, 2018: 44).

Bildirgede yer alan 5 madde; çocukların fiziksel, zihinsel ve ahlaki açıdan sağlıklı gelişebilecekleri ortamlarda bulundurulması, beslenme, tedavi, terk edilmiş çocukların koruma altına alınması, felaket anlarında yardımlardan ilk yararlanma, çocukların her türlü istismara karşı korunması ve sosyal sorumluluk duygusu kazanacak şekilde yetiştirilmesi haklarını içermektedir (Uğurlu ve Gülsen, 2014: 6).

Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi, çocukların fiziksel ve ruhsal gelişimlerini olumsuz etkileyen ortamlarda bulundurulmamalarını, beslenme ve sağlık hizmetlerinden faydalandırılmalarını, çocuklara özel davranılmasını, felaket zamanında öncelikle yardım edilmelerini, her türlü ihmal ve istismardan korunmalarını güvence altına almıştır. Çocuk haklarını düzenlemesi yönüyle ilk hukuksal dayanak olarak gösterilen bu bildirge, II. Dünya Savaşı'nın başlamasından dolayı kâğıt üzerinde kalmıştır (Mamur Işıkcı ve Karatepe, 2016: 77-78).

2.5.1.2. Çocuk Hakları Bildirgesi

Evrensel olarak çocuk haklarının kabul edilmesinin ilk adımı olarak nitelendirilen, bağlayıcı olmayan "BM Çocuk Hakları Bildirgesi" 10.12.1959 tarihinde 1386 sayılı kararla BM Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir (Özkaraca ve Ünal, 2014: 358-359).

Çocuk Hakları Bildirgesi 10 genel ilkeden oluşmaktadır. Bu ilkeler şunlardır (Dağ vd., 2015: 2);

1. Tüm dünya çocukları bu bildirgedeki haklardan din, dil, ırk, renk, cinsiyet, milliyet, mülkiyet, siyasal, toplumsal, sınıf ayırımı yapılmaksızın yararlanmalıdır.
2. Çocuklar özel olarak korunmalı, yasa ve gerekli kurumların yardımı ile fiziksel, zihinsel, ahlaksal, ruhsal ve toplumsal olarak sağlıklı normal koşullar altında özgür ve onuru zedelenmeyecek biçimde yetişmesi sağlanmalıdır. Bu amaçla çıkarılacak yasalarda çocuğun en yüksek çıkarları gözetilmelidir.
3. Her çocuğun doğduğu anda bir adı ve bir devletin vatandaşı olma hakkı vardır.
4. Çocuklar sosyal güvenlikten yararlanmalı, sağlıklı bir biçimde büyümesi için kendisine ve annesine doğum öncesi ve sonrası özel bakım ve korunma sağlanmalıdır. Çocuklara yeterli beslenme, barınma, dinlenme, oyun olanakları ile gerekli tıbbi bakım sağlanmalıdır.
5. Fiziksel, zihinsel ya da toplumsal bakımdan, özürlü çocuğa gerekli tedavi, eğitim ve bakım sağlanmalıdır.
6. Çocuğun kişiliğini geliştirmesi için anlayış ve sevgiye gereksinimi vardır. Anne ve babasının bakımı ve sorumluluğu altında her durumda bir sevgi ve güvenlik ortamında yetişmelidir. Küçük yaşta çocuğu annesinden ayırmamak için bütün olanaklar kullanılmalıdır. Ailesi ve yeterli maddi desteği olmayan çocuklara özel bakım sağlamak toplumun ve kurumların görevidir. Çocuk sayısı fazla olan ailelere devlet yardımı yapılmalıdır.
7. Genel kültür ve yeteneklerini, bireysel karar verme gücü, ahlaksal ve toplumsal sorumluluğu geliştirecek ve topluma yararlı bir üye olmasını sağlayacak eğitim hakkı verilmelidir. Bu eğitimde sorumluluk önce ailenin olmalıdır. Eğitimin ilk aşamaları parasız ve zorunlu olmalıdır.
8. Çocuk her koşulda koruma ve kurtarma olanaklarından ilk yararlananlar arasında olmalıdır.
9. Çocuklar her türlü istismar, ihmal ve sömürüye karşı korunmalı ve hiçbir şekilde ticaret konusu olmamalıdır. Çocuk uygun bir asgari yaştan önce çalıştırılmayacak sağlığını ve eğitimini tehlikeye sokacak fiziksel, zihinsel ve ahlaksal gelişmesini engelleyecek bir işe girmeye zorlanmayacak ve izin verilmeyecektir.
10. Çocuk, ırk, din veya başka bir ayrımcılığı teşvik eden uygulamalardan korunacaktır. Anlayış, hoşgörü, insanlar arası dostluk, barış ve evrensel kardeşlik ortamında enerji ve yeteneklerini diğer insanların hizmetine sunulması gerektiği bilinciyle yetiştirilmelidir” hükümlerine yer verilmiştir.

Çocuklar II. Dünya Savaşı’nda, I. Dünya Savaşı’na göre daha çok şiddet ve felakete maruz kalmıştır. Çocukların gördüğü şiddet ve felaketin önüne geçebilmek amacıyla, Bildirgede çocuğun fiziksel ve zihinsel gelişimini henüz tamamlamadığı dikkate alınarak, doğumdan önce ve sonra çocukların özel olarak bakılma ve korunması gerektiği, çocuklar arasındaki ayrımcılığa son verilmesi, çocukların sağlıklı bir gelişim gösterebilmesi açısından tüm imkânlardan yararlanabilmesi ifade edilmektedir. Aynı zamanda fiziksel ve zihinsel engelli çocuklara yönelik olarak da bu çocukların eğitim alması ve bakım ihtiyaçlarının giderilmesi öngörülmekte aynı zamanda sevgi, ilgi ve anlayışa ihtiyacı oldukları belirtilmektedir. Bildirge, uluslararası topluma çocuk refahı konusunda yıllarca yol gösterici olmuştur (<https://sosyalhaklarneg.org/cocuklarin-haklari-ve-bm-cocuk-haklarina-dair-sozlesme-bir-tarihce/>).

Hem “Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi” hem de “BM Çocuk Hakları Bildirgesi” bir yaptırım gücüne sahip olmamalarından dolayı çocuk refahı konusunda istenilen başarıyı sağlayamamıştır. Devletlerin bu bildirgeleri imzalamaları bu konudaki iyi niyet göstergesi olmaktan ileri gidememiştir (Kurt, 2016: 105).

2.5.1.3. Çocuk Hakları Sözleşmesi

ÇHS, BM Genel Kurulu'nda 20.11.1989 tarihinde onaylanmış, 02.09.1990 tarihinde yürürlüğe konulmuştur. Türkiye sözleşmeyi 1994 yılında bazı maddelerine çekince koyarak kabul etmiş, 27.01.1995 tarihinde ise yürürlüğe koymuştur (Tutkun ve Koç: 2003: 12).

Sözleşme çocukların korunması bakımından dünya çapında kabul gören standartlar belirlemede ve çocukların durumunu iyileştirmeyi hedefleyen programlar için çok önemli bir çerçeve oluşturmaktadır. Evde ya da işyerinde, savaş esnasında ya da iç çatışma zamanlarında fiziksel ve cinsel de dâhil tüm şiddet ve istismara karşı çocuklar için açık bir koruma sağlamayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle ÇHS, çocuğa yönelik tutum ve davranışlarla ilgili evrensel standartları tek bir hukuk metninde toplayan ve bağlayıcı nitelikte ilk belge olma özelliğini taşımaktadır. Sözleşme çocukların yüzleştiği ciddi toplumsal sorunların çoğunu çözemesi de, çocuk haklarına devletler tarafından üst düzey öncelik gösterilmesini sağlamaktadır (Tiryakioğlu, 1991: 53).

ÇHS, Çocuk Hakları Bildirgesi'nde yer verilmemiş olan birçok maddeye yer vererek, çocukların güvenliğini sağlamak için alınması gerekli önlemleri geniş ve ayrıntılı bir şekilde düzenlemektedir. BM tarafından çocukların sahip olduğu hakların devamlı bir şekilde genişletilmesi ve çocukların korunması için gerekli olan birçok hakkı kapsam altına alabilmek amacıyla ÇHS'ye yeni ek protokoller eklenmektedir (Uğurlu ve Gülsen, 2014: 21).

ÇHS'de çocuk işçiliğine yönelik olarak 32. maddede bir hüküm yer almaktadır. Söz konusu maddeye göre (Şirin, 2013: 30);

- 1) Taraf Devletler, çocuğun, ekonomik sömürüye ve her türlü tehlikeli işte ya da eğitime zarar verecek ya da sağlığı veya bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal ya da toplumsal gelişmesi için zararlı olabilecek nitelikte çalıştırılmasına karşı korunma hakkını kabul ederler.
- 2) Taraf Devletler, bu maddenin uygulamaya konulmasını sağlamak için yasal, idari, toplumsal ve eğitsel her önlemi alırlar. Bu amaçlar ve öteki uluslararası belgelerin ilgili hükümleri gözönünde tutularak, Taraf Devletler özellikle şu önlemleri alırlar:
  - İşe kabul için bir ya da birden çok asgari yaş sınırı tespit ederler;
  - Çalışmanın saat olarak süresi ve koşullarına ilişkin uygun düzenlemeleri yaparlar.
  - Bu maddenin etkili biçimde uygulanmasını sağlamak için ceza veya başka uygun yaptırımlar öngörürler.

ÇHS, çocukların da medeni, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda yetişkinler gibi haklara sahip olduklarını göstermektedir. ÇHS, bu konuda devrim niteliğinde bir sözleşmedir. ÇHS, çocuk hakları konusunun en geniş nitelikte düzenlendiği sözleşmedir. Çocuk çalışmasına yönelik sözleşmede doğrudan ya da dolaylı düzenlemeler bulunmaktadır. Sözleşmenin ILO'nun çocuk çalışmasına yönelik standartlarını tamamlayıcı bir nitelik taşıdığı görülmektedir (Bakırcı, 2004: 90-91).

2.5.1.4. BM Ekonomik ve Kültürel Haklar Sözleşmesi

BM tarafından 16.12.1966 tarihinde kabul edilen sözleşme, 03.01.1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye sözleşmeyi 2000 yılında imzalamış ve 2003 yılında da yürürlüğe koymuştur.

Sözleşmenin 10/3 maddesinde çocuk işçiliğine yönelik bir hüküm yer almaktadır. Söz konusu maddeye göre (<https://www.maltepe.edu.tr/Content/Media/CkEditor/29042020103321591-16aralik.tr.pdf>);

Nesep veya diğer şartlar bakımından hiç bir ayrımcılık yapılmaksızın, bütün çocuklar ve gençler için özel koruma ve yardım tedbirleri alınır. Çocuklar ve gençler ekonomik ve toplumsal sömürüye karşı korunur. Çocukların ve gençlerin ahlaklarına veya sağlıklarına zararlı bulunan veya onların yaşamları için tehlikeli olan veya onların normal gelişmelerine engel olan işlerde çalıştırılmaları kanunla cezalandırılır. Devlet ayrıca, çocukların ücretli olarak çalıştırılmasının hukuken yasaklandığı ve cezalandırıldığı asgari yaş sınırını tespit eder.

Sözleşme, çalışan çocukların korunmasına yönelik düzenlemelerin en önemli adımlarından olan asgari yaş sınırı belirlenmesini hükme bağlayarak ILO'nun 138 sayılı Sözleşmesine, çocukların ahlak, sağlık ve yaşamlarını tehlikeye atan ve normal gelişimlerine engel olabilecek işlerde çalıştırılmalarının cezalandırılması hükmü ile de ILO'nun 182 sayılı Sözleşmesine benzer hükümler getirmiştir.

2.5.2. Avrupa Birliği Düzenlemeleri

Çocuk hakları alanında ciddi bir ilerlemenin olduğu AB'de, bu alanda farklı düzenlemeler kapsamında birçok politika ve program geliştirilmiştir. Geliştirilen bu politikalar dış politikadan, çocuğa yönelik şiddet, fuhuşa zorlama, çocuk ticareti, çocuk yoksulluğu, sosyal dışlanma, ayrımcılık, çocuk işçiliği, eğitim ve sağlığa kadar birçok alanı kapsamaktadır. AB'nin iç ve dış tüm politikalarında, AB hukuku ilkeleri gereği çocuk haklarını gözetmesi ve bu politikaların başta ÇHS, daha sonra da diğer uluslararası belgelerde belirlenen ilke ve hükümlere paralel olması büyük bir önem arz etmektedir (Avrupa Toplulukları Komisyonu, 2006).

2.5.2.1. Avrupa Sosyal Şartı

Avrupa Sosyal Şartı (ASŞ) 18.10.1961 tarihinde Avrupa Konseyi tarafından kabul edilmiş ve 26.02.1965 tarihinde ise yürürlüğe girmiştir. ASŞ, Türkiye tarafından bazı hükümlere çekince koyularak 1989 yılında onaylanmıştır. Daha sonra ASŞ'nin yerine var olan eksiklikleri gidermek ve sosyal hakların kapsamını genişletmek amacıyla 1996 tarihinde imzalanıp ve 1999 tarihinde yürürlüğe konulan "Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı" (GGASŞ) getirilmiştir. Türkiye GGASŞ'yi 27.09.2006 tarihinde 5447 sayılı Kanunla bazı çekinceler konularak onaylanmıştır (Özkaraca ve Ünal, 2014: 362).

ASS'nin "çocuk ve gençlerin korunması hakkı" başlıklı 7. maddesine göre (<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/sosyalsart.pdf>);

Akit Taraflar, çocukların ve gençlerin korunma hakkının etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak amacıyla;

- Çocukların sağlık, ahlak ve eğitimleri için zararlı olmayacağı belirlenen hafif işlerde çalıştırılmaları durumu dışında asgari çalışma yaşının 15 olmasını sağlamayı;
- Tehlikeli veya sağlığa zararlı olduğu öngörülen işlerde, asgari çalışma yaşının 18 olmasını sağlamayı;
- Henüz zorunlu eğitim çağında olanların, eğitimlerinden tam anlamıyla yararlanmalarını engelleyecek işlerde çalıştırılmamalarını sağlamayı;
- 18 yaşından küçüklerin çalışma sürelerinin, gelişmeleri ve öncelikle de mesleki eğitim gereksinimleri uyarınca sınırlandırılmasını sağlamayı;
- Çalışan gençlerin ve çırakların adil bir ücret ve diğer uygun ödemelerden yararlanma hakkını tanımayı;
- Gençlerin, işverenlerin izniyle normal çalışma saatlerinde mesleki eğitimde geçirdikleri sürenin, günlük çalışma süresinden sayılmasını sağlamayı;
- 18 yaşın altındaki çalışanlara yılda en az dört haftalık ücretli izin hakkını tanımayı;
- 18 yaşın altındaki kişilerin, ulusal yasalar ve yönetmeliklerle belirlenen işler dışında gece işinde çalıştırılmamalarını sağlamayı;
- Ulusal yasalar veya yönetmeliklerle belirlenen işlerde çalışan 18 yaşın altındaki kişilere düzenli sağlık kontrolü yapılmasını sağlamayı;
- Çocukların ve gençlerin özellikle doğrudan veya dolaylı olarak işlerinden doğan tehlikeler başta olmak üzere, uğradıkları bedensel ve manevi tehlikelere karşı özel olarak korunmalarını sağlamayı; taahhüt ederler.

Hem ASS hem de GGASS esas olarak temel ekonomik ve sosyal hakları koruma altına alan, siyasi ve medeni haklara güvence sağlayan "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi"ni destekleyici niteliktedir (Erdoğan, 2008: 129).

GGASS ile beraber ASS'de yer alan düzenlemeler geliştirilmiştir. Bu duruma örnek olarak, GGASS'de asgari çalışma yaşı ağır ve tehlikeli işler bakımından 18 olarak belirlenmişken, ASS bu konudaki sınırı ülkelerin belirlemesini öngörmüştür. Çalışma sürelerinin sınırlandırılması konusunda ASS 16 yaşından küçükleri ele alırken, GGASS ile bu düzenleme 18 yaşından küçükler olarak genişletilmiştir. Son olarak, GGASS ile birlikte, 15-18 yaş arası çocuklar için 3 hafta olan ücretli yıllık izin süresi 4 haftaya çıkarılmıştır (Çelik, 2010: 67).

2.5.2.2. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı

1999 tarihinde gerçekleştirilen Köln Zirvesi'nde AB'nin ulaştığı noktada, Birlik düzeyinde sahip olunan temel hakların bir Şartta toparlanarak açıklığa kavuşturulması ifade edilmiştir. Bu yönde sürdürülen çabalar sonucunda 07.12.2000 tarihinde Nice'de "AB Temel Haklar Şartı" imzalanmıştır. Şartın 32. maddesinde çocuk işçiliğine yönelik bir hüküm yer almaktadır. Bu hükme göre; (https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Avrupa_Birligi_Temel_Haklar_Sarti%E2%80%8B.pdf);

Çocukların çalıştırılması yasaktır. Asgari çalışma yaşı, gençler için öngörölmüş daha elverişli kurallara hâlel gelmemek kaydıyla ve sınırlı istisnalar dışında, zorunlu eğitimi bitirme yaşından küçük olamaz.

İşe alınan gençler, yaşlarına uygun çalışma koşullarına sahip olmalı ve güvenliklerine, sağlıklarına veya fiziksel, zihinsel, ahlaki veya sosyal gelişmelerine zarar verecek veya eğitimlerini engelleyecek her türlü işten ve ekonomik sömürden korunmalıdır.

Şartta daha açık ve anlaşılır şekilde tasarlanmış olan temel haklara daha geniş ve kapsamlı olarak yer verilmiştir. Bu yönüyle Şartın, AB vatandaşlarının temel hak ve özgürlüklerini daha “görünür kılmakta” olduğu ve aynı zamanda temel hak ve özgürlüklere daha yüksek düzeyde koruma sağladığı belirtilmiştir (Metin, 2002: 40).

Şart, Birlik vatandaşlarının özgürlüklerinin ve hukuki durumlarının altını çizerek açıklığa kavuşturmakla kalmamış, aynı zamanda Birliğin, “özgürlük, güvenlik ve adalet” politikalarına yeni bir temel kazandırmıştır (Pernice, 2008: 238-239). Şartın kabulünün AB’nin meşruiyetini güçlendiren bir etkiye sahip olduğu söylenebilmektedir (Metin, 2002: 40).

2.5.2.3. 94/33/EC Sayılı Gençlerin İşyerinde Korunmasına İlişkin Direktif

Direktifler, AB hukukunda Birliğe üye ülkeler tarafından doğrudan uygulanmak zorunda olan emredici hükümleri kapsayan hukuki belgelerdir. Çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması ve genç işçilerin işyerinde korunmasına yönelik geniş düzenlemeler içeren bu Direktif 22.06.1994 tarihinde kabul edilmiştir (Çelik, 2010: 68).

Direktifte benimsenen amaç; çocuk işçiliğinin yasaklanması, ülkelere çalışmaya başlanacak asgari yaştan ulusal mevzuatta belirlenmiş olan zorunlu eğitim yaşının veya hiçbir koşulda 15 yaştan altında olmayacak şekilde belirlenmesi, direktif kapsamında gençlerin çalışma koşullarının etkili biçimde düzenlenmesi ve gençlerin işyerinde korunabilmesi için üye ülkelerin gerekli önlemleri almasını sağlamaktır. Direktif, gençlerin işverenler tarafından yaşlarına uygun işlerde çalıştırılmalarını da güvence altına almaktadır. Üye ülkeler, gençlerin ekonomik istismarı ile fiziksel, zihinsel ve ahlaki gelişimlerini olumsuz etkileyen ve eğitimlerini tehlikeye sokacak işlerde çalıştırılmalarını önlemeyi amaçlamaktadır (Çelik, 2010: 68).

Direktifin kapsam başlıklı 2. maddesine göre (Aydın, 2014: 137);

- Bu Direktif 18 yaşından aşağı olan, bir iş mukavelesi ile veya Üye Devletler mevzuatı veya idari düzenlemelerine göre bir iş ilişkisi bulunan kişilere uygulanır.
- Üye Devletler aşağıdaki kısa süreli veya arızı işlerle ilgili olarak, sınırları ve koşulları mevzuat veya idari düzenlemelerle belirtmek üzere bu Direktif hükümlerini uygulamayabilirler.
- Aile içinde ev işleri veya,
- Aile işyerinde gençler için zararlı veya tehlikeli olmayacağına inanılan işlerde çocukların çalıştırılmasına izin verilmektedir.

Buradan hareketle direktif, ILO'nun çocuk işçiliğini önlemek amacıyla kabul ettiği 138 ve 182 sayılı Sözleşmelerine kıyasla daha dar kapsamdaki işçilere yönelik uygulama alanı bulmaktadır. Bu maddeyle bağımlı ve bağımsız çalışan ayrımı yapılmış ve direktifin yalnızca bir iş ilişkisi içinde bulunan 18 yaşından küçük işçilere uygulanacağı vurgulanmıştır (Şahin, 2010: 109).

Direktifin “kültürel ve benzeri faaliyetler” başlıklı 5. maddesi gereğince, yetkili makam tarafından alınan izinle çocukların sağlığı ve güvenliğinin yanı sıra okula devam etmesine engel olmaması koşuluyla kültürel, sanatsal, spor ya da reklamcılık alanlarında çalışmalarına izin verilebilmektedir. Yaşı 13'ten büyük olan çocuklar için bu izin gerekliliği üye devletler tarafından kaldırılabilir. 14 yaşından büyük çocukların da okula devam etmesine ve görmüş olduğu eğitim programının aksamasına engel olmadığı sürece hafif işlerde çalıştırılabilecekleri hüküm altına alınmıştır (Şahin, 2019: 24).

Direktifin “gençlerin maruz kaldığı tehlikeli iş yasağı” başlıklı 7. maddesi gereğince; çocukların fiziksel ve zihinsel kapasitelerini aşan işler, tehlikeli maddeler içeren işler, radyasyonla ilgili işler, iş kazası riski taşıyan işler, aşırı sıcak veya soğuk ile titreşim ya da gürültüye maruz kalabilecekleri işlerde çalıştırılmaları yasaklanmıştır (Şahin, 2019: 24).

Direktifin 8. maddesinde çocuk ve gençlerin çalışma süresi düzenlenmiştir. Bu madde gereğince (Aydın, 2014: 139-140);

4 (2) maddesinin (b) fıkrası *“Yetkili mercilerce tespit edilen koşullara uygun olmak şartıyla, en az 14 yaşında olan çocukların iş/egitim veya fabrika içi iş-tecrübe programlarına göre yaptıkları işler”* ve (c) fıkrasındaki *“En az 14 yaşında olan çocukların 5. maddede zikredilen işler dışında yaptıkları hafif işler. Bununla beraber 5. maddede sayılan işler dışındaki ulusal mevzuatla belirlenecek işlerde 13 yaşında bulunan çocuklar haftanın sınırlı saatlerinde çalışabilirler”* şeklinde belirlenen tercihleri kullanan üye devletler aşağıdaki hususları dikkate alacaktır;

- Günde 8, haftada 40 saat, çalışma/egitim veya iş başında eğitim-iş birlikte dikkate alınacaktır.
- Uygulama veya ulusal mevzuatla yasaklanmamış olmak şartıyla okul dönemlerinde ders saatleri dışında olmak üzere günde 2, haftada 12 saat; günlük çalışma süresi hiç bir halde 7 saati aşmayacaktır. Bu sınırlama çocukların 15 yaşına ulaşmaları halinde 8 saate çıkarılabilir.
- Okulun kapalı olduğu dönemlerde günde 7, haftada 35 saatlik çalışma; çocukların 15 yaşına ulaşmaları halinde bu haftada 40 saate çıkarılabilir.
- Ulusal mevzuatla zorunlu tam gün öğrenim dışına çıkarılan çocuklar tarafından yapılan günde 7, haftada 35 saatlik hafif işlere izin verilebilir.

Direktifte çocuk ve genç işçilerin korunmasına yönelik getirilen düzenlemeler 4857 sayılı İş Kanunu ve bu Kanun kapsamında çocuk ve genç işçiler için çıkarılan yönetmelikleri önemli ölçüde etkilemiş ve direktife paralel düzenlemelere yer verilmiştir (Aykaç, 2016: 352).

2.5.3. ILO Düzenlemeleri

1919 yılında imzalanan Versay Anlaşmasıyla birlikte ILO kurulmuştur. ILO'nun kuruluş amacı, çalışma hayatında yer alan sorunlara reform niteliğinde çözümler getirmek ve geliştirilen bu reformların uluslararası alanda uygulanabilirliğini sağlamaktır. 1920'li yılların ilk yarısında yeni kurulmuş olmasının da etkisiyle uluslararası norm oluşturma konusunda önemli işlere imza atmıştır. Bu yıllarda ILO'nun dönemin çalışma hayatına ilişkin önemli sorunlarını oluşturan günlük çalışma süresi, sosyal güvenlik, işsizlikle mücadele, zorla çalıştırmanın kaldırılması, sağlık, iş kazası ve meslek hastalıkları, göçmen işçiler, kadın ve çocuk işgücü konularını kapsamlı bir şekilde ele aldığı görülmektedir. Oluşturulan uluslararası normların uygulanmasının denetimiyle ilgili olarak 1926 yılında bir denetim mekanizması getirilmiştir. 1944 yılında kabul edilen Filedelfiya Bildirgesiyle birlikte ILO, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkabilecek muhtemel sorunlara karşı hazırlık yapmıştır. Bu bildirgeyle birlikte örgütün amaç ve hedefleri yeniden ve daha kesin bir şekilde tanımlanmıştır (Şişman, 2009: 35-36).

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği sorunlar karşısında da örgüt sessiz kalmamış ve bu durum bir değişim sürecini başlatmıştır. Bu doğrultuda 1995 yılında "Dünya Sosyal Gelişme Zirvesi" toplanmış ve örgütün küreselleşme sürecinde üstleneceği işlev vurgulanmıştır. ILO tarafından 1998 yılına gelindiğinde "Çalışmaya İlişkin Temel Haklar ve İlkeler Bildirgesi" kabul edilmiştir (Kapar, 2009: 62).

Bildirge üye ülkelere; işçi ve işverenlere örgütlenme hakkı tanınması, zorla ya da zorunlu çalıştırmanın her türlüünün ortadan kaldırılması, çocuk işçiliğinin etkili biçimde yasaklanması ve istihdamda ve mesleki düzeyde ortaya çıkan ayrımcılığın ortadan kaldırılması yolunda çaba göstermesi konusunda görevler yüklemiştir. Ayrıca bu bildirmede üye ülkelerin ilgili sözleşmeleri imzalamasalar bile, bildirmede yer alan ilkelere uyma konusunda yükümlü oldukları vurgulanmıştır (Şişman, 2009: 38).

Tablo 9'da ILO'nun çocuk işçiliği konusunda kabul ettiği sözleşmeler gösterilmektedir.

Tablo 9: Çocuk İşçiliğine Yönelik ILO Sözleşmeleri

Tarih	No	Sözleşme
1919	5	Asgari Yaş (Sanayi) Sözleşmesi
1919	6	Gençlerin Gece Çalışması (Sanayi) Sözleşmesi
1921	10	Asgari Yaş (Tarım) Sözleşmesi
1921	15	Asgari Yaş (Trimci ve Ateşçiler) Sözleşmesi
1932	33	Asgari Yaş (Sanayi Dışı İstihdam) Sözleşmesi
1937	59	Asgari Yaş (Sanayi) Sözleşmesi (Revize)
1937	60	Asgari Yaş (Sanayi Dışı İstihdam) Sözleşmesi

Tablo 9: (Devamı)

Tarih	No	Sözleşme
1946	77	Gençlerin Tıbbi Muayenesi (Sanayi) Sözleşmesi
1946	78	Gençlerin Tıbbi Muayenesi (Sanayi Dışı Meslekler) Sözleşmesi
1946	79	Gençlerin Gece Çalışması (Sanayi Dışı Meslekler) Sözleşmesi
1948	90	Gençlerin Gece Çalışması (Sanayi) Sözleşmesi (Revize)
1965	123	Asgari Yaş (Yeraltı İş) Sözleşmesi
1965	124	Gençlerin Tıbbi Muayenesi (Yeraltı Çalışması) Sözleşmesi
1973	138	Asgari Yaş Sözleşmesi
1999	182	En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi

Kaynak: <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12000:::NO:::>, (Erişim Tarihi: 22.06.2020).

Tablo 9’da gösterilen ILO’nun çocuk işçiliğine yönelik kabul ettiği bu sözleşmelerden Türkiye 15 sayılı Sözleşmeyi 25.05.1959 tarihinde 7292 sayılı Kanunla, 59 sayılı Sözleşmeyi 26.11.1992 tarihinde 3849 sayılı Kanunla, 77 sayılı Sözleşmeyi 16.08.1983 tarihinde 2878 sayılı Kanunla, 123 sayılı Sözleşmeyi 08.05.1991 tarihinde 3729 sayılı Kanunla, 138 sayılı Sözleşmeyi 23.01.1998 tarihinde 4334 sayılı Kanunla ve 182 sayılı Sözleşmeyi 25.01.2001 tarihinde 4623 sayılı Kanunla onaylamıştır.

2.5.3.1. Asgari Çalışma Yaşına İlişkin Sözleşmeler

Kuruluşundan bugüne ILO’nun çabası çocuk işçiliğinin önüne geçmede, tanımlamada, düzenlemelerde ve çocukların işe alınma ve çalışmasında asgari bir yaşın kabulüne dayanmaktadır. 1973 yılına kadar geçen süre göz önünde bulundurulduğunda, ILO’nun kabul ettiği asgari çalışma yaşı ile ilgili sözleşmelerin belirli sektör ve işlerle sınırlı kaldığı görülmektedir (Bakırcı, 2004: 92-93).

1973 yılına gelinceye dek ILO’nun asgari çalışma yaşına ilişkin kabul ettiği sözleşmeler şu şekildedir (Kayhan, 1997: 22);

- **Sanayi İşlerinde:** Sanayi işlerinde kabul edilen ilk sözleşme olan 5 sayılı Sözleşmeyle 14 yaşından küçük çocukların sanayi işyerlerinde çalıştırılması yasaklanmıştır. Bu sözleşme 1937 tarihli 59 sayılı Sözleşmeyle yenilenerek, sanayi işlerinde belirlenen yaş sınırı 15’e yükseltilmiştir.
- **Maden İşlerinde:** 1965 tarihli 123 sayılı Sözleşmeye göre yeraltı işlerinde çalıştırılma bakımından asgari yaş 16 olarak belirlenmiştir.
- **Tarım İşlerinde:** 1921 tarihli 10 sayılı Sözleşmeyle tarım işlerinde asgari çalışma yaşı 14 olmuştur. 14 yaşından küçük çocukların yalnızca okul saatleri dışında çalıştırılabilecekleri belirtilmiştir.

- **Deniz İşlerinde:** Bu alanda kabul edilen 1920 tarihli 7 sayılı Sözleşme deniz işlerinde asgari çalışma yaşını 14 olarak belirlemiştir. Daha sonra kabul edilen 1921 tarihli 15 sayılı Sözleşmeyle trimci ve ateşçi olarak gemide çalışacaklar için asgari çalışma yaşı 18 olarak düzenlenmiştir. 1936 tarihli 58 sayılı Sözleşmeyle, 7 sayılı Sözleşmede deniz işleri için 14 olarak belirlenen asgari çalışma yaşı 15'e yükseltilmiştir. 1959 tarihli 112 sayılı Sözleşme de balıkçı gemilerinde 15 yaşından küçüklerin çalıştırılmasını yasaklamıştır.
- **Diğer İşlerde:** 33 sayılı Sözleşmeyle 14 yaşından küçük ve 14 yaşını doldurup temel öğrenimine devam eden çocukların çalıştırılması yasaklanmıştır. Daha sonra 1937 tarihli 60 sayılı Sözleşmeyle 33 sayılı Sözleşme değiştirilerek asgari çalışma yaşı 14'ten 15'e yükseltilmiştir. Ayrıca 33 sayılı Sözleşmedeki hafif işler için 12 olarak belirlenen yaş sınırı 60 sayılı Sözleşmeyle 13'e yükseltilmiştir.

ILO'nun çocuklarla ilgili kabul ettiği sözleşmelerin büyük bir bölümünü asgari çalışma yaşına ilişkin sözleşmeler oluşturmaktadır. ILO kuruluşundan itibaren çocuk işçiliği konusu üzerine yoğunlaşmış ve çocukların belirli bir yaştan altında çalıştırılmasının önüne geçmek için birçok düzenlemeye imza atmıştır. ILO'nun 138 sayılı Sözleşmenin kabulüne kadar olan dönemde de asgari çalışma yaşına ilişkin getirdiği düzenlemeleri sürekli geliştirmeye çalıştığı görülmektedir.

2.5.3.2. İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin Sözleşmeler

ILO'nun çocuklara ilişkin getirdiği düzenlemelerin önemli bir bölümünü de çocuk işçilerin sağlık ve güvenliği konusundaki sözleşmeler tutmaktadır. Çocuklar işyerindeki koşullardan yetişkinlere göre çok daha fazla etkilenmektedir. Bu nedenle çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve çocukların korunması bakımından bu alandaki düzenlemeler oldukça önemlidir.

Çocukların sağlık ve güvenliğine yönelik ILO sözleşmeleri şunlardır (Günöz, 2007: 58);

- **13 sayılı Sözleşme:** Çeşitli boya maddeleri kullanılan sanayi işlerinde çocukların çalıştırılmalarını yasaklamaktadır. Eğitim amacıyla bu alanda çalışan boyacı çıraklar bu yasağın dışında tutulmuştur.
- **115 sayılı Sözleşme:** İyonizan radyasyonlara neden olan işlerde 16 yaşından küçük çocukların çalıştırılmasını yasaklamıştır.
- **127 sayılı Sözleşme:** Yüklerin bedenlen taşınması işinde gençlerin kullanıldığı durumlarda, genç işçilerin yüklerinin azami ağırlığı yetişkinler için kabul edilmiş ağırlıktan büyük ölçüde az olmasını hüküm altına almıştır.
- **136 sayılı Sözleşme:** Çocukların benzinin kullanıldığı işlerde çalıştırılmasını yasaklamıştır.

Çocukların sağlık kontrollerine yönelik ILO sözleşmeleri şunlardır (Türk-İş, 1994: 102-105);

- **16 sayılı Sözleşme:** Her türlü deniz taşıtında çalışmaya başlamadan önce 18 yaşından küçük çocukların sağlık muayenesinden geçirilmesini ve çalışmalarında bir engel olmadığının belgelenmesini öngörmektedir. Ayrıca çocukların her yıl sağlık muayenesinden geçirilmesi hükme bağlanmıştır.
- **77 sayılı Sözleşme:** Kamu ve özel sanayi işyerlerinde çalışacak olan çocuklar ve gençlerin sağlık muayenesinden geçirilmesini öngörmektedir.
- **78 sayılı Sözleşme:** Sanayi dışındaki işlerde çalıştırılacak çocukların ve gençlerin çalıştırılacakları iş için uygun olup olmadığının saptanması amacıyla sağlık muayenesinden geçirilmelerini öngörmektedir.
- **123 sayılı Sözleşme:** 21 yaşından küçüklerin yeraltı işlerinde çalıştırılmaya başlamadan önce her yıl en az bir kez sağlık muayenesinden geçirilmesini öngörmektedir.

Çocuk ve gençlerin çalışma hayatı içerisinde korunması ile ilgili olarak 138 ve 182 sayılı Sözleşmeler temel ILO sözleşmeleri içerisinde yer almaktadır. Bundan dolayı bu başlık altında adı geçen sözleşmeler üzerinde durulacaktır.

2.5.3.3. 138 Sayılı İstihdamda Asgari Yaş Sözleşmesi

Yukarıda ele alınan ILO sözleşmeleri 1919 yılından itibaren belirli sektörlere yönelik olarak kabul edilen sözleşmelerdir. Bu sözleşmelerle birlikte farklı sektörler için asgari çalıştırma yaşı belirlenmiştir. Bu sözleşmelerin belirli iş ve sektörlerle yönelik olması ve genel nitelik taşıması ILO'yu bu sözleşmelerin yerini alacak, sektör sınırlaması olmayan genel nitelikte bir asgari yaş sınırı belirlenmesi konusunda harekete geçirmiştir. Bu amaçla 1973 tarihinde temel ILO sözleşmelerinden biri olan “İstihdama Kabulde Asgari Yaşa İlişkin 138 Sayılı Sözleşme” ile 146 sayılı Tavsiye Kararı kabul edilmiştir. Türkiye 138 sayılı Sözleşmeyi 23.01.1998 tarih ve 4334 sayılı Kanunla onaylamıştır (Aykaç, 2016: 343).

138 sayılı Sözleşme, her üye ülkeyi çocuk işçiliğini etkin bir şekilde ortan kaldırma konusunda ulusal bir politika izlemeye davet etmektedir. Sözleşmede istihdama ve çalışmaya kabul noktasında üç farklı yaş sınırı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda; temel asgari yaş, hiçbir koşulda 15 yaşın altında olmayacak şekilde zorunlu öğrenimin bittiği yaş olarak belirlenmiştir. Fakat 13-15 yaş arasındaki çocukların eğitim, sağlık ve güvenliklerini engellemeyen hafif işlerde çalıştırılabilecekleri öngörülmüştür. 18 yaşın altındaki çocukların fiziksel, zihinsel ve ahlaki gelişimlerini olumsuz etkileyen tehlikeli işlerde çalıştırılması yasaklanmıştır. Sözleşmede ekonomik ve eğitim imkânları gelişmemiş üye ülkeler için temel asgari yaş 14'e indirilirken, hafif işlerde ise yaş sınırı 12 olarak belirlenmiştir (Tokol, 2017: 411).

2.5.3.4. 182 Sayılı En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi

1980’li yıllardan itibaren küreselleşmenin hız kazanması bazı olumsuz sosyal etkiler yaratmış ve bunun sonucunda sosyal politika bağlamında çocuk sorunları yeniden dikkat çeken bir konu haline gelmiştir. Değişen ekonomik ve sosyal durum çocuk işçiliğinin yeni biçimlere bürünmesine neden olurken, ILO bu gelişmeler doğrultusunda çocuk işçiliği sorununu yeniden değerlendirmeye almıştır. Tüm bu gelişmeler ışığında ILO, hiçbir şekilde kabul edilemeyecek özellikler taşıyan, çocukların sağlığını ve güvenliğini tehlikeye düşürebilecek ve acilen ortadan kaldırılması gereken çocuk işçiliği biçimleri üzerinde yoğunlaşmış ve üye ülkelerin dikkatini bu türdeki çocuk işçiliği üzerine çekmeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda ILO tarafından 1999 tarihinde 182 sayılı “Çocuk Emeğinin En Kötü Biçimlerinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılması İçin Acil Eylem Sözleşmesi” kabul edilirken, aynı zamanda sözleşmenin uygulanmasında yol göstermesi adına 190 sayılı Tavsiye Kararı alınmıştır. 182 sayılı Sözleşme kısa süre içinde üye ülkelerin büyük bir bölümü tarafından onaylanmış, ulusal ve uluslararası sosyal politika açısından önemli bir gündem maddesi haline gelmiştir. Türkiye 182 sayılı Sözleşmeyi 2001 yılında onaylayarak sözleşme hükümlerini yerine getirme yükümlülüğünü üstlenmiştir (Kapar, 2019: 2462-2463).

182 sayılı Sözleşme’nin amacı; sözleşmeyi onaylayan üye ülkelerin en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğini acil bir sorun olarak görmesi, yasaklaması ve ortadan kaldırması adına acil ve etkin önlemleri almasını sağlamaktır. Sözleşme toplamda 16 maddeden oluşmaktadır. Sözleşmedeki 8 madde esasa ilişkin olup, en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğini yasaklamayı ve ortadan kaldırmayı öngörmektedir. Geri kalan 8 madde ise diğer ILO sözleşmelerinde olduğu gibi yürürlüğe ilişkin hükümleri kapsamaktadır (Alpar, 2002).

182 sayılı Sözleşme’nin 3. maddesine göre “en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği” ifadesi (https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377311/lang--tr/index.htm);

- Çocukların alım-satımı ve ticareti, borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması ve askeri çatışmalarda çocukların zorla ya da zorunlu tutularak kullanılmasını da içerecek şekilde zorla ya da mecburi çalıştırılmaları gibi kölelik ve kölelik benzeri uygulamaların tüm biçimlerini;
- Çocuğun fahişelikte, pornografik yayınların üretiminde veya pornografik gösterilerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu;
- Çocuğun özellikle ilgili uluslararası anlaşmalarda belirtilen uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu;
- Doğası veya gerçekleştirildiği koşullar itibarıyla çocukların sağlık, güvenlik ve ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan işi kapsamaktadır.

Sözleşmenin 7. maddesi sözleşme hükümlerinin etkin bir şekilde uygulanması açısından üye ülkelerin alması gereken önlemlere vurgu yapılmaktadır. Bu maddeye göre (https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377311/lang--tr/index.htm);

- Her Üye, cezaî yaptırımların ya da uygun olduğu takdirde diğer yaptırımların kararlaştırılması ve uygulaması da dahil olmak üzere, bu Sözleşme hükümlerinin etkin şekilde uygulanmasını ve yürütülmesini sağlayacak gerekli tüm önlemleri alır.
- Her üye, çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasında eğitimin önemini dikkate alarak etkin ve belli bir zamanla sınırlı şu önlemleri alır:
  - çocukların en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğine dahil olmalarının önlenmesi;
  - çocukların en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinden uzaklaştırılmaları, sosyal uyumları ve rehabilitasyonları için gerekli ve uygun doğrudan yardım sağlanması;
  - çocukların en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinden uzaklaştırılmaları için ücretsiz temel eğitim ve mümkün ve uygun olduğu takdirde mesleki eğitim sağlanması;
  - özel olarak riskli durumda bulunan çocukların belirlenmesi ve onlara ulaşılması ve
  - kız çocuklarının özel durumunun dikkate alınması.
- Her Üye, yürürlüğe konan bu Sözleşme hükümlerini uygulamak için sorumlu olan yetkili makamı belirler.

182 sayılı Sözleşme, 138 sayılı Sözleşmeyi tamamlayan ve ilerisine geçen bir sözleşmedir. 182 sayılı Sözleşme, çocuklar tarafından gerçekleştirilen tüm işlerin değil sadece çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerini yasaklama ve ortadan kaldırılmayı hedeflemektedir. Sözleşme temelde 138 sayılı Sözleşme, 29 sayılı “Zorla Çalıştırma Hakkında ILO Sözleşmesi” ve ÇHS’nin kapsamında yer alan çocuk çalışmasının bir bölümüne odaklanmıştır. Sözleşme gelişmişlik seviyesine bakılmaksızın üye ülkelerin tümüne çocukların çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri karşısında korunması yükümlülüğü getirmiştir (Bakırcı, 2004: 97).

182 sayılı ILO Sözleşmesi ve bu sözleşmenin eki olarak da kabul edilen 190 sayılı Tavsiye Kararı doğrultusunda Türkiye’de çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri “Sokakta Çalışma, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Ağır ve Tehlikeli İşlerde Çalışma, Tarımda Aile İşleri Dışında, Ücret Karşılığı Gezici ve Geçici Tarım İşlerinde Çalışma” şeklinde belirlenmiştir (ÇSGB, 2017a: 32).

2.5.3.5. Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı (IPEC)

1992-1993 yıllarından başlayarak çocuk işçiliği ILO tarafından gözetilmesi gereken bir konu olarak belirlenmiş ve bu doğrultuda IPEC programı başlatılmıştır. IPEC stratejisi, hükümetlerin çocuk işçiliğinin önüne geçilmesi noktasındaki kararlılıklarını işçi ve işveren örgütlerinin yanı sıra gönüllü kuruluşlarla işbirliği içinde en üst düzeye taşımak olarak ifade edilmektedir. IPEC programı ILO tarafından ilk olarak Türkiye’nin de içinde bulunduğu altı ülkede başlatılmıştır. Diğer ülkeler ise Brezilya, Hindistan, Endonezya, Kenya ve Tayland’dır (Sapançalı, 2002: 25).

Programa dâhil olan ülkelerde çocuk işçilerin korunmasına yönelik ulusal düzeydeki çalışmalar kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları ve ilgili kilit unsurlar (işçi ve işveren örgütleri, iş müfettişleri, eğitimciler, aileler, basın, çocuklar ve diğerleri) aracılığıyla oluşturulmaktadır. IPEC, çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasını uzun vadeli asıl hedef olarak tespit ederken, çocuk işçilerin korunması ve çalıştırıldıkları koşulların iyileştirilmesini kısa ve orta vadeli hedef olarak belirlemiştir (Günöz, 2007: 66-67).

IPEC programının ana hedefleri şu şekildedir;

- Çocuk işçiliği sorununu nedenleriyle birlikte anlamak,
- Çocuk işçiliğiyle ilgili veri toplama ve bu bilgileri derlemek,
- Çocuk işçiliğiyle mücadelede kurumların harekete geçmesini ve bu mücadeleye uzun vadeli katılımlarını sağlamak,
- Çocuk işçiliği sorunu hakkında kamuoyunu bilinçlendirmek ve bu sorunu kamunun gündeminde tutmak,
- Çocuk işçiliğiyle mücadelede ortamı kolaylaştırıcı kılmak,
- Çocukları eğitim programlarına yönlendirmek,
- Çocuk işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve çocukları daha az tehlikeli işlere yerleştirmek ve
- Çocukların ve ailelerinin sosyal destek programları aracılığıyla sosyo-ekonomik durumlarının düzeltilmesini sağlamak (Dayıoğlu ve Hoşgör, 2010: 79).

IPEC'in çocuk işçiliğinin sona erdirilmesine yönelik çalışmaları, ILO'nun İnsana Yakışır İş Gündeminin önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Çocuk işçiliği sadece çocukların daha iyi bir gelecek için ihtiyaç duyduğu nitelikleri kazanmasını engellemekle kalmaz, aynı zamanda yoksulluğun sürmesi, rekabet gücü, verimlilik ve muhtemel gelir kayıpları yoluyla ulusal ekonomileri de etkilemektedir. Çocukların çalışma hayatından çekilmesi; eğitime yönlendirilmeleri, ailelerinin eğitim ve istihdam edilebilirlik konusunda desteklenmesi ve yetişkinler için insana yakışır iş yaratılmasına doğrudan katkıda bulunmaktadır (<https://www.ilo.org/ipecc/programme/lang--en/index.htm>).

IPEC programı ve bu program kapsamında gerçekleştirilen projelerle çocuk işçiliğinin aşamalı bir şekilde ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Karmaşık ve çok boyutlu bir sorun olan çocuk işçiliğini kısa vadede ortadan kaldırmak pek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle IPEC kısa vadede çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin ortadan kaldırılmasını öncelikli hedef olarak belirlemiştir.

2.5.3.6. 102 Sayılı Sosyal Güvenliğin Asgari Standartları Sözleşmesi

102 sayılı “Sosyal Güvenliğin Asgari Standartlar Sözleşmesi” ILO tarafından Cenevre’deki 35. Uluslararası Çalışma Konferansında 28.06.1952 tarihinde kabul edilmiştir. Bu sözleşme Türkiye tarafından ise, 29.07.1971 tarihinde 1451 sayılı Kanunla kabul edilmiş 15.10.1974 tarih ve 7964 sayılı Kararnameyle onaylanmıştır (https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377270/lang--tr/index.htm). Türkiye 102 sayılı Sözleşmede yer alan dokuz riskten sekizini kabul etmiştir. Aile yardımları riskini henüz onaylamamıştır.

1952 tarihinde kabul edilen 102 sayılı Asgari Standartlar Sözleşmesi'nin bir bakımdan 67 sayılı Gelir Güvencesi ve 69 sayılı Tıbbi Bakım Tavsiye Kararlarının yasal bir zemine dayandırılma çalışmaları sonucu ortaya çıkığı söylenebilmektedir (Dur, 2015: 131).

102 sayılı Sözleşme kapsam ve konu itibarıyla sosyal güvenliğin uluslararası boyutta ilk çıkış noktası olarak değerlendirilmektedir. Bu sözleşme, sözleşmeyi kabul eden ülkelerin sosyal ve ekonomik durumlarını göz önünde bulundurarak sosyal güvenlik hususunda yerine getirmekle yükümlü olacakları normları belirlemeyi amaçlamaktadır. 102 sayılı Sözleşmede sosyal güvenlik şemsiyesi altına alınması gereken dokuz risk şöyle sıralanmaktadır (Ayhan, 2012: 52);

- Hastalık (Sağlıkla ilgili bakım giderleri),
- Hastalık (Gelir kaybını karşılamaya yönelik ödenekler),
- İşsizlik,
- Yaşlılık,
- İş kazası ve meslek hastalıkları,
- Analık,
- Malullük,
- Ölüm ve
- Aile Yardımları.

Sözleşmeyi onaylamak isteyen her bir üye ülke sözü edilen bu dokuz sosyal riskten en az üçüne karşı bir sigorta kolu kurmak zorundadır. Ancak sigorta kolu kurulması gereken üç riskten birinin; işsizlik, iş kazası ve meslek hastalığı, malullük veya ölüm risklerinden birisi olması gerektiği ifade edilmektedir. Buradan hareketle sözleşmeyi onaylayacak ülkelerin sözü edilen tüm risklere karşı korumayı düzenleyen bir sosyal güvenlik sistemi düzenleme zorunluluğu bulunmamaktadır (Korkusuz ve Uğur, 2015: 29).

Sözleşme, sözü edilen risklerin her birine karşı güvenceden yararlanacak kişilerin sayısı veya yapılacak yardımın kapsamına yönelik olarak ülkelere farklı alternatifler sunmaktadır. Sözleşmeyi onaylayan ülkelere hastalık sigortası bağlamında sağlık hizmetlerinin sağlanması ve geçici iş göremezlik ödeneğinin temini noktasında, ülkelere oluşturulan sosyal güvenlik sisteminin tüm işçilerin en az %50'sini; toplam nüfusun en az %20'sini kapsama zorunluluğu getirmektedir. Bu durumun gerçekleşmesi halinde sosyal güvenlik sisteminin ILO standartlarında olduğu kabul edilmektedir. Geri kalan sigorta kollarının da her biri için benzer asgari standartlar öngörmekte ve ülkelere bu esneklik doğrultusunda bir sosyal güvenlik sistemi düzenleme fırsatı sunmaktadır (Alper vd., 2018: 392).

Sözleşmede aile yardımlarına yönelik hükümler yer almakta ve bu yardımlar tüm aile bireylerinin korunmasını amaçlamaktadır. Ailenin her yönden güçlendirilmesi çocuklar açısından da büyük önem taşımaktadır. Konumuzla ilgili olarak, aileye yapılan yardımlar ailenin yoksulluğa düşmesinin önlenmesi dolayısıyla da çocuk işçiliğinin önlenmesine de katkıda bulunacaktır. Buna göre çocukları da hedef alan aile yardımları 102 sayılı Sözleşme'nin 39-45. maddeleri arasında yer almaktadır. Bu maddelere göre (https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377270/lang--tr/index.htm);

Madde 40: “Yardım yapılacak hal, mevzuatla tayin olunacağı şekilde, çocukların geçimini sağlama mükellefiyetidir.”

Madde 41: Korunan kimseleri,

- a) Bütün işçi ve hizmetlilerin yüzde ellisinden az olmamak üzere, mevzuatla tayin olunan işçi ve hizmetli kategorileri;
- b) Veya, bütün mukimlerin yüzde yirmisinden az olmamak üzere, mevzuatla tayin olunan faal nüfus kategorileri;
- c) Veya, çocuk geçindirmekle mükellef olduğu süre içinde geçim kaynakları mevzuatla tayin olunan hadleri aşmayan bütün mukimler;
- d) Veya, 3 üncü maddeye göre bir beyanın yapılmış olması halinde en az 20 kişi çalıştıran sınai işyerlerindeki bütün işçi ve hizmetlilerin yüzde ellisinden az olmamak üzere, mevzuatla tayin olunan işçi ve hizmetli kategorileri; teşkil eder.

Madde 42: Yapılacak yardımlar

- a) Mevzuatla tayin edilmiş bir staj süresini tamamlayan her korunan kimseye periyodik ödemeler yapılması;
- b) Veya, çocuklara yiyecek, giyecek, mesken, tatil geçirme yerleri veya ev idaresinde yardım sağlanması;
- c) Yahut, (a) ve (b) fıkralarında yazılı yardımların mezc edilerek temini; şeklindedir.

Madde 43: “42 nci maddede belirtilen yardımlar en az mevzuatla tayin edilen şekle göre, muayyen bir süre içinde 3 aylık prim ödeme veya çalışma, yahut bir senelik ikamet şartlarından birini yerine getiren korunan kimseler için teminat altına alınır.”

Madde 44: 42 nci maddeye göre yapılacak yardımların tutarı,

- a) 66 ncı maddede belirtilen esaslara uygun olarak tesbit edilecek bir erkek işçinin ücretinin % 3 ü ile korunan kimselerin çocukları sayısının çarpımına;
- b) Veya bu ücretin %1,5’u ile bütün mukimlerin çocukları sayısının çarpımına; eşit olmalıdır.

Madde 45: “ Periyodik ödemeler şeklinde yapılacak yardımlar, yardımı gerektiren halin devamı süresince sağlanır.”

102 sayılı Sözleşmede belirtilen 9 riskten ayrı olarak 1990’lı yıllardan itibaren yaşlıların, uzun ve sürekli tedavi ihtiyacı bulunan hastaların ve engelli kişilerin evde bakım ihtiyaçlarıyla ilgili olarak “bakım ihtiyacı” konusu da 10. sosyal risk olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Japonya, Hollanda ve Almanya gibi gelişmiş sosyal güvenlik sistemine sahip ülkeler sözü edilen bu riske karşı koruma sistemleri ve sigortalar oluşturmuştur (Alper, 2017: 217).

2.5.3.7. 202 Sayılı Sosyal Koruma Tabanlarına İlişkin Tavsiye Kararı

Sosyal güvenlikten daha geniş kesimlerin yararlanabilmesine yönelik uluslararası çabasının bir ürünü olarak, 2012 yılında Uluslararası Çalışma Konferansı'nın 101. Oturumunda 202 sayılı "Ulusal Sosyal Koruma Tabanları Tavsiye Kararı" kabul edilmiştir. Tavsiye Kararı, sosyal güvenlikten daha geniş kesimlerin yararlanabilmesi için öncelikli olarak dezavantajlı grupların temel gelir güvencesine sahip olmalarına yönelik stratejiler geliştirmektedir (Altıntaş, 2015: 46).

102 sayılı Sözleşme ve diğer sosyal güvenlik standartlarının sosyal güvenlik sistemlerinin gelişimine yaptığı katkının önemi tartışılmaz boyuttadır. Ancak bu düzenlemelerin ülkelerin içinde bulundukları sosyal ve ekonomik koşullar nedeniyle etkileri aynı düzeyde olmamıştır. Ülkelerin sosyal güvenliğin kapsamını en savunmasız olanlara kadar genişletme konusunda yeni bir rehber ihtiyacı duyulmuştur. 2011 yılındaki Uluslararası Çalışma Konferansı'nda ülkelerin içinde bulundukları koşullar ve kalkınma düzeyleri göz önünde bulundurularak, kapsamlı sosyal güvenlik sistemleri içerisinde sosyal koruma tabanları inşa etmede üye ülkelere esneklik sağlayan, yol gösterici ve mevcut standartları tamamlayan bir Tavsiyeye ihtiyaç olduğu sonucuna varılmıştır (Kulke ve Guilbault, 2013: 98).

Küreselleşmenin yol açtığı yoksulluk ve gelir dağılımındaki adaletsizliğin giderek büyümesinin çözümü olarak sosyal güvenlik en büyük araç olarak belirlenmiş ve 2000'li yılların başında ILO "herkese sosyal güvenlik" kampanyası başlatmıştır. ILO tarafından ortaya koyulan bu çabalar adil bir küreselleşmenin yollarını aramayla birleşince WB, OECD ve IMF gibi üst kuruluşlarla işbirliği gündeme gelmiştir. Bu gündemin sonucu olarak, ILO tarafından ortaya konulan hedefler BM Milenyum Kalkınma Hedefleriyle birleştirilmiş ve bu da 202 sayılı Tavsiye Kararı'nın kabulüne zemin hazırlamıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 9).

Sosyal koruma tabanları, üye ülkelerin tüm vatandaşlarına temel gelir güvencesi ve sağlık hizmetlerine erişim sağlaması adına en az 4 temel güvence garanti etmesini öngörmektedir. Ayrıca söz konusu güvenceler insana yakışır bir yaşam için hizmet etmeli ve ulusal düzeyde sosyal diyalog yoluyla tanımlanmalıdır. Bunun yanı sıra söz konusu bu güvenceler yasal bir zemine oturtulmalı ve düzenli bir şekilde takip edilmeli ve değerlendirilmelidir. 202 sayılı Tavsiye Kararı'nda iki önemli hedef belirlenmiştir. Bu hedefler;

- Ulusal düzeyde sosyal koruma tabanlarını kurarak sosyal güvenlik sistemine dâhil etmek ve
- 102 sayılı ILO Sözleşmesi ve diğer sosyal güvenlik standartlarının öncülüğünde daha üst seviyede bir korumayı sağlamaktır (Aykaç ve Murat, 2018: 101).

Tavsiye Kararı tüm vatandaşları kapsayacak şekilde sosyal koruma tabanlarının en az 4 temel güvence garanti etmesini öngörmektedir. Bu güvenceler (ILO, 2014a: 6);

- Herkes tarafından erişilebilir ve kaliteli sağlık hizmetleri,
- Gelir güvencesi de dâhil olmak üzere çocuklar için gerekli tüm hizmetler,
- Özellikle hastalar, engelliler, gebeler ve işsizler olmak üzere aktif çalışma yaşında olanlara yönelik temel gelir güvencesi ve
- Yaşlılara yönelik temel gelir güvencesidir.

Bu temel garantiler sırasıyla, çocuk işçiliğini teşvik eden ve sürdüren çok yönlü ekonomik ve sosyal kırılganlıkları önlemek açısından gereklidir. Çocukların ve ailelerin temel gelir güvencesi ve temel sağlık hizmetlerine erişime sahip olduğu ve gerekli eğitim ve diğer hizmetlerin uygulandığı yerlerde, çocuk işçiliğinin etkili bir şekilde önlenileceği öngörülmektedir. Nakdi ve aynı yardımları eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimle ilişkilendiren bir yaklaşımın çocuk işçiliğini önlemede özellikle etkili olabileceği ifade edilmektedir (ILO, 2013: XXII).

Tavsiye Kararı, bünyesinde barındırdığı sosyal koruma tabanları yaklaşımıyla uluslararası nitelikli ve asgari kriterler düzenleyen sosyal güvenlik standartlarına ulaşabilmeleri için üyelere özellikle yoksul, kırılgan gelişmemiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelere konuya nereden ve nasıl başlamalarına yönelik bir başlangıç noktası sunmaktadır (Kapar, 2015: 198).

2.5.4. 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve Çocuklara Yönelik Sosyal Koruma

Tüm dünyayı etkileyen endişe verici sorunlardan biri de çocuk işçiliğidir. Çocuklar ne kadar küçükse iş yerindeki tehlikelere ve ekonomik sömürüye karşı o kadar savunmasız olmaktadır (ILO, 2015c: 7). Yoksulluk çocuk işçiliğinin en önemli nedenlerinden birisidir. Pek çok hükümet ekonomik krizle karşılaştıklarında sağlık hizmetleri, eğitim, barınma ve gelir getirici programlar gibi yoksulların katlandıkları zorlukların hafifletilmesine yardımcı olacak alanlara öncelik vermemektedir. Yoksullar hayatta kalma mücadelesi vermektedir. Bu nedenle çocuklar, ya ebeveynlerin işe gidebilmesi için evde ev işlerine yardım ederek ya da hanehalkı bütçesine katkıda bulunmak amacıyla kendileri çalışmaya giderek aile sorumluluklarını üstlenmeye zorlanmaktadır. Çocuklar genellikle fiziksel, zihinsel ve duygusal gelişimlerini olumsuz etkileyen kötü koşullarda çalışmaktadır. Eğitimden ve sağlıklı bir gelişimden yoksun olan çocuk işçilerin ileride düşük kazançlı yetişkinler haline gelmesi ihtimali oldukça yüksektir (ILO, 2015c: 12).

Rio de Janeiro’da 2012 yılında toplanan BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine (SKH) giden yolda atılan en önemli ve kararlı adım olmuştur. Devlet başkanları, hükümet temsilcileri ve çeşitli paydaşların katılımıyla gerçekleşen konferansta

şimdiki ve gelecek nesiller adına sürdürülebilir bir geleceğin teşvik edilmesi ve sürdürülebilir kalkınmaya yönelik olarak üstlenen sorumluluklar yinelemiştir. Sürdürülebilir kalkınmanın tüm yönleriyle başarılı olabilmesine yönelik her düzeyde ekonomik ve çevresel yönlerin bir araya getirilerek daha kapsamlı ele alınması gerektiği kabul edilmiştir. Konferansta Genel Kurul'un onaylayacağı küresel SKH'lerin oluşturulması için tüm paydaşlara açık, şeffaf ve kapsamlı bir hükümetler arası sürecin başlatılmasına karar verilmiştir (Bayrakçı Tüzel, 2018: 8).

Eylül 2015'teki devlet başkanları zirvesi, önümüzdeki 15 yıl için küresel kalkınma gündemini belirleyecek olan SKH'leri kabul etmiştir (ILO, 2016). SKH'ler kabul edilmiş 17 temel hedef ve bunlarla bağlantılı 169 amaçtan oluşmaktadır. Bu küresel SKH'lerin gündemi ışığında ortaya konulacak olan kalkınma plan ve politikalarında herkes için insan hakları ilkesinin hâkim olduğu görülmektedir (UN, 2015: 1).

SKH'lerden biri 2030 yılına kadar kesintisiz, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin, tam ve üretken istihdamın ve insan onuruna yakışır işin teşvik edilmesidir (Hedef 8). Konumuzla bağlantılı olarak ise Hedef 8.7; zorla çalıştırma, modern kölelik, insan kaçakçılığı ve çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri de dâhil olmak üzere tüm biçimleriyle çocuk işçiliğini sona erdirmek için etkili önlemlerin gerekliliği üzerinde durmaktadır (ILO, 2016).

2030 SKH kapsamında Hedef 8.7 başlığı altında, çocuk işçiliğinin tüm biçimlerinin 2025 yılına kadar ortadan kaldırılmasına yönelik uluslararası topluma acil eylem çağrısında bulunmaktadır (ILO Türkiye Ofisi, 2019: 3). Bu hedef aynı zamanda SKH çerçevesinde diğer birçok hedefle güçlü bir şekilde kesişmektedir. Bunlar yoksulluğun tüm biçimlerinin ortadan kaldırılması (Hedef 1), kaliteli eğitimin sağlanması (Hedef 4), toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması (Hedef 5), eşitsizliği azaltmak (Hedef 10), ve adaleti ve kurumları teşvik etmek (Hedef 16) şeklindedir (ILO, 2018b: 3).

Temelinde sosyal diyalog olan aşağıdaki 4 temel politika alanına özgü önlemler, çocuk işçiliğinin sona ermesine yönelik umut vaat eden ve 2025 yılına kadar yapılacak faaliyetlerle ilgili stratejilerin temel unsurlarını oluşturmaktadır. Sözü edilen politika alanları yalnızca yoksulluk, kaliteli eğitim ve insan onuruna yakışır iş alanlarına yönelik SKH'leri değil, bunun yanında 2030 gündeminin temel hedefi olan “barışçıl, adil ve kapsayıcı toplumlar” meydana getirmekle de ilişkilidir. Bu 4 temel politika alanı ise şunlardır (ILO Türkiye Ofisi, 2019: 6);

- **Yasal Düzenlemeler:** Çocuk işçiliğine yönelik sözleşmelerin büyük oranda onaylanması sonucunda pek çok ülke çocuk işçiliğinin önüne geçmek için yasal düzenlemeler getirmiş bulunmaktadır. Düzenlemelerin güçlendirilmesi ve iş teftişi uygulanmasının ulaşamadığı

yerlerde özellikle çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin var olabileceği ekonominin “gizli” bölümlerine ulaşmak adına stratejiler geliştirilmelidir.

- **İşgücü Piyasaları:** Çocuk işçiler aile çiftliklerinde ücretsiz çalışmakta ve ayrıca kayıt dışı ekonomide yoğunlaşmaktadır. Kırsal kesime yönelik gelirleri iyileştiren, kayıt dışı ekonomiye geçişi engelleyen işgücü piyasası politikaları oldukça önem arz etmektedir.
- **Sosyal Koruma:** Aileleri çocuk işçiliğine yönelten kırılganlıkları hafifletmek ve sosyal güvenlik programlarına erişim bu konuda çocuk işçiliğinin önlenmesinde oldukça önem arz etmektedir.
- **Eğitim:** En azından asgari çalışma yaşına gelene kadar kız ve erkek çocuklarının kaliteli eğitime erişebilmeleri temel politika araçlarından birini oluşturmaktadır.

Sosyal koruma programları sürdürülebilir kalkınma açısından çocuk işçiliğiyle mücadelede en önemli politikalardan birini oluşturmaktadır. Bu programlar kapsamında aileye ve çocuğa sağlanan nakit transferleri aileleri güçlendirerek yoksulluk ve buna bağlı çocuk işçiliğinin azaltılması noktasında büyük önem taşımaktadır. Ancak uygulanan sosyal koruma programlarının yoksulluk ve çocuk işçiliğini azaltmada başarılı olabilmesi bu programların kapsamının genişletilmesi ve bu programlara herkesin güvenli olarak erişebilmesine bağlı olmaktadır. Bu yüzden ülkelerin sosyal koruma programlarına daha fazla kaynak ayırması gerekmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE’DE ÇOCUKLARA YÖNELİK SOSYAL KORUMA UYGULAMALARI

3.1. Çalışan Çocuklara Yönelik Sosyal Korumanın Hukuki Alt Yapısı

Türkiye çalışan çocuklara yönelik asgari yaş ve çalışma koşullarına ilişkin yasal düzenlemeler 1930 yılında çıkarılan Umumi Hıfzısıhha Kanunu (UHK)’ndan itibaren başlamıştır. Daha sonraki yıllarda uluslararası sosyal politikada yaşanan gelişmelere paralel olarak ortaya konulan yasal düzenlemelerde asgari yaşın arttırıldığı ve çocuk işçiliğinin önlenmesi için yasal düzenlemelere daha çok sınırlamalar getirildiği görülmüştür. Ancak söz konusu yasal düzenlemelerin uygulamaya geçirilmesi 1990’lı yıllara kadar pek başarılı olmamıştır. 1990’dan sonra ilgili ILO sözleşmeleri onaylanmış, IPEC projesi hayata geçirilmiş ve ilgili taraflar belirlenerek kurumsal mekanizmalar oluşturulmuştur (Ünlütürk Ulutaş ve Ulutaş, 2019: 2580).

Türkiye çocuk işçiliğine ilişkin çıkarılan birçok düzenlemeyi onaylayarak iç hukukun bir parçası haline getirmiştir. Bu nedenle çocuk işçiliğiyle ilgili başta anayasa olmak üzere farklı kanunlarda birçok düzenleme yer almaktadır Ayrıca çocuk işçiliği sorununa çıkarılan birçok program ve stratejide de yer verilmiştir.

3.1.1. Anayasa

Çalışan çocuklarla ilgili mevzuatımızdaki en temel hukuki düzenleme Anayasa’mızın 50. maddesinde yer almaktadır. Bu maddeye göre, “Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedenî ve ruhî yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar.” (Türkiye Cumhuriyeti [T.C.] Anayasası, 1982: madde 50).

Bu madde çalışan çocuk ve gençlerin yaşlarına uygun olmayan ve sağlıklarını tehlikeye atabilecek koşullarda çalıştırılmalarını yasaklamakta ve çalışma koşulları açısından özel bir korumaya ihtiyaç duyduklarını vurgulamaktadır (Aykaç, 2016: 353).

Çocuk ve kadınlara yönelik koruyucu hükümlere anayasalarda yer verilmesi geçmişte yaşanan acı olayların bir sonucu olarak görülmektedir. Çocuklar fiziksel ve ruhsal olarak henüz gelişme aşamasındadır. Buradaki temel amaç, çalışma hayatının, bu gelişmenin önüne geçmemesidir.

Bu yüzden asgari çalışma yaşının belirlenmesi, çocukların ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmaması ve çalışma sürelerinin azaltılması gibi tedbirlerin alınması gerekli görülmektedir (Süzek, 1985: 24).

Anayasa'nın 41/2 maddesinde, "Devlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilâtı kurar." , hükmü yer alırken, 41/3 maddesinde "Her çocuk, korunma ve bakımdan yararlanma, yüksek yararına açıkça aykırı olmadıkça, ana ve babasıyla kişisel ve doğrudan ilişki kurma ve sürdürme hakkına sahiptir." , hükmü ve 41/4 maddesinde ise "Devlet, her türlü istismara ve şiddete karşı çocukları koruyucu tedbirleri alır." hükmü yer almaktadır (T.C. Anayasası, 1982). Söz konusu hükümler doğrultusunda çalışan ve çalışmayan tüm çocukların korunması anayasal güvence altına alınmıştır.

Anayasa'nın "Milletlerarası Antlaşmaları Uygun Bulma" başlığını taşıyan 90. maddesinin son fıkrası gereğince (T.C. Anayasası, 1982);

Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. (Ek cümle: 7/5/2004- 5170/7 md.) Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.

Bu hükümle birlikte, uluslararası sözleşmelerin iç hukuktaki yeri belirlenmektedir. Buna göre temel hak ve özgürlüklere yönelik olarak imzalanan uluslararası sözleşmeler yasaların üstünde yer almaktadır. Buradan iç hukuk mevzuatında yer alan bir düzenlemeyle uluslararası sözleşmelerde yer alan düzenlemeler arasında uyuşmazlık olması durumunda uluslararası sözleşme hükümlerinin geçerli olacağı sonucuna varılmaktadır (Aykaç, 2016: 354).

3.1.2. 4857 Sayılı İş Kanunu

Çalışma hayatını düzenleyen 4857 sayılı İş Kanunu 10.06.2003 tarihinde 25134 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. İş Kanunu'nda çalışan çocuklarla ilgili çeşitli hükümler yer almaktadır.

4857 sayılı İş Kanunu'nda çalıştırılma yaşı "On beş yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılması yasaktır. Ancak, on dört yaşını doldurmuş ve zorunlu ilköğretim çağını tamamlamış olan çocuklar; bedensel, zihinsel, sosyal ve ahlaki gelişmelerine ve eğitime devam edenlerin okullarına devamına engel olmayacak hafif işlerde çalıştırılabilirler." şeklinde düzenlenmiştir (4857 Sayılı İş Kanunu [İK], 2003: madde 71/1).

Ülkemizde genel asgari çalışma yaşının 15 olarak belirlendiği görülmektedir. Belirlenen bu yaş sınırı 138 sayılı ILO Sözleşmesi ve 94/33/EC sayılı AB Direktifinde yer alan düzenlemelere paraleldir. 138 sayılı ILO Sözleşmesinin 2/4 maddesi doğrultusunda ekonomik ve eğitim imkânları bakımından yetersiz olan ülkelere verilen asgari çalışma yaşını 14 olarak belirleme fırsatından Türkiye'nin yararlanmadığı görülmektedir (Şahin, 2010: 131).

Bu konuyla ilgili diğer bir düzenleme ise “Maden ocakları ile kablo döşemesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yer altında veya su altında çalışılacak işlerde on sekiz yaşını doldurmamış erkek ve her yaştaki kadınların çalıştırılması yasaktır.” şeklindedir (İK, 2003: madde 72).

Bu maddede vurgulanan işler, sınırlı sayıda değildir. Buradaki önemli nokta işin türü değil, işin yer altında veya su altında yapıp yapılmadığıdır (Terzi, 2009: 15).

İşin yapıldığı ortam bakımından yeraltı ve sualtı işlerinde çalışmak sadece çocuk işçiler açısından değil tüm işçiler için çok zor bir çalışma biçimidir. Böyle bir çalışma çocukların vücut yapısının gelişimini olumsuz etkilemesinin yanı sıra çocukların bünyesini zorlamakta ve çocukların yıpranmasına neden olmaktadır. Bu yüzden 72. maddeyle birlikte yeraltı ve sualtı işlerinde 18 yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılmaları tamamen yasaklanmıştır (Gökalp, 2011: 129).

İş Kanunu'nda çocukların gece çalıştırılması yasağı 73. maddede düzenlenmiştir. Bu maddeye göre “Sanayiye ait işlerde on sekiz yaşını doldurmamış çocuk ve genç işçilerin gece çalıştırılması yasaktır.” (İK, 2003).

Gece çalışması çocuk işçiler için yetişkinlere göre çok daha tehlike arz etmektedir. Bunun nedeni ise henüz gelişme çağındaki olan çocukların uyku ve gece dinlenmesine yetişkinlere oranla daha çok ihtiyaç duymalarıdır. Burada üstünde durulması gereken nokta 73. maddenin çocuk ve genç işçilerin sanayi dışı işlerde gece çalıştırılıp çalıştırılmayacağı hakkında bir düzenleme getirmemiş olmasıdır. Ancak UHK'de “12 yaş ile 16 yaş arasında bulunan çocukların saat yirmiden sonra gece çalışmaları yasaktır.” Bu doğrultuda İş Kanunu kapsamında olmayan 12-16 yaş arasındaki çocukların sanayi ve sanayi dışındaki işlerde gece çalıştırılmasının yasaklandığı anlaşılmaktadır (Terzi, 2009: 15).

Çocukların ve gençlerin işe yerleştirilmesi ve çalıştırılmasına yönelik bazı şartlar getirilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak İş Kanunu'nun 71/2 maddesine göre (İK, 2003);

Çocuk ve genç işçilerin işe yerleştirilmelerinde ve çalıştırılabilecekleri işlerde güvenlik, sağlık, bedensel, zihinsel ve psikolojik gelişmeleri, kişisel yatkınlık ve yetenekleri dikkate alınır. Çocuğun gördüğü iş onun okula gitmesine, mesleki eğitiminin devamına engel olamaz, onun derslerini düzenli bir şekilde izlemesine zarar veremez.

Kanunda Çocukların çalışma süreleriyle ilgili düzenlemeye 71/4 maddesinde yer verilmiştir. Söz konusu maddeye göre (İK, 2003);

Zorunlu ilköğretim çağını tamamlamış ve örgün eğitime devam etmeyen çocukların çalışma saatleri günde yedi ve haftada otuz beş saatten; sanat, kültür ve reklam faaliyetlerinde çalışanların ise günde beş ve haftada otuz saatten fazla olamaz. Bu süre, on beş yaşını tamamlamış çocuklar için günde sekiz ve haftada kırk saate kadar artırılabilir.”

Bu düzenlemedeki ayırım çocukların eğitim hayatına devam edip etmemeleri üzerinden yapılmıştır. Bu maddede eğitim hayatına devam eden çocuklar için çalışma süresi, eğitim hayatını tamamlayanlara göre çok daha kısa olarak düzenlenmiştir. Şüphesiz buradaki amaç çocukların eğitim hayatlarına devam edebilmelerini sağlamaktadır. Ayrıca İş Kanunu 71/5 maddesinde eğitim hayatı devam eden çocuklar okul saatleri haricinde günde en fazla 2, haftada 10 saat çalıştırılabilirler hükmüne yer verilmiştir. Bunun yanı sıra eğitim hayatına devam eden çocukların çalışma süresi okulun kapalı olduğu sürelerde, eğitim hayatına devam etmeyenler için belirlenen sınırlamaya tabidir (Bor, 2014: 75).

Çocukların yıllık ücretli izin hakkı İş Kanunu’nun 53. maddesinde düzenlenmiştir. Maddeye göre; “On sekiz ve daha küçük yaştaki işçilerle elli ve daha yukarı yaştaki işçilere verilecek yıllık ücretli izin süresi yirmi günden az olamaz.” (İK, 2003). Yetişkin işçilere verilen yıllık ücretli izin işçilerin hizmet sürelerine göre belirlenirken bu konu kapsamında çocuk ve genç işçilerin özel olarak korunduğu görülmektedir.

3.1.3. Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik

4857 sayılı İş Kanunu’nun 71. maddesi gereğince çıkarılan “Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik” çocuk ve genç işçilerin çalıştırılmayacağı işlere 5. maddede yer verilmiştir. Bu maddeye göre;

- Yaş kayıtlarına bağlı olarak müsaade edilen işlerden olsalar dahi hazırlama, tamamlama ve temizleme işlerinde,
- Alkol, sigara ve bağımlılığa yol açan maddelerin üretimi ve toptan satış işlerinde, parlayıcı, patlayıcı, zararlı ve tehlikeli maddelerin toptan ve perakende satış işleri ile bu gibi maddelerin imali, işlenmesi, depolanması işleri ve bu maddelere maruz kalma ihtimali bulunan her türlü işlerde,
- Gürültü ve/veya vibrasyonun yüksek olduğu ortamlarda yapılan işlerde, aşırı sıcak ve soğuk ortamda çalışma gerektiren işlerde,
- Sağlığa zararlı ve meslek hastalığına yol açan maddeler ile yapılan işlerde, radyoaktif maddelere ve zararlı ışınlara maruz kalınması ihtimali olan işlerde,
- Fazla dikkat isteyen ve aralıksız ayakta durmayı gerektiren işlerde, parça başı ve prim sistemi ile ücret ödenen işlerde, eğitim amaçlı işler hariç iş bitiminde evine veya ailesinin yanına dönmeye imkan sağlamayan işlerde,
- İşyeri hekimi raporu ile fiziki ve psikolojik yeterliliklerinin üzerinde olan işlerde, eğitim, deney eksikliği, güvenlik konusunda dikkat eksikliği getirme ihtimali olan işlerde,

- Para taşıma ve tahsilat işleri ile 4857 sayılı İş Kanununun 69 uncu maddesinin birinci fıkrasında belirtilen gece dönemine rastlayan sürelerde yapılan işlerde 18 yaşını doldurmamış işçiler çalıştırılmaz.

Çocukların çalışma süreleri Yönetmeliğin 6. maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre;

- Temel eğitimi tamamlamış ve okula gitmeyen çocukların çalışma saatleri günde yedi ve haftada otuzbeş saatten fazla olamaz. Ancak, 15 yaşını tamamlamış çocuklar için bu süre günde sekiz ve haftada kırk saate kadar arttırılabilir.
- Çocuk ve genç işçilerin günlük çalışma süreleri, yirmidört saatlik zaman diliminde, kesintisiz ondört saat dinlenme süresi dikkate alınarak uygulanır.
- Okula devam eden çocukların eğitim dönemindeki çalışma süreleri, eğitim saatleri dışında olmak üzere, en fazla günde iki saat ve haftada on saat olabilir. Okulun kapalı olduğu dönemlerde çalışma süreleri birinci fıkrada belirtilen çalışma sürelerini aşamaz.
- İki saatten fazla dört saatten az süren işlerde otuz dakika, dört saatten yedi buçuk saate kadar olan işlerde çalışma süresinin ortasında bir saat olmak üzere ara dinlenmesi verilmesi zorunludur.

Çalışan çocuklar için günlük dinlenme süresi AB'nin 94/33/EC sayılı Direktifinde kesintisiz 14 saat olarak belirlenirken, bu süre gençler için ise 12 saat olarak tespit edilmiştir. Direktifte çocukların ara dinlenmesi 4,5 saati aşan çalışmaları için aralıksız yarım saat olarak belirlenmiştir. Bu bakımdan çocuklara ve gençlere yönetmelikte günlük ve ara dinlenme konusunda söz konusu AB Direktifine göre daha uzun süreler öngörülmüştür (Şahin, 2010: 139).

Yönetmelikte hafta tatili “Çocuk ve genç işçilerin hafta tatili izinleri kesintisiz kırk saatten az olamaz. Ayrıca hafta tatili ücreti bir iş karşılığı olmaksızın ödenir.” (Çocuk ve Genç İşçi Yönetmeliği, 2004: madde 8) şeklinde düzenlenmiştir.

Çocuk ve genç işçilere verilecek dinlenme süresi AB'nin 94/33/EC sayılı Direktifinde mümkün olan durumlarda 7 günlük zaman diliminde aralıksız en az 2 gün olarak düzenlenmiştir. Ancak teknik veya işyerinden kaynaklı nedenlerle bu sürenin kesintisiz 36 saatten az olmayacak şekilde kısaltılabilmesi öngörülmüştür. Buradan hareketle, çocuk ve genç işçilere yönelik yönetmelikte düzenlenen hafta tatili uygulamasının AB Direktifini destekleyici ve bu direktifle uyumlu olduğu görülmektedir (Bor, 2014: 81).

Ulusal bayram ve genel tatil konusuyla ilgili “Çocuk ve genç işçiler, ulusal bayram ve genel tatil günlerinde çalıştırılmazlar. Ayrıca bugünlere ilişkin ücretler bir iş karşılığı olmaksızın ödenir.” hükmüne yer verilmiştir (Çocuk ve Genç İşçi Yönetmeliği, 2004: madde 9).

Yıllık ücretli iznin kullanılması hakkında “Çocuk ve genç işçilere verilecek yıllık ücretli izin süresi 20 günden az olamaz. Yıllık ücretli iznin kesintisiz kullanılması esastır. Ancak, yararına olduğu durumlarda çocuk ve genç işçinin isteği üzerine en fazla ikiye bölünerek kullanılabilir.” (Çocuk ve Genç İşçi Yönetmeliği, 2004: madde 10/1). “Okula veya eğitime devam eden çocuk ve

genç işçilere yıllık ücretli izinleri okulların tatil olduğu, kursa ve diğer eğitim programlarına devam edilmediği dönemlerde verilir.” hükümleri yer almaktadır. (Çocuk ve Genç İşçi Yönetmeliği, 2004: madde 10/2).

3.1.4. 6098 Sayılı Borçlar Kanunu

6098 sayılı Borçlar Kanunu 11.01.2011 tarihinde kabul edilmiş, 04.02.2011 tarihinde de 27836 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

İş Kanununun 4. maddesi, İş Kanunu kapsamında yer almayan iş ve iş ilişkilerini düzenlemektedir. Buna göre (İK,2003);

- Deniz ve hava taşıma işlerinde,
- 50’den az işçi çalıştırılan (50 dahil) tarım ve orman işlerinin yapıldığı işyerlerinde veya işletmelerinde,
- Aile ekonomisi sınırları içinde kalan tarımla ilgili her çeşit yapı işlerinde,
- Bir ailenin üyeleri ve 3 üncü dereceye kadar (3 üncü derece dahil) hısımları arasında dışardan başka biri katılmayarak evlerde ve el sanatlarının yapıldığı işlerde,
- Ev hizmetlerinde,
- (...) (1) çıraklar hakkında, (1)
- Sporcular hakkında,
- Rehabilit edilenler hakkında,
- 507 sayılı Esnaf ve Sanatkarlar Kanununun 2 nci maddesinin tarifine uygun üç kişinin çalıştığı işyerlerinde” İş Kanunu hükümleri uygulanmaz.

Özel kanunlar kapsamında olan çocuklar hariç, İş Kanunu kapsamı dışında kalan çocukların iş ilişkileri Borçlar Kanunu’nda yer alan hizmet sözleşmeleri hükümlerine tabidir. Çocuklar ailelerinin yanında genellikle ücretsiz aile işçisi şeklinde çalışmaktadır. Bu şekilde çalışan çocuklar bir iş sözleşmesine dayalı olarak çalışmadığından bu çocuklara Borçlar Kanunu hükümleri de uygulanamayacaktır (Bor, 2014: 83).

Kanunda yer alan İş Kanunu kapsamında yer almayan çocuklara ilişkin verilmesi gereken ücretli yıllık izin hakkı düzenlemesine göre; “İşveren, en az bir yıl çalışmış olan işçilere yılda en az iki hafta ve on sekiz yaşından küçük işçiler ile elli yaşından büyük işçilere de en az üç hafta ücretli yıllık izin vermekle yükümlüdür.” (6098 Sayılı Borçlar Kanunu, 2011: madde 422).

Çocukların asgari çalışma yaşına yönelik herhangi bir düzenleme Borçlar Kanunu’nda yer almamaktadır. Dolayısıyla Borçlar Kanunu’na tabi olan çocuklar için asgari çalışma yaşının ne olacağı konusunda UHK’nin 173/1 maddesinde belirlenen 12 yaş ile Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu’nun 12/1 maddesinde eğlence işlerinde 18 yaş olarak belirlenen asgari çalışma yaşı hükümlerinin uygulanması gerekmektedir. Çocukların çalışma süreleri Borçlar Kanunu’nda düzenlenmemiş olan konulardan bir diğerini oluşturmaktadır. Borçlar Kanunu’na tabi olan çocuklar, kanunun öngördüğü serbestlik çerçevesinde işverenler tarafından istenilen sürelerde

çalıştırılmayacaklardır. Bu durumda UHK'nin 173/2 maddesine göre, en fazla 8 saat çalıştırılabilir. Borçlar Kanunu'na tabi olan çocukların günde 8 saat çalışmaları öncelikle 94/33/EC sayılı AB Direktifine, ASŞ'ye ve ILO düzenlemelerine aykırı görünmektedir (Şahin, 2010: 164-165).

Borçlar Kanunu'nda işçi ve işveren ilişkilerini düzenleyen hükümler yer alırken çocukların barınma, sağlık ve eğitime devam etmeyip tarımda çalışmaya başlayan çocukların eğitim ihtiyaçlarını ve daha küçük yaştakilerin sorunlarını giderecek ayrı ve özel bir düzenleme getirilmemiştir (Lordoğlu, 2017: 21).

3.1.5. 1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu

UHK, çocuklara yönelik önemli hükümler içermektedir. Kanunda ilk olarak çocukların çalışma yaşı belirlenmiştir. Bu doğrultuda, fabrika ve imalathaneler gibi her türlü sanayi işletmeleriyle, maden işlerinde 12 yaşından küçük çocukların çalıştırılması yasaklanmıştır. Ancak tarım, ticaret, ulaştırma ve evde yapılan çalışmalara herhangi bir yaş sınırı getirilmemiştir. Kanun ayrıca 12-16 yaş arasındaki çocukların gece çalıştırılmalarını da yasaklamıştır. 12-16 yaş arasındaki çocukların çalışma süreleri ise sanayi işletmelerinde günde 8 saat olarak düzenlenmiştir (Talas, 1992: 87-88).

Çocukların ahlaki gelişimlerini korumaya yönelik, kanunda “Mahalli belediyelerince bar, kabare, dans salonları, kahve, gazino ve hamamlarda on sekiz yaşından aşağı çocukların istihdamı yasaktır.” (1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu, 1930: madde 176).

1930 tarihli UHK, yıllar içinde birçok kez değişikliğe uğramasına rağmen, çocukların çalışmasına ilişkin hükümlerin 90 yıldır değişmeden aynı şekilde kaldığı görülmektedir. Bu durum çocuğun yararı ilkesinin yüklemiş olduğu korumanın gerçekleşmemesine neden olmaktadır. Çocuklara ilişkin kanunda yer alan düzenlemeler uluslararası sözleşmelere aykırı olmanın yanı sıra İş Kanunuyla da uyumsuzdur. 16 yaşından büyük çocukların istihdam edilmesinin yasak olduğu sağlığı tehdit eden, tehlikeli ve ağır işlerin belirlenmesinde İş Kanunu hükümlerinin uygulanamayacak olması da bu kanun kapsamında yer alan çocuklara farklı esasların uygulanması anlamını taşımaktadır. Bu durumda eşitlik ilkesine aykırılık teşkil etmektedir (Özkaraca ve Ünal, 2014: 372).

3.1.6. 3308 Sayılı Mesleki Eğitim Kanunu

3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu ilk olarak 1986 yılında “Çıraklık ve Mesleki Eğitim Kanunu” adıyla çıkarılmış, daha sonra adı 2001 yılında 4702 sayılı kanun ile birlikte “Mesleki Eğitim Kanunu” olarak değiştirilmiştir.

Kanunun amacı; “çırak, kalfa ve ustaların eğitimi ile okullarda, yükseköğretim kurumlarında ve işletmelerde yapılacak mesleki eğitime ilişkin esasları düzenlemektir.” (3308 Sayılı Mesleki Eğitim Kanunu [MEK], 1986: madde 1).

Kanunda aday çırak ve çırak tanımlarına yer verilmiştir. Buna göre aday çırak, “çıraklığa başlama yaşını doldurmamış ve çıraklık döneminden önce kendisine işyeri ortamı tanıtılan, sanat ve mesleğinin ön bilgileri verilen kişiyi” çırak ise, “çıraklık sözleşmesi esaslarına göre bir meslek alanında mesleğin gerektirdiği bilgi, beceri ve iş alışkanlıklarını iş içerisinde geliştirilen kişiyi” ifade etmektedir (MEK, 1986: madde 3).

Kanunun 11. maddesine göre; “Aday çırak ve çırak; öğrenci statüsünde olup, öğrencilik haklarından yararlanır. Bunlar işyerinde çalışan işçi sayısına dahil edilmezler.” (MEK, 1986).

Eğitim ve çalışma konusunda “Aday çırak ve çıraklar, mesleğin özelliğine göre haftada sekiz saatten az olmamak üzere genel ve mesleki eğitim görürler. Bu eğitime katılmaları için aday çırak ve çırak öğrencilere ücretli izin verilir.” (MEK, 1986: madde 12).

Sözleşme yapılma konusunda “İşyeri sahibi, aday çırak ve çırak çalıştırmaya başlamadan önce bunların velisi veya vasisi veya reşit ise kendisi ile yazılı çıraklık sözleşmesi yapmak zorundadır.” (MEK, 1986: madde 13).

3308 sayılı Kanun’da mesleki eğitim detaylı olarak ele alınmıştır. Kanun çıraklık, kalfalık ve ustalık konularının yanı sıra işletmelerde mesleki eğitim konusunda da düzenlemeler getirmiştir. Kanun sanayide gerekli olan çıraklık ve kalfalık eğitimi ve örgün mesleki eğitim öğrencilerine yönelik olarak verilecek beceri eğitimini geniş bir şekilde düzenlemiştir. Kanunda yer alan bu düzenlemeler ışığında, sanayi ve mesleki olarak örgün eğitim veren kurumlar arasında işbirliği sağlama amaçlanmıştır (Akyüz, 2000: 540).

3308 sayılı Kanun’da düzenlenen çıraklık konusunun asıl amacı çırakın üretime katılarak bir ücret karşılığında çalışması değil, bir mesleğin öğrenilmesi ve öğretilmesidir. Bu nedenledir ki, çırak ve aday çıraklar öğrenci olarak kabul edilmektedir. Ancak genellikle çırak ve aday çırakların işverenler tarafından kendileri için uygun olmayan işlerde uzun süreler boyunca çalıştırıldığı ve fiilen üretime katıldıkları görülmektedir (Urhan, 1996: 82).

3308 sayılı Kanun’da çıraklara yönelik olarak günlük çalışma süresi, ara dinlenme, hafta tatili, ulusal bayram ve genel tatillerden yararlanmaları konuları açıkça ifade edilmemiştir. Bu durum da işyeri ortamında özel olarak korunmaya ihtiyaç duyan çırakların aleyhine sonuçlar doğurmaktadır (Uşan, 1994: 14).

3.1.7. 222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu

222 sayılı “İlköğretim ve Eğitim Kanunu” 05.01.1961 tarihinde kabul edilmiş, 12.01.1961 tarihinde 10705 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

İlköğretim ve Eğitim Kanunu’nda ilköğretim çağındaki çocukların çalıştırılmasına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Çocukların çalıştırılmasına ilişkin bazı sınırlandırmalara yer verilmiştir. Buna göre; “İlköğrenim çağında olup da mecburi ilköğretim kurumlarına devam etmeyenler, hiçbir resmi ve özel iş yerinde veya her ne surette olursa olsun çalışmayı gerektiren başka yerlerde ücretli veya ücretsiz çalıştırılmazlar.” (İlköğretim ve Eğitim Kanunu [İEK], 1961: madde 59/1). “İlköğretim kurumlarına devam ettiklerini belgeleyenler ise, çocukların çalıştırılmasını düzenleyen kanun hükümleri uygulanmak şartıyla ancak ders zamanları dışında bu gibi yerlerde çalıştırılabilirler.” (İEK, 1961: madde 59/2).

Zorunlu eğitim süresi 1997 yılında 8 yıl olarak belirlenmiş ve uygulamaya geçirilmiştir. 8 yıl zorunlu eğitim uygulaması, 2012’de çıkarılan 6287 sayılı “İlköğretim Ve Eğitim Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” doğrultusunda 12 yıla çıkarılmıştır. Zorunlu eğitim bu kanun kapsamında 4 yıl ilkokul, 4 yıl ortaokul ve 4 yıl lise şeklinde düzenlenmiştir. “Mecburi ilköğretim çağı 6-13 yaş grubundaki çocukları kapsamaktadır. Bu çağ çocuğun 5 yaşını bitirdiği Eylül ayı sonunda başlar, 13 yaşını bitirip 14 yaşına girdiği yılın öğretim yılı sonunda biter.” İlköğretimini tamamlayan çocuklar, ortaöğretimi dışardan tamamlayabilecektir. Bu durum kanunun uygulanmasında sorunlar ortaya çıkarabilir ve çocukların çalışma hayatına girmesine neden olabilir. Bu noktada zorunlu eğitimin “kesintisiz” devam etmesinin ortadan kalkması ve zorunlu ilköğretim yaşının 14’ten 13’e indirilmesi çocuk işçiliğini arttırıcı bir rol oynayabilir (Lordoğlu, 2017: 22).

Getirilen bu düzenleme, İş Kanunu ve 222 sayılı Kanun arasında çocukların çalıştırılmasına ilişkin olarak zorunlu ilköğretimlerini bitirmiş olma şartı açısından uyumsuzluk oluşturmuştur (Bor, 2014: 86).

3.1.8. 2559 Sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu

2559 sayılı “Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu” 04.07.1934 tarihinde kabul edilmiş, 14.07.1934 tarihinde 2751 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Çalışan çocukların korunmasına yönelik olarak kanunun 12. maddesinde bir düzenleme bulunmaktadır. Buna göre; “Kanunî istisnalar saklı kalmak üzere, eğlence, oyun, içki ve benzeri amaçlı umuma açık ve açılması izne bağlı yerlerde on sekiz yaşından küçükler çalıştırılmaz.” (2559 Sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, 1934).

3.1.9. 6356 Sayılı Sendikalar Kanunu

6356 sayılı “Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu” 18.10.2012 tarihinde kabul edilmiş, 07.11.2012 tarihinde 28460 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Kanunun “sendika üyeliği ve üyeliğin kazanılması” hakkındaki 17. maddesine göre; “On beş yaşını dolduran ve bu Kanun hükümlerine göre işçi sayılanlar, işçi sendikalarına üye olabilir.” (6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, 2012: madde 17/1).

İşçi sendikasına üye olma şartının 15 yaşın tamamlanması olarak belirlenmesi, 4857 sayılı İş Kanunu’nda belirlenen asgari çalışma yaşına paralel bir düzenleme olmuştur. İşveren sendikasına üyelik için asgari bir yaş öngörülmemiş, işveren sendikasına üyelik konusu genel hükümlere bırakılmıştır. Kanunda sendikaya üye olma veya olmama serbestisi de tanınmıştır. Bununla birlikte, işçi sendikasına üyelik hakkı tüm bağımlı çalışanları kapsamaktadır. Sürekli ve bağımlı olarak çalışmakta ancak iş sözleşmesi dışında bağımsız bir şekilde ücret karşılığı iş görmeyi; eser, vekâlet, taşıma, tellallık, komisyon, yayın ve adi şirket sözleşmesi hükümlerince mesleki faaliyet olarak yerine getiren gerçek kişiler de sendikaya üye olabileceklerdir (ÇSGB, 2014: 74).

3.2. Türkiye’de Sosyal Koruma Harcamaları

Türkiye sosyal devlet anlayışı ilkesi doğrultusunda sosyal adaleti sağlamayı ve refah politikalarıyla insanların, insan onur ve haysiyetine yakışır bir yaşam sürdürebilmelerini amaçlamaktadır. İnsan onuruna yakışır bir yaşam ve sosyal adaletin sağlanması için de sosyal koruma harcamaları en etkili politikalardan biridir (Topuz, 2009: 122). Çünkü sosyal koruma harcamaları yoksulluğun azaltılmasında, insanların asgari bir yaşam düzeyi elde etmesinde ve sosyal dengesizliklerin giderilmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Solmaz ve Avcı, 2017: 56). Buradan hareketle, sosyal koruma harcamalarının çocuk üzerindeki etkisi, yoksul ailelerin yaşam koşullarını iyileştirerek bu ailelerde yaşayan çocukların bakım, sağlık ve eğitim gibi ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmakta ve böylece çocukların çalışma hayatına girme tehlikesiyle karşılaşmasına engel olmaktadır.

Türkiye’de sosyal koruma harcamaları; sosyal koruma yardımları, idari masraflar ve diğer harcamaları kapsamaktadır. Bu harcamaların %98,4’ünü (533 milyar 168 milyon TL) sosyal koruma yardımları oluşturmaktadır. Sosyal koruma yardımları da hastalık/sağlık bakımı, engelli/malül, emekli/yaşlı, dul/yetim, aile/çocuk, işsizlik, konut ve sosyal dışlanma gibi 8 risk/ihtiyaç grubuna yönelik yapılmaktadır (TÜİK, 2020c).

Tablo 10’da Türkiye’de sosyal koruma yardımlarının türlere (hastalık/sağlık bakımı yardımları, engelli/malül yardımları, emekli/yaşlı yardımları, dul/yetim yardımları, aile/çocuk yardımları, işsizlik yardımları ve sosyal dışlanma harcamaları) göre dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 10: Sosyal Koruma Harcamalarının Yardım Türlerine Göre Dağılımı (Milyon TL)

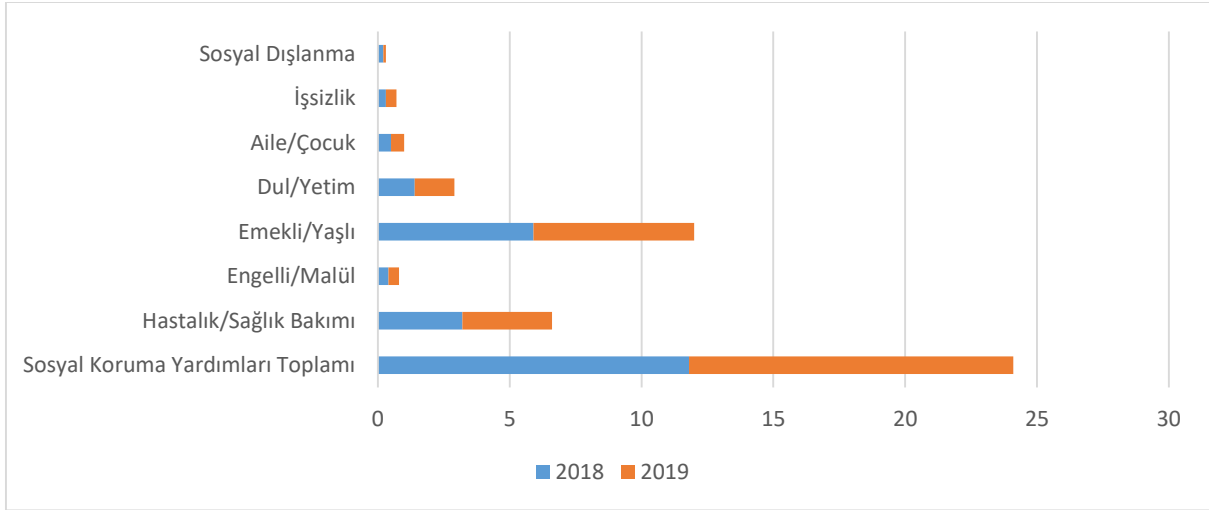
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Sosyal Koruma Yardımları Toplamı	169.082	192.687	216.446	242.912	274.912	330.776	375.557	435.910	553.168
Hastalık/Sağlık Bakımı	56.046	60.518	65.839	73.322	80.463	91.330	108.077	121.444	146.035
Engelli/Malül	5.654	7.035	8.088	9.251	10.124	11.982	13.317	14.840	18.030
Emekli/Yaşlı	80.243	92.137	104.554	117.390	133.515	162.139	184.984	214.133	263.078
Dul/Yetim	19.200	22.454	25.568	28.931	32.719	39.615	44.687	52.262	63.586
Aile/Çocuk	4.603	5.597	6.899	7.580	8.901	12.319	14.966	16.986	23.177
İşsizlik	1.739	2.431	2.572	3.167	5.263	8.172	8.672	10.358	15.732
Sosyal Dışlanma	1.596	2.545	2.927	3.271	3.927	5.218	5.853	5.887	3.529

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Saglik-ve-Sosyal-Koruma-101>, (Erişim Tarihi: 19.01.2021).

Tablo 10’dan da görüleceği üzere, Türkiye’de yapılan sosyal yardım harcamaları incelendiğinde 2011 yılında 169 milyar 82 milyon olan sosyal koruma yardımları %215 artarak 2019 yılında 553 milyar 168 milyon TL’ye yükselmiştir. Sosyal koruma yardımlarında ise en fazla harcamayı 263 milyar 78 milyon TL ile emekli/yaşlılara yapılan harcamalar oluşturmaktadır. Bunu 146 milyar 35 milyon TL ile hastalık/sağlık bakımına yapılan harcamalar ve 63 milyar 586 milyon TL ile dul/yetim yardımlarına yapılan harcamalar takip etmiştir. Aile/çocuk yardımlarına yapılan harcamalar 2019 yılında 23 milyar 177 milyon TL olmuştur.

Grafik 3’te Türkiye’deki sosyal koruma yardımlarının GSYİH içindeki payları gösterilmektedir. Türkiye’de sosyal koruma yardımlarının GSYİH içindeki payı 2019 yılında önceki yıla göre %0,5 artarak %12,3 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 3: Türkiye’de Sosyal Koruma Yardımlarının Dağılımı, 2018-2019 (%)

Kaynak: TÜİK, 2020c

Grafiğe göre, 2019 yılında yardım türlerinin GSYİH içindeki payları incelendiğinde en büyük pay %6,1 ile emekli/yaşlılara ayrılmıştır. İkinci olarak en büyük payın %3,4 ile hastalık/sağlık bakımı yardımlarına ayrıldığı görülmektedir. Bunu %1,5 ile dul/yetim yardımları takip etmiştir. Aile/çocuk yardımlarının GSYİH içindeki payı ise %0,5 olmuştur.

Tablo 11’de Türkiye’de sosyal koruma kapsamında maaş alan kişi sayısı gösterilmektedir. Türkiye’de sosyal koruma kapsamında maaş (emekli/yaşlı, dul/yetim ve engelli/malül maaşı) alan kişi sayısı 2018 yılında 13 milyon 766 bin iken 2019 yılında %2 artarak 14 milyon 89 bin olmuştur.

Tablo 11: Sosyal Koruma Kapsamında Yardım ve Maaş Alan Kişi Sayısı, 2010-2018 (Bin Kişi)

	2018			2019		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Toplam Maaş Alan Kişi Sayısı	13.766	7.861	5.905	14.089	8.031	6.058
Engelli/Malül Maaşı Alan Kişi Sayısı	856	503	353	864	504	360
Emekli/Yaşlı Maaşı Alan Kişi Sayısı	9.514	7.144	2.370	9.849	7.313	2.536
Dul/Yetim Maaşı Alan Kişi Sayısı	3.758	264	3.494	3.759	267	3.492
Toplam Yardım Sayısı	14.389	7.922	6.467	14.747	8.096	6.651

Kaynak: TÜİK, 2020c

Tabloya göre, 2019 yılında sosyal koruma kapsamında maaş alanlarda en büyük pay 9 milyon 849 bin kişi ile emekli/yaşlı maaşı alan kişilerden oluşmaktadır. Bunu 3 milyon 759 bin ile dul/yetim maaşı alan kişiler ve 864 bin ile engelli/malül maaşı alan kişiler takip etmiştir.

3.3. Türkiye’de Çocuklara Yönelik Yapılan Yardımlar

Türkiye’de çocuğa yönelik sosyal yardım programlarının yürütülmesi görevi çoğunlukla 08.06.2011 tarihinde yayımlanan 633 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameyle “Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı” (ASPB) adıyla kurulan, 04.08.2018 tarihindeki 15 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle “Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı” (AÇSHB) adını alan ve son olarak 21.04.2021 tarihinde yayımlanan 73 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle adı “Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı” olarak değiştirilen bakanlık tarafından yürütülmektedir.

Türkiye’nin sosyal yardımlar tarihine bakıldığında bu alandaki en kapsamlı ve en yeni uygulamalarından birisi hiç kuşkusuz ŞNT olarak görülmektedir. ŞNT, beşeri sermayeye yatırım konusunda yoksulluk riski taşıyan ailelerdeki çocukların düzenli bir biçimde okula gidebilmeleri ve temel sağlık hizmetlerine erişim noktasında sorun yaşamamaları adına sağlanan nakdi yardımlardır. ŞNT programının kısa vadede hedefi, sağlanan nakit destekleri aracılığıyla yoksulluğun hızlı ve etkin bir şekilde azaltılmasıdır. Programın uzun vadede hedefi ise, yoksul ailelerin temel sağlık, gıda ve eğitim ihtiyaçlarının karşılanması şeklinde beşeri sermayeye yatırım yapmak olarak belirlenmiştir. Bu hedefler doğrultusunda 1990’lı yıllardan başlayarak WB öncülüğünde 20’den fazla ülkede ŞNT programları uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye’de ise söz konusu program 2001’de yaşanan krizin olumsuz etkilerine hızlı bir yanıt olarak WB’nin mali desteğiyle “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu” (SYDTF) çatısı altında “Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP)” kapsamında uygulanmaya başlanmıştır (Ortakaya, 2009: 9).

ŞNT programları, kayıt dışı olarak istihdam edilen sosyal koruma kapsamı dışında kalan özellikle dezavantajlı gruplara ulaşması açısından başarılı olmasıyla dünya çapında popüler hale gelmiştir. Programların çocuklu aileleri hedef alması ve gerçekleştirilen transferlerin kadınlara yapılması bu gruplara daha fazla sosyal bütünleşme imkânı sağlamaktadır (ASPB, 2012a: 5).

ŞNT’yi diğer sosyal yardımlardan ayıran en önemli özellik ise yardımlardan belirli şartların sağlanması sonucu yararlanılabilesidir. ŞNT’nin belirli şartlara bağlı tutulması nakdi yardımların sürekliliği açısından büyük önem arz etmektedir. 2002 yılından itibaren ŞNT programları belirli il ve ilçelerde uygulanmaya konulmuştur. ŞNT programları, eğitim ve sağlık alanlarını kapsamaktadır. Bunun nedeni, yoksulluğun önüne geçilmesindeki en büyük adımın çocukların iyi eğitilmesi ve sağlıklı nesiller yetişebilmesi için de çocukların sağlığının korunması gerekliliği yönündedir (Şentuna, 2019: 70).

2004 yılı itibariyle de ŞNT programı kademeli bir şekilde yurt genelinde uygulanmaya başlanmıştır. 2007 yılında SRAP’ın sonlandırılmasıyla ŞNT kapsamı altında yer alan tüm uygulamalar “Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü” (SYGM) tarafından yürütülmeye devam edilmektedir (Çoğurcu, 2010: 8).

3.3.1. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü Tarafından Çocuklara Yönelik Sosyal Yardım Programları

1982 Anayasası'nda ifade edildiği üzere sosyal bir hukuk devleti olma özelliği gereğince, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin giderilmesi ve ihtiyaç sahibi kişilerin desteklemesi amacıyla sosyal politikalar oluşturulması toplumsal dayanışmanın güçlenmesi yanında sosyal barışın korunması adına da büyük önem taşımaktadır. Bu ilkenin bir sonucu olarak 1986 yılında 3294 sayılı Kanun gereğince SYDTF kurulmuştur (ASPB, 2014:104).

Kuruluşundan 09.12.2004 tarihine kadar, Başbakanlığa bağlı birim olan Fon Genel Sekreterliği, Fon'un idari işlerini yürütmüştür. Daha sonra 01.12.2004 tarihinde 5263 sayılı "Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun" kabul edilmiş ve 09.12.2004 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu Kanunla Fon Genel Sekreterliği, Başbakanlığa bağlı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü olarak teşkilatlandırılmıştır. Fon İdaresi bu gelişme ile uzmanlığa dayalı ve kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, sosyal yardımların sağlanmasındaki dağınıklığı ortadan kaldırmak için 08.06.2011 tarihinde 633 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameyle kurulan ASPB bünyesine katılmış ve SYGM olarak adı değiştirilmiştir (ASPB, 2014: 104). Daha önce de belirtildiği üzere ASPB'nin ismi önce AÇSHB olarak daha sonra da 73 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı olarak değiştirilmiştir.

Türkiye'de sosyal yardımlar ulusal düzeyde SYGM tarafından yönetilirken yerel düzeyde ise Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV) tarafından yönetilmektedir (ASPB, 2017a: 11). 2020 yılı itibariyle 1003 SYDV bulunmaktadır (AÇSHB, 2021: 148).

Ana gruplar bazında SYGM tarafından sağlanan 42 sosyal yardım programı bulunmaktadır. Bu yardımlar altı ana başlık altında toplanmıştır. Bu sosyal yardım programlarını; sağlık yardımları, eğitim yardımları, aile yardımları, yaşlı ve engelli yardımları, proje destekleri ve istihdam yardımları ile özel amaçlı yardımlar oluşturmaktadır (AÇSHB, 2019: 140). Aşağıda bu yardımlardan aile ve çocuklara yönelik olanlar üzerinde durulacaktır.

3.3.1.1. Aile Yardımları

Türkiye'de aile yardımları adı altında sağlanan yardımlar aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır (AÇSHB, 2020: 138-140; AÇSHB, 2021: 150-153);

- **Gıda Yardımları:** Her yıl Ramazan ayından ve Kurban Bayramı'ndan önce olmak üzere ihtiyaç sahibi ailelerin gıda, giyim vb. temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla SYDV'lere periyodik olarak kaynak aktarılarak uygulanan yardım programlarıdır. Tablo 12'de gıda yardımına aktarılan kaynak tutarının yıllara göre dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 12: Gıda Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Aktarılan Kaynak (Milyon TL)
2011	106.35
2012	131.37
2013	163.25
2014	185.86
2015	199.79
2016	199.77
2017	221.06
2018	263.02
2019	263.15
2020	629.29

Kaynak: ASPB, 2012b: 126; 2013: 114; 2015: 76; 2017b: 50; AÇSHB, 2019:140; 2020:138; 2021: 152

Gıda yardımları en önemli yardım kalemlerinden birini oluşturmaktadır. Tablo 12'ye göre, bu yardımlar için aktarılan kaynak tutarlarının 2011-2020 yılları arasında düzenli olarak arttığı görülmektedir. 2011 yılı gıda yardımları için aktarılan kaynak tutarının en düşük olduğu yıl olmuştur. 2011'de gıda yardımları için 106.35 milyon TL kaynak aktarılmıştır. 2011'den 2020 yılına gelindiğinde bu yardım kapsamında aktarılan kaynak tutarında büyük bir artış yaşanmıştır. 2020'de 2011 yılına göre aktarılan kaynak tutarı %493 oranında artarak 629.29 milyon TL'ye yükselmiştir.

- **Barınma Yardımları:** İhtiyaç sahibi ailelere oturulmaya elverişli olmayan evlerinin bakımına, onarımına ve evlerine eşya almalarına yönelik olarak yapılan ayni ve nakdi yardımlardır. Tablo 13'te barınma yardımına aktarılan kaynak tutarının yıllara göre dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 13: Barınma Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Aktarılan Kaynak (Milyon TL)
2011	29.28
2012	50.23
2013	51.68
2014	85.5
2015	70.72
2016	38.06

Tablo 13: (Devamı)

Yıl	Aktarılan Kaynak (Milyon TL)
2017	44.59
2018	39.17
2019	45.7
2020	88.39

Kaynak: ASPB, 2012b: 127; 2013: 114; 2015: 76; 2017b: 50; AÇSHB, 2019: 141; 2020: 138; 2021: 152

Tablo 13 incelendiğinde, barınma yardımları kapsamında aktarılan kaynak tutarının yıllar içinde önemli düşüşlere ve önemli artışlara sahip olduğu görülmektedir. Barınma yardımları için aktarılan kaynak tutarının en düşük olduğu yıl 29.28 milyon TL ile 2011 yılı olmuştur. Bu yardımlar için aktarılan kaynak tutarı 2011 yılından 2014 yılına kadar düzenli olarak artmıştır. Aktarılan kaynak tutarı 2011 yılına göre %193'lük bir artışla 2014 yılında 85.5 milyon TL'ye yükselmiştir. 2014 yılından sonra aktarılan kaynak tutarında önemli düşüşler yaşanmış ve 2019 yılına gelindiğinde aktarılan kaynak tutarı 45.7 milyon TL olmuştur. 2020 yılında ise bir önceki yıla göre %95'lik bir artışla aktarılan kaynak tutarı 88.39 milyon TL olmuştur.

- **Yakacak Yardımları:** SYDV'lerce belirlenen ihtiyaç sahibi ailelere Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu'ndan en az 500 kg kömür yardımı yapılmaktadır. Tablo 14'te yakacak yardımına aktarılan kaynak tutarının yıllara göre dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 14: Yakacak Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Hane Sayısı	Kömür (Ton)
2011	2.060.213	1.921.771
2012	2.103.324	1.992.546
2013	2.106.015	2.142.316
2014	2.159.190	2.240.993
2015	2.139.667	2.608.671
2016	2.082.309	2.514.448
2017	2.088.881	2.290.675
2018	2.084.746	2.272.237
2019	1.878.413	1.567.155
2020	1.805.521	1.686.063

Kaynak: ASPB, 2012b: 126; 2015: 80; 2017b: 51; AÇSHB, 2019: 141; 2020: 139; 2021: 153

Tablo 14'e göre, yakacak yardımları kapsamında dağıtılan kömür ve bu yardımdan faydalanan hane sayısı 2014 yılına kadar sürekli artma eğilimi göstermiştir. 2014 yılı yardımlardan yararlanan hane sayısının zirve yaptığı yıl olmuştur. 2014'te yardımdan 2 milyon 159 bin hane faydalanmıştır.

2020 yılına kadar bu yardımlardan yararlanan hane sayısı sürekli azalma eğilimi göstermiş ve 2020 yılında yardımdan 1 milyon 805 bin hane faydalanmıştır. 2016 yılı dağıtılan kömür miktarının zirve yaptığı yıl olurken, dağıtılan kömür miktarının dip yaptığı yıl ise 2019 yılı olmuştur. 2016 yılında 2 milyon 82 bin hane için 2 milyon 514 bin ton kömür dağıtılmıştır. 2019 yılına gelindiğinde 1 milyon 878 bin hane için 1 milyon 567 bin ton kömür dağıtılmıştır. 2020 yılında ise 2019 yılına göre yardımdan faydalanan hane sayısında %4 düşüş olmasına rağmen dağıtılan kömür miktarı %7 artarak 1 milyon 686 bin ton olmuştur.

- **Muhtaç Asker Ailelerine Yapılan Yardımlar:** Sosyal güvencesi bulunmayan ihtiyaç sahibi askerlerin ailelerine askerde oldukları süre boyunca sağlanan yardımlardır. Bu yardım kapsamında aylık 400 TL'den 2 ayda bir 800 TL düzenli yardım sağlanmaktadır. Tablo 15'te bu yardım programı için aktarılan kaynak tutarlarına yer verilmiştir.

Tablo 15: Muhtaç Asker Ailelerine Yapılan Yardımların Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Aktarılan Kaynak (Milyon TL)	Hane Sayısı
2013	77.56	50.583
2014	222	62.693
2015	164	101.517
2016	127	74.562
2017	155.39	90.701
2018	178.2	101.298
2019	121.2	88.158
2020	125	75.292

Kaynak: ASPB, 2015: 81; 2017b: 51; AÇSHB, 2019: 142; 2020: 139; 2021: 150

2013 yılı hem yardımlardan faydalanan hane sayısının hem de yardımlar için aktarılan kaynak tutarının en düşük olduğu yıl olmuştur. 2013 yılında 50 bin 583 muhtaç asker ailesi için 77.56 milyon TL kaynak aktarımı sağlanmıştır. 2014 yılında yardımdan faydalanan hane sayısı %24'lük artışla 62 bin 693 olurken, aktarılan kaynak tutarı da %188'lik artışla 222 milyon TL olmuştur. 2014 yılı bu yardım kapsamında aktarılan kaynak tutarının zirve yaptığı yıl olarak görülmektedir. 2020 yılında ise 2014 yılına göre yardımdan faydalanan aile sayısı %21 oranında artmış, ancak aktarılan kaynak tutarında %77 oranında düşüş yaşanarak 125 milyon TL olmuştur (Bakınız Tablo 15).

- **Doğum Yardımı:** 2015 yılı itibariyle uygulanmaya başlanmıştır. Yardım kapsamında kişilere canlı doğan 1. çocuk için 300 TL, 2. çocuk için 400 TL, 3. ve sonraki çocuklar için ise 600 TL ödeme sağlanmaktadır. Tablo 16'da doğum yardımına aktarılan kaynak tutarlarına yer verilmiştir.

Tablo 16: Doğum Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Aktarılan Kaynak (Milyon TL)	Kişi Sayısı	
2015	241.6	658.663	
2016	512.4	1.175.124	
2017	515	Anne Sayısı	Çocuk Sayısı
		1.173.148	1.210.124
2018	506.4	1.146.148	1.190.053
2019	477.4	1.077.935	1.120.387
2020	412.3	973.376	

Kaynak: ASPB, 2017b: 52; AÇSHB, 2019: 142; 2020: 139; 2021: 151

Tablo 16'ya göre, doğum yardımlarının verilmeye başlandığı yıl olan 2015 yılında 658 bin 663 kişi bu yardımlardan faydalanmış ve bu yardım için 241.6 milyon TL kaynak aktarılmıştır. 2015 yılı hem yardımdan faydalanan kişi sayısının hem de aktarılan kaynak tutarının en düşük olduğu yıl olmuştur. 2017 yılı ise hem yardımdan faydalanan kişi sayısının hem de aktarılan kaynak tutarının zirve yaptığı yıl olarak görülmektedir. 2017 yılında 2015 yılına göre aktarılan kaynak tutarı %113 artarak 515 milyon TL olurken, yardımdan faydalanan kişi sayısı da 1 milyon 173 bin kişiye yükselmiştir.

- **Muhtaç Asker Çocuğu Yardımı:** Babası askerde olan ihtiyaç sahibi 18 yaşından küçük çocuklar için verilen nakdi yardımdır. Bu yardım kapsamında aylık 150 TL ödenmektedir. Tablo 17'de bu yardım programına yönelik aktarılan kaynak tutarlarına yer verilmiştir.

Tablo 17: Muhtaç Asker Çocuğu Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Aktarılan Kaynak (Milyon TL)	Kişi Sayısı
2015	2.34	3.803
2016	4.03	6.313
2017	6	10.034
2018	8.9	14.722
2019	4.2	9.915
2020	2.7	5.546

Kaynak: ASPB, 2017b: 52; AÇSHB, 2019: 143; 2020: 140; 2021: 150

Tablo 17 incelendiğinde, muhtaç asker çocuğu yardımları için aktarılan kaynak tutarı 2.34 milyon TL ile 2015 yılında en düşük düzeyde gerçekleşmiştir. 2015 yılında bu yardımlardan 3 bin 803 muhtaç asker çocuğu faydalanmıştır. Yardımlar kapsamında aktarılan kaynak tutarı 2018 yılında zirve yapmış ve 8.9 milyon TL olmuştur. 2018 yılında yardımlardan 14 bin 722 çocuk faydalanmıştır. 2020 yılına gelindiğinde aktarılan kaynak tutarı hemen hemen 2015 yılındaki düzeye gerileyerek 2.7 milyon TL şeklinde gerçekleşmiş ve yardımdan faydalanan çocuk sayısı 2015 yılına göre %44 artarak 5 bin 546 olmuştur.

- **Öksüz ve Yetim Yardımı:** 18 yaşından küçük babası veya annesi vefat etmiş ihtiyaç sahibi çocuklar için sağlanan nakdi yardımdır. Bu yardım kapsamında aylık 150 TL ödenmektedir. Tablo 18’de öksüz ve yetim yardımına aktarılan kaynak tutarlarına yer verilmiştir.

Tablo 18: Öksüz ve Yetim Yardımının Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Aktarılan Kaynak (Milyon TL)	Kişi Sayısı
2015	22.8	35.401
2016	53.1	52.386
2017	58.6	59.792
2018	58.4	60.311
2019	52.2	58.039
2020	64.1	50.472

Kaynak: ASPB, 2017b: 52; AÇSHB, 2019: 143; 2020: 140; 2021: 150

Tablo 18’den de görüleceği üzere, öksüz ve yetim yardımlarına yönelik aktarılan kaynak tutarı 2015-2020 yılları arasında sürekli artış eğilimi göstermiştir. 2015 yılı aktarılan kaynak tutarının en düşük olduğu yıl olmuş ve 22.8 milyon TL kaynak aktarılmıştır. 2015 yılında bu yardımlardan 35 bin 401 kişi faydalanmıştır. Bu yardım kapsamında aktarılan kaynak tutarı 2020 yılında zirve yapmış ve 64.1 milyon TL olmuştur. 2020 yılında yardımdan faydalanan kişi sayısı ise 50 bin 472 olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılından 2020 yılına gelindiğinde öksüz ve yetim yardımlarında %190’lık bir artış gözlenmiştir.

3.3.1.2. Eğitim Yardımları

Eğitim çağındaki çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk çeken ailelere yönelik olarak ayni ve nakdi eğitim yardımı programları yürütülmektedir. Sağlanan yardımların yoksul ailelerdeki çocukların okula gitmesi ve her çocuğun eğitim hakkından faydalanabilmesinin yanı sıra özellikle de kız çocuklarının okullaşması üzerinde önemli etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Eğitim yardımları adı altında Türkiye’de sağlanan yardımlar aşağıda sıralanmaktadır (AÇSHB, 2020: 140-142; AÇSHB, 2021: 151-154);

- **Eğitim Materyali Yardımları:** Ayakkabı, önlük ve kırtasiye malzemeleri gibi çocuğun okula yönelik temel ihtiyaçlarının karşılanması için yoksul ailelere yönelik verilen yardımlardır. Tablo 19’da bu yardım için aktarılan kaynak tutarlarına yer verilmiştir.

Tablo 19: Eğitim Materyali Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Aktarılan Kaynak (Milyon TL)
2011	103.44
2012	117.54
2013	65.52
2014	15.34
2015	15.34
2016	16.67
2017	13.05
2018	11.86
2019	11.45
2020	14.50

Kaynak: ASPB, 2012b: 123; 2013: 108; 2015: 82; 2017b: 53; AÇSHB, 2019: 143; 2020: 140; 2021: 153

Tablo 19'dan da görüleceği üzere, eğitim materyali yardımlarına aktarılan kaynak tutarı 2012-2019 yılları arasında sürekli düşüş eğilimi göstermiştir. Bu yardım kapsamında en yüksek aktarılan kaynak tutarı 2012 yılında 117.54 milyon TL şeklinde gerçekleşmiştir. 2013 yılına gelindiğinde %80'lik düşüşle aktarılan kaynak tutarı 65.52 milyon TL olmuştur. 2013 yılından sonra aktarılan kaynak tutarındaki düşüş devam ederek 2019 yılında 11.45 milyon TL ile en düşük seviyesini görmüştür. 2020 yılında aktarılan kaynak tutarında %26'lık artış yaşanarak 14.50 milyon TL'ye yükselmiştir. Eğitim materyali yardımlarına aktarılan kaynak tutarının 2013 yılından sonra önemli ölçüde düşmesi, bu yıldan itibaren yardımların SYDTF'den ekstra kaynak aktarımı olmaksızın yürütülmesiyle açıklanabilmektedir.

- **Şartlı Eğitim Yardımı (ŞEY):** Çocukların temel eğitim hizmetlerinden yararlanabilmesi için yapılacak yatırımların geleceğe aktarılmasını ve bunun sonucunda yoksulluğun nesiller arası taşınmasını önlemeyi hedefleyen yardım programlarıdır. Yoksulluk riski altında bulunan ailelerdeki çocukların düzenli bir şekilde okula gidebilmelerini sağlamak amacıyla verilen nakdi yardımlardır. ŞEY kapsamında yapılacak yardımlar; ilköğretimde yer alan erkek çocuklarına aylık 45 TL, kız çocuklarına aylık 50TL, ortaöğretimde yer alan erkek çocuklarına aylık 55 TL, kız çocuklarına aylık 75 TL'dir. Tablo 20'de ŞEY kapsamında aktarılan kaynak tutarları gösterilmektedir.

Tablo 20: Şartlı Eğitim Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Aktarılan Kaynak (Milyon TL)	Kişi Sayısı
2011	397.48	1.863.099
2012	501.49	2.017.810
2013	512.81	2.400.482
2014	570.75	2.349.881

Tablo 20: (Devamı)

Yıl	Aktarılan Kaynak (Milyon TL)	Kişi Sayısı
2015	664.13	2.018.870
2016	605.77	2.132.741
2017	761.46	2.340.374
2018	643.10	2.517.680
2019	614.46	2.603.680
2020	730.26	2.607.026

Kaynak: ASPB, 2012b: 124; 2013: 110; 2015: 84; 2017b: 54; AÇSHB, 2019: 144; 2020: 141; 2021: 151

Tablo 20'ye göre, ŞEY kapsamında aktarılan kaynak tutarı 2011 yılında 397.48 milyon TL ile en düşük düzeyde gerçekleşmiştir. 2015 yılında aktarılan kaynak tutarı %67 oranında artarak 664.13 milyon TL'ye yükselmiştir. ŞEY'e aktarılan kaynak tutarı 2017 yılında zirve yapmıştır. 2017 yılında yardım kapsamında 761.46 milyon TL kaynak aktarılmış ve yardımdan 2 milyon 340 bin kişi faydalanmıştır. 2020 yılına gelindiğinde 2017 yılına göre yardımdan faydalanan kişi sayısı %11 artarak 2 milyon 607 bin olurken aktarılan kaynak tutarı %4 oranında düşerek 730.26 milyon TL olmuştur.

- **Öğle Yemeği Yardımı:** Okullarına uzak yerlerde ikamet eden ve taşınmalı eğitim yoluyla okullarına ulaşan yoksul öğrencilere sağlanan yardımdır. Tablo 21'de öğle yemeği yardımına aktarılan kaynak tutarlarına yer verilmiştir.

Tablo 21: Öğle Yemeği Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Aktarılan Kaynak (Milyon TL)
2011	200
2012	235
2013	250
2014	430
2015	460
2016	460
2017	700
2018	805
2019	962

Kaynak: ASPB, 2012b: 124; 2013: 110; 2015: 84; 2017b: 54; AÇSHB, 2019: 144; 2020: 142

Tablo 21’den de görüleceği üzere, öğle yemeği yardımları kapsamında aktarılan kaynak tutarı 2011-2019 yılları arasında sürekli artış eğilimi göstermiştir. Yardım için aktarılan kaynak tutarının dip yaptığı yıl 2011 olurken bu yılda 200 milyon TL kaynak aktarımı sağlanmıştır. Aktarılan kaynak tutarı 2019 yılına gelindiğinde %380 artarak 962 milyon TL’ye yükselmiş ve 2019 yılı yardım için aktarılan kaynak tutarının zirve yaptığı yıl olmuştur.

- **Ücretsiz Ders Kitabı Yardımı:** 2003-2004 öğretim yılında uygulanmaya başlanan yardımla beraber ilköğretim öğrencilerinin kitapları MEB tarafından ücretsiz olarak sağlanmaktadır. Bu kapsamda MEB’e doğrudan kaynak aktarılmaktadır. Tablo 22’de ücretsiz ders kitabı yardımına aktarılan kaynak tutarlarının yıllara göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 22: Ücretsiz Ders Kitabı Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Aktarılan Kaynak (Milyon TL)
2011	265
2012	265
2013	275
2014	125
2015	240
2016	240
2017	289
2018	350
2019	881
2020	430

Kaynak: ASPB, 2012b: 125; 2013: 111; 2015: 85; 2017b: 55; AÇSHB, 2019: 145; 2020: 142; 2021: 154

Tablo 22’ye göre, ücretsiz ders kitabı yardımlarına yönelik 2011 ve 2012 yıllarında aynı düzeyde (265 milyon TL) kaynak aktarımı sağlanırken, 2013 yılında bu tutar %3’lük bir artışla 275 milyon TL’ye yükselmiştir. Bu yardım programına aktarılan kaynak tutarı 2014 yılında dip yapmıştır. 2014 yılında aktarılan kaynak tutarı bir önceki yıla göre %120 oranında bir düşüş göstererek 125 milyon TL’ye gerilemiştir. 2019 yılında aktarılan kaynak tutarı 881 milyon TL ile zirve yapmıştır. 2020 yılında ise %104’lük bir düşüşle 430 milyon TL olarak gerçekleşmiştir.

- **Öğrenci Taşıma, Barınma ve İaşe Yardımı:** İlköğretim ve ortaöğretimde yer alan öğrencilerinden taşınmalı eğitim dışında kalanların barınma, ulaşım vb. ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamak amacıyla yapılan desteklerdir. 2020 yılında bu yardım kapsamında toplam 879 çocuğa yönelik olarak 346 bin 196 TL yardım yapılmıştır. Tablo 23’te öğrenci taşıma, barınma ve iaşe yardımına aktarılan kaynak tutarlarının yıllara göre dağılımına yer verilmiştir.

Tablo 23: Öğrenci Taşıma, Barınma ve İaşe Yardımına Aktarılan Kaynağın Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Aktarılan Kaynak (TL)
2013	1.755.801
2014	646.366
2015	957.205
2016	1.144.765
2017	-
2018	1.119.133
2019	746.401
2020	340.196

Kaynak: ASPB, 2015: 85; 2017b: 55; AÇSHB, 2019: 145; 2020: 142; 2021: 153

Tablo 23'ten de görüleceği üzere, öğrenci taşıma, barınma ve iaşe yardımlarına yönelik aktarılan kaynak tutarının 2013 yılında zirve yaptığı görülmektedir. 2013 yılında bu yardım kapsamında 1 milyon 755 bin TL kaynak aktarımı sağlanmıştır. 2020 yılında 2013 yılına göre aktarılan kaynak tutarında %416 oranında büyük bir düşüş görülmüş ve aktarılan kaynak tutarı 340 bin TL'ye gerilemiştir. 2020 yılında bu yardım için aktarılan kaynak tutarının dip yaptığı görülmektedir.

- **Engelli Öğrencilerin Ücretsiz Taşınması:** Özel eğitim gerektiren öğrencilerin okullarına ulaşımı ve devamlarını sağlamak amacıyla yapılan yardımlardır. Tablo 24'de engelli öğrencilerin okula ulaşımının ücretsiz bir şekilde sağlanması için aktarılan kaynak tutarları yer almaktadır.

Tablo 24: Engelli Öğrencilerin Ücretsiz Taşınmasına Aktarılan Kaynağın Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Aktarılan Kaynak (Milyon TL)	Kişi Sayısı
2011	60.59	40.223
2012	77.30	45.510
2013	85	43.500
2014	95	-
2015	155	-
2016	155	-
2017	295	94.082
2018	368.75	104.570
2019	692	111.559
2020	322	117.256

Kaynak: ASPB, 2012b: 124; 2013: 111; 2015: 86; 2017b: 55; AÇSHB, 2019: 145; 2020: 142; 2021: 160

Tablo 24'e göre, engelli öğrencilerin ücretsiz taşınması kapsamında aktarılan kaynak tutarının yıllar içinde sürekli arttığı görülmektedir. 2015 ve 2016 yıllarında aktarılan kaynak tutarı 155 milyon TL ile aynı düzeyde gerçekleşmiştir. 2019 yılına gelindiğinde bu yardım kapsamında aktarılan kaynak tutarı zirve yapmış ve 692 milyon TL olmuştur. Aktarılan kaynak tutarının zirve yaptığı 2019 yılında yardımdan 11 bin 559 kişi faydalanmıştır. 2020 yılında aktarılan kaynak tutarında %114 oranında bir düşüş yaşanarak 322 milyon TL olmuş, yardımdan faydalanan kişi sayısında ise %5 oranında bir artış yaşanarak 117 bin 256 olmuştur.

3.3.1.3. Sağlık Yardımları

Sağlık yardımları, nüfusun en yoksul kesimi içerisinde bulunan ailelerdeki anne adaylarına ve çocuklara sağlık hizmetlerinden eksiksiz yararlanabilmeleri amacıyla yapılmaktadır. Türkiye'de yapılan sağlık yardımları aşağıda sıralanmaktadır (ASÇHB, 2020: 143);

- **Şartlı Sağlık ve Gebelik Yardımları:** Çocukların sağlık kontrollerine düzenli olarak götürülmesi şartıyla nüfusun en yoksul kesiminde yer alan ailelerin 0-6 yaş grubundaki çocuklarına sağlanan düzenli yardımlardır. Bunun yanı sıra gebe kadınlara da doğumlarının hastanede gerçekleşmesi ve doktor kontrolüne düzenli olarak gitmeleri şartıyla gebelik yardımı verilmektedir. Tablo 25'te şartlı sağlık yardımlarına aktarılan kaynak tutarları yer almaktadır.

Tablo 25: Şartlı Sağlık Yardımlarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Aktarılan Kaynak (Milyon TL)	Kişi Sayısı
2013	229.23	993.173
2014	269.56	1.009.450
2015	343.85	1.067.516
2016	400.38	1.189.285
2017	378.20	1.236.721
2018	382.23	1.225.402
2019	390.12	1.199.752
2020	475.81	1.198.259

Kaynak: ASPB, 2015: 88; 2017b: 56; AÇSHB, 2019: 146; 2020: 143; 2021: 151

Şartlı sağlık yardımlarına yönelik aktarılan kaynak tutarı ve yardımdan faydalanan kişi sayısının en düşük olduğu yıl 2013 yılı olmuştur. 2013 yılında bu yardım için 229.23 milyon TL kaynak aktarımı sağlanmış ve 993 bin 173 kişi yardımdan faydalanmıştır. 2016 yılına kadar aktarılan kaynak tutarı düzenli olarak artmış ve 2016 yılında 400.38 milyon TL olmuştur. 2017 yılında aktarılan kaynak tutarı bir önceki yıla göre %5 düşerek 378.20 milyon TL olurken, yardımdan faydalanan kişi sayısı %4 artarak 1 milyon 236 bin olmuştur. 2020 yılına gelindiğinde 2017 yılına göre yardımdan

faydalanan kiři sayısı %3 dūřerek 1 milyon 198 bine gerilerken, aktarılan kaynak tutarı ise %25 artarak 475.81 milyon TL'ye yükselmiştir (Bakınız Tablo 25).

Tablo 26: şartlı Sağlık (Gebelik) Yardımlarının Yıllara Gōre Dağılımı

Yıl	Aktarılan Kaynak (Milyon TL)	Kişi Sayısı
2013	14.77	71.436
2014	15.55	88.503
2015	19.23	104.945
2016	21.62	119.303
2017	17.05	111.519
2018	16.23	100.570
2019	16.57	92.489

Kaynak: ASPB, 2015: 88; 2017b: 57; AÇSHB, 2019: 146; 2020: 143

şartlı gebelik yardımları için aktarılan kaynak tutarının ve yardımdan faydalanan kiři sayısının en dūřük düzeyde gerçekteştiği yıl 2013 yılı olarak gōr÷lmektedir. 2013 yılında yardım kapsamında 14.77 milyon TL kaynak aktarımı sağlanmış ve yardımdan 71 bin 436 kiři faydalanmıştır. Aktarılan kaynak tutarının zirve yaptığı 2016 yılında ise 21.62 milyon TL kaynak aktarımı gerçekteşirken, yardımdan 119 bin 303 kiři faydalanmıştır. 2019 yılında aktarılan kaynak tutarı %23 dūřerek 16.57 milyon TL olurken yardımdan faydalanan kiři sayısı da %29 dūřerek 92 bin 489 olmuştur (Bakınız Tablo 26).

3.3.2. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel M÷d÷rl÷ę÷ Tarafından Çocuklara Yōnelik Yardımlar

Uzun yıllar boyunca korunmaya muhtaç çocuklara yōnelik bakım ve koruma sağlayan “Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel M÷d÷rl÷ę÷” (SHÇEK), 08.06.2011 tarihinde çıkarılan 633 sayılı Kanun H÷km÷nde Kararnameyle ASPB'ye bağlanmışır. Bōylelikle ulusal düzeyde sosyal hizmet ve yardım konularında politikalar oluşturma, strateji geliştirme, bunların uygulanması ve dezavantajlı gruplara koruma sağlanması gōrevi ASPB'ye verilmiştir. Bakanlığın bñnyesinde yer alan korunmaya muhtaç çocuklara yōnelik koruma, bakım, evlat edindirme ve koruyucu aile hizmetleri “Çocuk Hizmetleri Genel M÷d÷rl÷ę÷” tarafından gerçekteştirilecektir (Yazıcı, 2012: 500).

Sokakta çalışan çocuklar konusu, en kōt÷ biçimlerdeki çocuk işçiliğinden birini oluşturmaktadır. Sokakta çalışan çocuk olgusunun ortadan kaldırılması sokakta çalışan çocukların karşılaşabilecekleri risklere karşı korunması ve sokaktan alınarak ailesi yanında desteklenmesi amacıyla aile ve çocuk merkezli faaliyetlerde bulunulmaktadır. Ayrıca sokakta çalışan çocukların sokaktan alınarak eğitime yōnlendirilmesinin yanı sıra eğitimini tamamlamış olanlar ve iş sahibi olanlara da rehabilitasyon hizmetleri verilmektedir (Aykaç ve Murat, 2018: 109).

Bu kapsamda Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından sağlanan Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri (SED) incelenecektir.

3.3.2.1. Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri (SED)

Aile odaklı hizmetlerin temelinde SED hizmeti yer almaktadır. Sosyal ve ekonomik olarak ailelere sağlanan desteklerle aile birliği ve bütünlüğünün sağlanması amaçlanmaktadır. Çocukların kurum bakımına alınmadan aileleri ya da yakınları yanında desteklenmesi çocuk hizmetlerine alternatif bir model getirildiğini göstermektedir. Ailesi yanında desteklenemeyen çocuklara yönelik olarak ise aile ortamı ve sıcaklığını hissedip, yaşamaları amaçlanarak “Koruyucu Aile ve Evlat Edindirme Hizmetleri” verilmektedir. SED hizmetinden faydalanan aileler ayrıca İŞKUR tarafından yürütülen mesleki eğitim kurslarına yönlendirilmektedir. Bu kurslar sayesinde ailelerin bir iş ve meslek sahibi olmaları ve kendi hayatlarını sürdürebilmeleri amaçlanmaktadır (AÇSHB, 2020: 95).

Ailenin ihtiyacı göz önüne alınarak SED hizmeti kapsamında sürekli ve geçici ekonomik destekler sağlamaktadır. Sürekli ve geçici ekonomik destekler aşağıda açıklanmaktadır (AÇSHB, 2020: 96);

- **Sürekli Ekonomik Destek:** Sosyal ve ekonomik yoksunluktan dolayı ailelerin çocukların temel ihtiyaçlarını karşılayamaması nedeniyle, çocukların aileleri yanında temel ihtiyaçlarının karşılanması ve gençlerin de içinde bulundukları ekonomik zorlukları gidermek amacıyla kurumun bütçe imkânları doğrultusunda yapılmakta olan bir veya iki yıl süreli ve aylık olarak sağlanan ekonomik destek hizmetleridir. Ailelerin durumu asgari 3 aylık sürelerle takip edilmekte ve destek alma durumlarının devam ettiği görüldüğünde 2 yıllık sürelerle onay alınıp destek süresi uzatılabilmektedir.
- **Geçici Ekonomik Destek:** Bu kapsamda sağlanan destek, ihtiyaç sahibi ailelerdeki çocukların ekonomik ve sosyal bir soruna çözüm üretebilmeleri amacıyla yılda bir, gerekli durumlarda ise en fazla iki kez olarak sağlanan desteği ifade etmektedir.

Çocukların öğrenim durumlarına göre sağlanan yardım tutarları değişmekte olup, SED hizmeti kapsamında 2020 yılında ödenen aylık tutar ortalama 1.082 TL’dir. Tablo 27’de toplam ödenen SED tutarının yıllara göre dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 27: Yıllara Göre Ödenen SED Tutarı (milyon TL)

Yıl	Ödenen SED Tutarı
2015	476.5
2016	623.7
2017	834.6

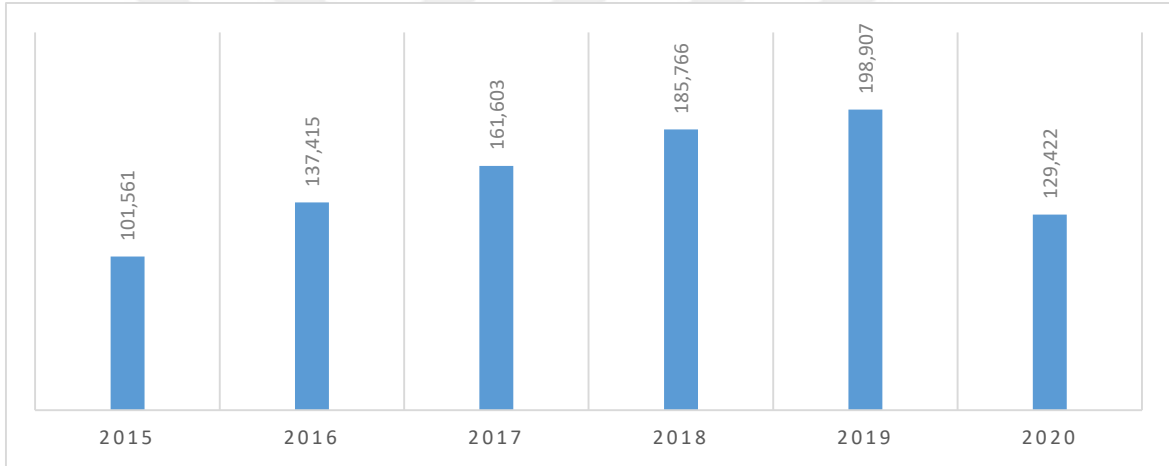
Tablo 27: (Devamı)

Yıl	Ödenen SED Tutarı
2018	1.096
2019	1.389
2020	1.639

Kaynak: AÇSHB, 2020: 97; 2021: 86

Ödenen SED tutarlarının yıllar içinde sürekli arttığı görülmektedir. 2015 yılı 476.5 milyon TL ile en düşük SED tutarının ödendiği yıl olmuştur. 2018 yılına gelindiğinde Ödenen SED tutarında önemli derecede artış görülmüş ve 1 milyar 96 milyon olarak gerçekleşmiştir. Ödenen SED tutarı 2019 yılında bir önceki yıla göre %26 artarak 1 milyar 389 milyon TL, 2020 yılında da bir önceki yıla göre %18 artarak 1 milyar 639 milyon TL olmuştur (Bakınız Tablo 27).

Grafik 4: SED Hizmetinden Yararlanan Toplam Çocuk ve Genç Sayısı

Kaynak: AÇSHB, 2020: 97; 2021: 86

2015 yılında SED kapsamında yardımlardan yararlanan çocuk sayısı 101 bin 561 iken bu sayı 2019 yılına gelindiğinde yaklaşık 2 kat artarak 198 bin 907 olmuştur. 2020 yılında ise bir önceki yıla göre %53 düşerek 129 bin 422 olmuştur. 2016 yılında SED hizmetinden 137 bin 415, 2017 yılında 161 bin 603 ve 2018 yılında da 185 bin 766 çocuk faydalanmıştır (Bakınız Grafik 4).

3.3.3. Vakıflar Genel Müdürlüğü Tarafından Çocuklara Yönelik Yardımlar

Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) tarafından çocuklara yönelik sağlanan sosyal yardımlar şu şekildedir;

Muhtaç Aylığı: Anne ya da babası olmayan çocuklar ve engellilik oranı %40 ve üzeri olan kişilere;

- (i) sosyal güvencesi olmama
- (ii) herhangi bir gelir ve aylığa sahip olmama
- (iii) mahkeme kararı veya kanunla bakıma alınmamış olma ve

(iv) gelir getirici taşınır ve taşınmaz malı olmamak veya olduğu takdirde bunlardan sağlanan aylık ortalama gelirin yönetmelikle belirlenen muhtaç aylığı miktarını geçmeme şartlarını sağlaması durumunda muhtaç aylığı bağlanmaktadır. 2021 yılında engelli ve yetim çocuklara yönelik olarak aylık 1037.96 TL ödenmektedir (<https://www.vgm.gov.tr/faaliyetler/hayir-hizmetleri/muhtac-ayligi>).

Eğitim Yardımı ve Burs Hizmetleri: VGM tarafından vakfiyelerde bulunan hayır şartlarının yerine getirilmesi bağlamında MEB’e bağlı ilköğretim, ortaokul ve lisede öğrenim görmekte olan öğrencilere eğitim yardımı ve üniversitelerde eğitim gören yükseköğrenim öğrencilerine burs hizmeti verilmektedir. Öğrencilerden eğitim yardımı almaya hak kazananlara eğitim yardımı aldıkları süre boyunca her eğitim döneminde 9 ay süreyle (Ekim ayından başlayıp, Haziran ayına kadar) 75TL eğitim yardımı yapılmaktadır. Yükseköğrenim bursu almaya hak kazanan öğrencilere ise her eğitim dönemi boyunca 8 ay süreyle (Ekim ayından başlayıp, Mayıs ayına kadar) 300 TL burs verilmektedir. Yükseköğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu’ndan burs alan öğrencilere VGM tarafından burs verilmemektedir (<https://www.vgm.gov.tr/faaliyetler/hayir-hizmetleri/egitim-yardimi-ve-burs-hizmetleri>).

Yurtiçi Kuru Gıda Yardımları: Sosyal güvencesi olmayan veya elde ettiği gelir asgari ücret miktarını geçmeyenlere ve 01.07.1976 tarihli ve 2022 sayılı “65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun” kapsamında aylık alanlara yönelik olarak verilmektedir. Kuru gıda yardım paketleri 15 farklı gıda ürününden oluşmaktadır. 3 adet kuru gıda koli türü bulunmaktadır. Bunlar; 1-2 kişilik aileler için (14 kg), 3-4 kişilik aileler için (21,5 kg), ve 5 ve üzeri aileler için (28,5 kg) olmak üzere hazırlanmaktadır. Türkiye genelinde her ay 20 bin 315 aile adrese teslim olarak bu yardımdan yararlanmaktadır (<https://www.vgm.gov.tr/faaliyetler/hayir-hizmetleri/yurt-ici-kuru-gida-yardimlari>).

3.3.4. 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu Kapsamında Verilen Aile Yardımı Ödeneği

657 sayılı Devlet Memuru Kanunu’nun 202. maddesinde evli olan devlet memurlarına aile yardımı ödeneği sağlandığı belirtilmektedir. Yine aynı maddede yardımla ilgili tutar hakkında şöyle denmektedir (657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu [DMK], 1965);

Bu yardım, memurun her ne şekilde olursa olsun menfaat karşılığı çalışmayan veya herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşundan aylık almayan eşi için 1500, çocuklarından herbiri için de 250 gösterge rakamının (72 nci ay dahil olmak üzere 0-6 yaş grubunda yer alan çocuklar için bir kat artırımlı) aylık katsayısı ile çarpılması sonucu elde edilecek miktar üzerinden ödenir.

Çalışmayan eşler için 01.01.2021-30.06.2021 tarihleri arasında geçerli olan aile yardımı 376.83 TL, 0-6 yaş arası çocuklar için çocuk yardımı 82.89 TL ve 6 yaş üzeri çocuklar için de 41.45 TL olarak belirlenmiştir (<http://iskanunu.com/haberler/2021-cocuk-aile-yarimlari-istisna-tutarlari/>).

657 sayılı DMK'nin 203. maddesinde aile yardımı ödeneğinin ödeme usulüne yönelik olarak, ödeneğin memurlara her ay aylıklarıyla birlikte ödendiği, eşlerin ikisi de memur ise bu durumda ödeneğin sadece erkeğe verileceği ve ödeneğin hiçbir vergi ve kesinti yapılmaksızın ödeneceği ve borca karşılık haczedilemez olduğu hükümleri yer almaktadır (DMK, 1965).

3.3.5. Asgari Geçim İndirimi

Asgari geçim indirimi medeni durum, çocuk sayısı ve eşlerin çalışıp çalışmamasına bağlı olarak 16 yaşından büyüklerin aldıkları ücretlerin asgari geçimi sağlayacak kadar olan kısmının vergi dışı bırakılması uygulamasıdır (Atatanır, 2011: 156).

Bu uygulamadaki amaç, temel ihtiyaçlarını karşılayarak yaşamsal faaliyetlerini devam ettirebilmesi için gerekli olan paranın ücretlilerin vergi matrahı dışında bırakılmasıdır (Bozdoğan vd, 2012: 128). 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu (GVK)'nın 32. maddesi asgari geçim indirimine yönelik düzenleme getirmektedir. Bu uygulama Türk Vergi Sistemine 2008 yılında dâhil olmuştur. Vergi hukukunun önemli ilkelerinden biri olan ayırma prensibi doğrultusunda, AB normlarıyla uyumlu ve çağdaş bir yapıya sahip olarak 12 yıldır uygulanmaktadır (Türkay, 2019: 151).

193 sayılı GVK'nin 32. maddesinde asgari geçim uygulamasına yönelik getirilen düzenleme şu şekildedir;

Ücretin gerçek usûlde vergilendirilmesinde asgarî geçim indirimi uygulanır. Asgarî geçim indirimi; ücretin elde edildiği takvim yılı başında geçerli olan ve sanayi kesiminde çalışan 16 yaşından büyük işçiler için uygulanan asgarî ücretin yıllık brüt tutarının; mükellefin kendisi için % 50'si, çalışmayan ve herhangi bir geliri olmayan eşi için %10'u, çocukların her biri için ayrı olmak üzere; ilk iki çocuk için %7,5, üçüncü çocuk için %10, diğer çocuklar için %5'idir.

Tablo 28: 2021 Yılında Uygulanacak Asgari Geçim İndirim Tutarları (TL)

Bekârlar için	268,31
Evli (eşi çalışmayan)	321,98
1. çocuk	362,22
2. çocuk	402,47
3. çocuk	456,13
4. çocuk	456,13

Tablo 28: (Devamı)

Evli (eşi çalışan)	268,31
1. çocuk	308,56
2. çocuk	348,81
3. çocuk	402,47
4. çocuk	429,30

Kaynak: TÜRMOB, 2021

Tablo 28'e göre, 2021 yılı içerisinde yararlanılabilecek asgari geçim tutarları incelendiğinde, bekârlar ve evli olup eşi çalışanlar için 268.31 TL olarak belirlenmiştir. Evli olup eşi çalışmayanlar için bu tutar 321.98 TL olarak belirlenmiştir. Evli olup eşi çalışmayanlara 1. çocuk için 362.22 TL, 2. çocuk için 402.47 TL, 3. ve 4. çocuk için ise 456.13 TL şeklinde olmaktadır. Evli olup eşi çalışanlar açısından 1. çocuk için 308.56 TL, 2. çocuk için 348.81 TL, 3. çocuk için 402.47 TL ve 4. çocuk için ise 429.30 TL olarak uygulanmaktadır.

3.4. Çocuk İşçiliği ile Mücadelede Ulusal Program

Ülkemizdeki temel politika belgelerinde ve birçok stratejide çocuk işçiliğiyle mücadele konusuna yer verilmektedir. Bu belgelerden biri 2019-2023 yıllarını kapsamakta olan 11. Kalkınma Planıdır. Plan ülkemizin uzun vadeli kalkınma vizyonunu ortaya koymaktadır. Planın “çocuk” başlıklı bölümünde çocukların üstün yararı ilkesi doğrultusunda, çocukların potansiyellerini gerçekleştirebilmesi için imkânlarının artırılması, iyi olma halleri konusunda desteklenmesi ve fırsat eşitsizliğinin azaltılmasına yönelik birçok politika ve tedbirden söz edilmektedir (ÇSGB, 2018: 94).

Planda yoksulluğun nesiller arası aktarımının önüne geçmek ve fırsat eşitliği için çocukların bireysel ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik uygulamaların hayata geçirilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca çocukların eğitim hayatında karşılaşılabileceği sorunlar göz önünde bulundurularak eğitim materyali, beslenme ve servis gibi ihtiyaçların giderilmesini amaçlayan esnek uygulamaların hayata geçirilmesi hedeflenmektedir. Kırsal bölgelerde yaşamakta olan çocukların koruyucu ve önleyici hizmetlere erişiminin artırılmasına yönelik çalışmalar üzerinde de durulmaktadır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019: 154).

11. Kalkınma Planı incelendiğinde çocuklar hakkında;

- Çocuk işçiliği ile mücadele,
- Çocuk ihmal ve istismarını önleme,
- Erken çocukluk dönemi eğitimi ve bakımına ilişkin hizmetlerin sunumu,
- Koruma ve bakım altındaki çocukların desteklenmesi,
- Çocuklarda bağımlılıkla mücadele ve

- Göçmen çocukların sosyal uyumu olmak üzere çeşitli sorunların çözümüne yönelik hedefler belirlenmiştir. Belirlenen hedeflerin bazılarına farklı yorumlarla önceki kalkınma planlarında da değinilmiştir. Ancak 11. Kalkınma Planı'nın diğer planlara göre daha fazla soruna daha kapsamlı yaklaştığı söylenebilir (Mamur Işıkçı vd., 2020: 108).

Sözü edilen planda çocuk işçiliğiyle mücadele konusunda, “Başta sokakta, ağır ve tehlikeli işlerde, aile işleri dışında ücret karşılığı, gezici ve geçici tarım işlerinde olmak üzere çocuk işçiliği ile mücadele edilecektir.” ifadesine yer verilmektedir. Bu politika kapsamında alınması gereken tedbirler ise şu şekilde sıralanmaktadır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019: 154);

- Çocuk işçiliğiyle mücadele konusunda toplumsal bilinç geliştirilmesi,
- 81 ilde “Çocuk İşçiliği ile Mücadele Birimleri” yaygınlaştırılarak, yerel düzeyde çocuk işçiliğiyle mücadele konusunda ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği sağlanması ve koordinasyonun geliştirilerek daha etkili bir hale getirilmesi,
- Sokakta çalışan veya sokakta çalıştırılma riski ile karşı karşıya kalabilecek çocuklar için koruyucu ve önleyici hizmetlerin etkin hale getirilmesi adına mobil ekiplerin güçlendirilmesi ve
- Mevsimlik gezici tarım işlerinde çalışan ailelerin çocuklarının gelişimine destek sağlanması için yürütülen faaliyetlerin düzenli ve sürekli olmasının sağlanması ve çocukların bu desteklere erişiminin artırılması.

Ulusal İstihdam Stratejisi (UİS), Türkiye'nin yüksek gelirli ekonomiler arasında yer alması hedefi doğrultusunda hazırlanmıştır. Strateji 2014-2023 dönemini kapsamaktadır. Stratejide işgücü piyasasının ihtiyaç ve sorunları göz önünde bulundurulmuştur. Bu doğrultuda işgücü piyasasının etkinliğini arttırmak, nitelikli işgücü yetiştirme ve bu işgücünün üretime katılmasını sağlamak, istihdam oranını arttırmak ve işgücü verimliliğini yükseltmek amaçlanmıştır. Ayrıca stratejide çocuk işçiliğiyle mücadele konusu da ele alınmıştır. UİS Eylem Planları (2017-2019) 4 politika temelinde ve 7 sektör üzerine düzenlenmiştir. Söz konusu 4 politika; a) eğitim ve istihdam ilişkisinin güçlendirilmesi, b) işgücü piyasasında güvence ve esnekliğin sağlanması, c) özel politika gerektiren grupların istihdamının artırılması ve d) istihdam ve sosyal koruma ilişkisinin güçlendirilmesi şeklindedir. Söz konusu 7 sektör ise; tarım, inşaat, sağlık, turizm, bilişim, finans ile tekstil ve hazır giyim sektörleridir. Stratejinin temel hedef ve ilkeleri; 2023 yılına gelindiğinde istihdam oranının %55 seviyelerine yükseltilmesi, işsizlik oranının %5 seviyelerine indirilmesi ve kayıt dışı istihdam oranının tarım dışı sektörde %15 seviyesinin altına düşürülmesidir. Stratejide çocuk işçiliğiyle mücadele konusuna yönelik olarak; özellikle sokakta, sanayide ağır ve tehlikeli işler ve mevsimlik gezici ve geçici tarım işleri gibi çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin 2023 yılına gelindiğinde ortadan kaldırılması ve diğer alanlardaki çocuk işçiliğinin de %2'nin altında düşürülmesi hedeflenmektedir (ÇSGB, 2017b: 1-2).

182 sayılı ILO Sözleşmesinde ifade edilen, ilgili tüm kurum ve kuruluşların katılımıyla çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin sona erdirilmesine yönelik olarak 2005 yılında “Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi için Zamana Bağlı Ulusal Politika ve Program Çerçevesi” oluşturulmuştur. Program çocuk işçiliğinin temel nedenlerini oluşturan yoksulluğun ortadan kaldırılması, eğitimde kalite ve ulaşılabilirliğin artırılması, toplumsal bilinç oluşturulması ve duyarlılığın geliştirilmesi gibi birçok tedbirle 10 yıllık süre içerisinde (2005-2015) başta çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin ortadan kaldırılmasını temel hedef olarak belirlemiştir. 2015 yılında programın tamamlanmasıyla beraber, 2016 yılında “Çocuk İşçiliği ile Mücadelede Ulusal Program” hazırlanmıştır. Bu programla birlikte 2015 yılında sona eren program, 2017-2023 dönemini kapsayacak şekilde güncellenmiştir.

Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı’nda “Sokakta Çalışma”, “Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Ağır ve Tehlikeli İşlerde Çalışma” ve “Aile İşleri Dışında, Ücret Karşılığı Gezici ve Geçici Tarım İşlerinde Çalışma” öncelikli hedef grupları olarak belirlenmiştir. Program 138 ve 182 sayılı ILO Sözleşmelerinin uygulanmasını da içermekte ve ulusal kalkınma hedeflerinin ayrılmaz bir parçası niteliğinde olacak bir çocuk politikası uygulanmasını ifade etmektedir (ÇSGB, 2017a: 11).

Mevsimlik gezici ve geçici tarım işlerinde çocuk işçiliği çalışma koşulları, çevresel faktörler, eğitim ve sağlık sorunları bakımından ayrı bir dezavantaja sahiptir. Mevsimlik tarım işçisi ailelerin çocukları sosyal ve ekonomik zorunluluklardan dolayı aileleriyle birlikte çalışma yerlerine gitmekte ve aile bütçesine katkı sağlamak amacıyla yaşlarına uygun olmayan tarımsal işlerde çalışmaktadır. Mevsimlik tarım işçisi ailelerin karşılaştığı sorunların giderilmesi ve çocukların çalışmak yerine eğitim ve sosyal faaliyetlere yönlendirilmesi amacıyla ilk olarak 2010 yılında 2010/6 sayılı “Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi” Genelgesi yürürlüğe konulmuştur. Bu genelge 2017 yılında yürürlükten kaldırılmış, 2017/6 sayılı “Mevsimlik Tarım İşçileri” konulu genelge yürürlüğe girmiştir. Bu genelge kapsamında “Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Projesi (METİP)” hayata geçirilmiştir. Proje kapsamında İçişleri, Sağlık ve Milli Eğitim Bakanlıkları ortaklığında “Mevsimlik Tarım İşçileri Bilgi Sistemi” (e-METİP) kurulmuştur. Bu sistemle, mevsimlik tarım işçilerine yönelik haritalama ve profillemeye faaliyetleri yapılması ve sunulan kamu hizmetlerinin elektronik ortamda takibi sağlanmaktadır (Kazancı, 2018: 6). Ayrıca çocukların e-okul sistemine kayıt durumları da takip edilebilecektir (ÇSGB, 2018: 99).

Çocuk işçiliğiyle mücadele çalışmalarına duyarlılığın artırılması ve çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasına yönelik politikalara katkı sağlaması açısından 2018 yılının “Çocuk İşçiliği İle Mücadele Yılı” olarak ilan edilmesine yönelik 2018/3 sayılı genelge yayımlanmıştır. Bu genelgeyle birlikte çocuk işçiliğiyle mücadelede toplumsal duyarlılığın artırılması ve ilgili tüm kurum ve kuruluşlarda yürütülen faaliyetlerde çocuk işçiliği konusuna öncelik verilmesi ile ulusal ve uluslararası tüm kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapılması hedeflenmektedir. ILO Türkiye Direktörü, öncelikle AÇSHB olmak üzere ilgili tüm bakanlıklar, sosyal taraflar ve meslek kuruluşlarının

başkanları tarafından “Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ortak Deklarasyonu” imzalanmış ve çocuk işçiliğinin önlenmesine yönelik kararlılık ortaya konulmuştur (ÇSGB, 2018: 99).

3.5. Türkiye’de Çocuklara İlişkin Sosyal Korumada Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Yapılan birçok yasal düzenleme, hazırlanan eylem planları ve stratejik planlar, hem ulusal hem de uluslararası kuruluşlar tarafından desteklenen çok sayıdaki projelere rağmen çocuk işçiliğiyle mücadele konusunda elde edilen sonuçlar pek tatmin edici olmamıştır. Türkiye, bugün çocuk işçiliği sorununa sahip bir ülke olma özelliğini sürdürmektedir.

Türkiye’de çocuklara ilişkin sosyal korumada karşılaşılan sorunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Ünlütürk Ulutaş ve Ulutaş, 2019: 2581; Şahin, 2010: 220):

- Çocuk işçiliği konusunda sistemli ve periyodik veri elde edilememesi birçok sektörde çocukların hangi koşullarda çalıştığından haberdar olunamamasına ve bu konuda etkili bir politika geliştirilememesine neden olmaktadır. Uzun vadeli bir mücadele politikası oluşturulması açısından çalışan çocuklara yönelik yaşa, sektöre ve bölgeye dayalı ayrıntılı verilerin ortaya konulması ve yıldan yıla izlenmesi son derece kritik bir öneme sahiptir.
- IPEC programı kapsamında atılan birçok önemli adımla beraber çocuk işçiliğinde önemli bir azalma yaşanmışsa da projenin sona ermesinden sonra mücadele aynı kararlılıkla yürütülememiştir. Çocuk işçiliğiyle mücadelenin çok boyutlu ve kapsamlı bir politika seti yerine geçici finansman kaynaklarına bağlı projeler üzerinden sürdürülmesi, bu projelerin de koordineli bir şekilde yürütülememesi, projelerin bitimiyle beraber sahadaki mücadelenin de sona ermesi başlıca sorunların başında gelmektedir.
- Çocuk işçiliğine yönelik olarak ayrı bir bütçe kalemi tahsis edilmemesi ve kayıt dışılığın yüksek düzeylerde olması diğer önemli sorun kaynakları olarak karşımıza çıkmaktadır.
- Çocuk işçiliğiyle mücadelede en etkili yolların başında “mevzuat oluşturma” gelmektedir. Ulusal ve uluslararası düzenlemeler incelendiğinde çocuk işçilere yönelik olarak getirilen temel normların öncelikli olarak asgari çalışma yaşı konusunda olduğu görülmektedir. Türkiye’nin çocuk işçiliğiyle mücadelede oluşturmak istediği etkili mevzuat çabasının yalnızca İş Kanunu ve bu kanun gereğince çıkarılan yönetmeliklerden oluştuğu görülmektedir.
- İş Kanunu ve bu kanun gereğince çıkarılan yönetmeliklerde asgari çalışma yaşı, çalışma koşulları ile iş sağlığı ve güvenliği bakımından çocuk işçilerin korunması bağlamında çağdaş ve uluslararası normlara uygun olduğu görülmektedir. Ancak bu düzenlemelerin kapsamına çok az çocuk işçi girmekte ve bu durumda Türkiye’nin çocuk işçiliğiyle mücadele konusunda mevzuat oluşturma bakımından eksik kaldığını ortaya koymaktadır.

- İş Kanunu'nun 1. maddesinde yer alan hükümle kanun yalnızca iş sözleşmesine dayalı çalışma ilişkilerini kapsamaktadır. Bu durum çalışan çocuklar için büyük bir sorun teşkil etmektedir. Çünkü bağımlılık unsuruna dayalı çalıştığı halde ücret almadan çalışan çocukların sayısı oldukça fazladır. Özellikle ailelerinin yanında ücretsiz aile işçisi şeklinde çalışan çocuklar iş sözleşmesinin zorunlu unsuru olan ücretten yoksun oldukları için kanun kapsamına girememektedir.
- Bir diğer sorunu ise İş Kanunu'nun 4. maddesi oluşturmaktadır. Sözü edilen kanun maddesi İş Kanunu kapsamına girmeyen işleri hüküm altına almıştır. İş Kanunu kapsamı dışında kalan işler çocuk işçilerin yoğun olarak çalıştığı alanlardan oluşmaktadır.
- 4857 sayılı Kanun'da çocuk işçiliğiyle mücadele bakımından bir diğer sorun ise kanunda düzenlenen yaptırımların caydırıcılık niteliği taşınamamasıdır. Kanunda düzenlenen yaptırım türü genel olarak idari para cezalarından oluşmaktadır.
- Ancak düzenlenen bu cezaların miktarı, işverenlerin çocuk işçi çalıştırarak elde edeceği maliyet avantajına oranla nispeten daha düşük kalmaktadır. Bu durum da yaptırımların caydırıcı bir nitelik taşınamasına neden olmaktadır.
- Çocuk işçilere yönelik düzenlemelerin uygulamaya geçirilebilmesi için güçlü bir denetim sistemine, yeterli ve nitelikli denetim elemanlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye'de iş denetimiyle ilgili gerek müfettiş sayısının yetersizliği gerekse de denetim bütünlüğü ilkesi noktasında yaşanan sorunlar çocuk işçiliğiyle mücadelede sorun oluşturmaktadır.

Çocuk işçiliğinin önlenmesi sadece kısa vadeli uygulamalarla değil, uzun vadeli olarak yapısal sorunların ve ekonomik eşitsizliğin giderilmesine bağlıdır. Buradan hareketle sosyal devlet olmanın bir gereği olarak ailenin refah düzeyinin her bakımından yükseltilmesi gerekmektedir. Devletin bu konuda istihdam sağlayıcı ve gelir dağılımı eşitsizliğini giderici politikalar üretmesi etkili olacaktır. Çocuk işçiliğiyle mücadelede kısa vadede yukarıda sözü edilen yasal boşlukların doldurulması, kanunda yer alan düzenlemelerin amacına uygunluğunun denetlenmesi ve onaylanan ILO sözleşmeleri ve ÇHS'de yer alan normların hayata geçirilmesi için özen gösterilmesi önem arz etmektedir. Belirlenen stratejilerin etkinliği bakımından öncelikle ebeveynler, işverenler ve diğer sosyal tarafların çalışan çocukların sorunlarına daha duyarlı yaklaşımları gerekmektedir. Çocukların potansiyellerini hayata geçirebilmesi için eğitim imkânlarının ve aldıkları eğitimin kalitesi artırılmalıdır. Çocuk işçiliğiyle mücadelede ilgili kurum ve kuruluşların aynı şekilde duyarlı davranış sergilemeleri ve yakın bir işbirliği içinde konuya yaklaşımları mücadelenin sürdürülebilirliği açısından son derece önemlidir (Kayhan, 2012: 198).

Yoksulluğun ortadan kaldırılması ve çocuk işçiliğiyle mücadele bağlamında ilk aşamada kurulan temel sosyal koruma tabanlarından daha ileri bir düzeye geçilerek, daha kapsamlı bir sosyal koruma ağı inşa edilmelidir. Ancak Türkiye'de sosyal yardımlar konusunda; yardımların veriliş şekli, yardımların sağlanması noktasında ilgili kurum ve mevzuatın fazla olması gibi nedenlerden dolayı

istenilen düzeyde bir sosyal koruma sağlanamamaktadır. Ayrıca sosyal yardımlara hak kazanılmasında da kurumların aradıkları şartların birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Bu nedenle sağlanan tüm sosyal yardımların tek bir kanun çerçevesinde düzenlenmesi, bir hak niteliği taşıması ve sosyal yardımların sağlanması görevinin tek bir kuruma verilmesi gerekmektedir. Türkiye’de sosyal koruma alanında görülen en önemli eksikliklerden bir diğeri de toplumun tümünü kapsayan asgari bir gelir desteğinin olmamasıdır. Asgari gelir desteği Avrupa’da ve birçok gelişmiş ülkede farklı adlarla (aile sigortası, asgari geçim yardımları, aile yardımları gibi) yoksul kimselere yönelik bir hak olarak düzenlenmiştir. Uygulamada bu desteklerin genellikle çocuk yardımı, kira yardımları ve işsiz bireylere para yardımı olarak verildiği görülmektedir. Türkiye’de ise ŞNT gibi yoksullara sağlanan yardımlar temelde aile yardımları gibi görünsede bu yardımlar toplumun tümünü kapsamamakta, bir hak ve hukuki olarak aile sigortası niteliği taşımamaktadır. Bu nedenle yoksulluk, çocuk işçiliği ve sosyal dışlanmanın önlenmesi konusunda aile sigortası sisteminin Türkiye’de de düzenlenmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra düzenlenmesi önerilen asgari gelir desteği programı “çalışan yoksul” gerçeğini de dikkate alarak çalışmakta olan ve ailesinin geçimini sağlamakta zorluk çekenleri de kapsamalıdır. Bu duruma örnek olarak İngiltere’de bulunan aile kredisi (“family credit”) ve gelir desteği (“income support”) programları verilebilmektedir (Zeybek, 2012: 251-256).

Yoksulluğun giderilmesi, temel ihtiyaç ve hakların gerçekleştirilmesi ve çocuk işçiliğinin önlenmesi açısından sosyal koruma sistemleri son derece önemlidir. Sosyal koruma sistemlerinin toplumun tüm kesimini kapsayacak şekilde genişletilmesi gerekmektedir. Bu yüzden sosyal koruma harcamalarına ayrılan kaynak arttırılarak yoksul ailelerin de gelir güvencesi, sağlık hizmetleri ve çocuklar için gerekli hizmetleri alabilmesi sağlanmalıdır. Böylelikle aileler çocukların çalışarak elde edeceği kaynağa gerek duymayacaktır.

SONUÇ

Çocukların çalışmasına tarihin her döneminde rastlanılmaktadır. Ancak çocuk işçiliği Sanayi Devrimiyle başlayarak günümüze kadar süre gelmiş tüm toplumlarda ortak bir sorun olmuştur. Çocuk işçiliği, çocukları çocukluklarını yaşamaktan alıkoymakta, eğitim imkânlarını elinden almakta ve sağlıklı bir gelecek elde edebilmelerini engellemektedir. Ayrıca çocuk işçiliğinin çocukların fiziksel, zihinsel, sosyal ve ahlaki gelişimleri üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır. Çocuk işçiliği çocukların çoğu zaman sömürüye ve çeşitli istismara uğramalarına neden olmaktadır. Bu yönüyle çocuk işçiliği çok boyutlu ve karmaşık bir sorundur. Çocukların çalıştırılmasının arkasında ekonomik, kültürel ve toplumsal nedenler yatmaktadır. Bu nedenle çocuk işçiliği sorunu ele alınırken, sözü edilen nedenlerin her yönüyle kavranması oldukça önemli olmaktadır.

Yapılan araştırmalar çocukların çalışma hayatında yer almasının en önemli nedeni olarak yoksulluğu göstermektedir. Çocuklar aile bütçesine katkıda bulunmak amacıyla erkenden çalışma hayatına girmek zorunda kalmaktadır. Bunun dışında çocuk işçiliğine yol açan diğer nedenler; işsizlik, göç, eğitim ile ilgili nedenler, geleneksel bakış açısı, işverenlerin talebi ve mevzuat eksiklikleridir. Söz konusu bu nedenlerin her biri birbiriyle yakından ilişkili olması çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasını zorlaştırmaktadır. Bu yüzden çocuk işçiliğine yönelik politikalar çok boyutlu ve geniş kapsamlı olmak durumundadır.

Son yıllarda çocuk işçiliğiyle mücadele konusunda atılan adımlarla beraber çocuk işçiliği sayısında bir azalma yaşansa da yeterli seviyede bir ilerleme kaydedilmediği görülmektedir. Bugün dünyada yaklaşık 152 milyon çocuk işçi bulunmakta ve bu çocukların da yaklaşık 73 milyonu tehlikeli işlerde yer almaktadır. Türkiye’de ise 5-17 yaş grubunda çalışan çocuk sayısı 720 bin olarak görülmektedir.

Çocuklar genellikle küçük işletmelerde ve kayıt dışı sektörlerde çalışmaktadır. Ailesine yardımcı olmak için erkenden çalışma hayatına giren çocuk düşük ücret karşılığı uzun saatler boyunca kötü ve ağır koşullarda çalışmak zorunda kalmaktadır. Çocuklar çalıştıkları bu işyerlerinde çeşitli risklere karşı her türlü güvenceden yoksun olmaktadır. Sağlıklı bir toplumun temelini oluşturan çocuklar, gelişimlerini sağlıklı bir şekilde tamamlama ve erkenden çalışma hayatına girme tehlikesine karşı sosyal koruma müdahalesine en çok ihtiyaç duyan grupların başında gelmektedir.

Sosyal koruma sistemi sosyal sigorta, sosyal yardım ve iş gücü piyasası müdahaleleri araçları doğrultusunda toplumdaki tüm bireylerin asgari gelir güvenesi ve temel hizmetlere erişimini

sağlamaktadır. Bu doğrultuda sosyal koruma tabanları dâhil sosyal koruma sistemleri yoksulluğu önleme ve çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasına yönelik politikaların merkezini oluşturmaktadır. Çocuklara yönelik sosyal koruma programlarını; transfer programları, kamu-iş programları, genel sağlık koruması, engelliler için sosyal koruma, yaşlılıkta gelir güvencesi programları ve işsizlik koruması oluşturmaktadır. Bu uygulamaların genel olarak çocuğun okula kayıt oranlarında artış sağladığı ve çocuk işçiliğini azaltıcı etki sağladığı görülmüştür.

Şartsız nakit transfer programları yoksulluğu azaltıcı, daha yüksek işgücü piyasasına katılmayı ve okul başarısını arttırdığı görülmüştür. Şartlı nakit transfer programları da yoksulluğa karşı sağlık ve beşeri sermaye yönlü yaklaşımıyla yoksulluğun nesiller arası aktarımını engellemeye yardımcı olduğu görülmüştür. Ayrıca sağlık, eğitim ve sosyo-ekonomik refah üzerinde olumlu etkisi görülmüştür. Şartlı ayni transfer kapsamında okul beslenme programları dolaylı gelir transferi görevi görerek okula gönderme maliyetini düşürmekte ve çocuk işçiliğini azaltmaktadır. Kamu-iş programları da yoksul ailelere yönelik emek-yoğun projelerde çalıştırılmaları sonucu nakit transfer sağlamaktadır. Bu durumun da çocuk işçiliğinde azaltıcı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Genel sağlık koruması, ailenin yaşadığı bir sağlık şoku karşısında çocuk işçiliğini bir tampon ve sigorta olarak görmesinin önüne geçmektedir. Ailelere sağlanan sağlık sigortasının çocuk işçiliğine bağımlılığı azalttığı görülmektedir. Engellilere yönelik sosyal koruma, yetişkinlerin hasta, engelli veya işini kaybettiği durumlarda hanelerde çocuk işçiliğinin veya ev işlerinde çocukların çalıştırılmasının önüne geçmede önemli rol oynamaktadır. Yaşlılıkta gelir güvencesi programları okula devam oranında büyük artışlar sağlayarak çocuk işçiliğini azaltmış ve çocukların günlük çalışma saatlerinde önemli düşüş sağlamıştır. Son olarak işsizlik korumasının, hane reisinin gelir kaybına uğradığı düşük gelirli hanelerde çocuğun işgücü piyasasına girme olasılığını azalttığını göstermektedir.

Türkiye’de çocukların çalışma hayatında yer almasının en temel nedeni yoksulluk olarak görülmektedir. Bu nedenle yoksulluğun önlenmesi ve çocuk işçiliğinin azaltılmasına yönelik şartlı ve şartsız yardım programları uygulanmaktadır. Bu yardım programları temelde düşük gelirli aileleri hedef alsa da çalışan kişilere yönelik yardımlar da bulunmaktadır.

Çocuklara yönelik sosyal koruma programları çocukların beslenme, sağlık ve eğitime erişimini sağlamakta diğer yandan da, çocukların yaşadığı yoksulluğun azalmasına katkı sağlayarak çocuk işçiliğinin önlenmesine büyük katkı sağlamaktadır. Bu nedenle hem çocuklar hem de herkes için evrensel bir sosyal koruma sağlanması için çocuk ve aile yardımlarının genişletilmesine önem verilmelidir.

Yapılan bu çalışma çocukların başta yoksulluk olmak üzere çalışma hayatında yer almasına neden olan temel sorunlara değinerek, dünyada ve Türkiye’de aile ve çocuğa ilişkin sosyal koruma

programlarını ele almakta ve Türkiye’de çocuğa yönelik sosyal koruma programlarının uygulanmasında ortaya çıkan eksikliklere çözüm sunmaktadır.

Çocuk işçiliğiyle mücadele ilk olarak çocuk işçiliğinin yol açtığı sorunların görülmesi ve bu durumu acil çözülmesi gereken bir sorun olarak görmekten geçmektedir. Bu noktada çocuk işçiliğine yönelik çözüm önerileri;

- Çocuk işçiliği ile ulusal mücadelenin ilk adımı olarak bu sorunun önüne geçebilecek etkili hukuksal düzenlemelerin geliştirilmesi gerekmektedir. Çocuk işçiliğine yönelik mevzuatın takip edilerek çağdaş ve uluslararası normlara paralel bir şekilde güncellenmesi gerekmektedir. Ayrıca oluşturulan mevzuatın hayata geçirilmesi oldukça önem arz etmektedir. Bazı ülkelerde çocuklarla ilgili koruyucu hükümlerin bulunsa da hayata geçirilmediği görülmektedir. Mevzuatın etkili bir şekilde uygulanabilmesi için güçlü bir denetim mekanizması oluşturulmalıdır. Çocuk işçiliğinin en yoğun olarak kayıt dışı sektörde görüldüğü bilinmektedir. Bu nedenle güçlü bir denetim mekanizması kayıt dışı sektörde çalışan çocuklara ulaşılması açısından da hayati bir rol oynamaktadır.
- Çocuk işçiliğiyle mücadelede hükümetin çalışmaları yanında işçi ve işveren örgütleri, üniversiteler, medya ve sivil toplum kuruluşlarının da çocuk işçiliğinin önlenmesine yönelik alınacak önlemler, yürütülecek faaliyetlere ve geliştirilecek projelere katılımının sağlanması gerekmektedir. Çocuk işçiliği tek bir kurum veya kuruluşun çabasıyla önlenebilecek bir sorun değildir bu yüzden soruna taraf olan tüm kesimlerin birlikte hareket etmesi oldukça önemlidir.
- Çocuk işçiliğiyle mücadelede en önemli yollardan biri de yoksulluğun giderilmesidir. Çünkü yoksulluk çocuk işçiliğinin temel nedeni olarak görülmektedir. Yapılan araştırmalar da çocukların çalışma hayatına katılma nedeninin büyük ölçüde aile bütçesine katkıda bulunmak olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, ailelerin ekonomik yönden güçlendirilmesi gerekmektedir. Ailelere doğrudan nakit transfer programları, işsiz aile bireylerine yönelik de istihdamlarını arttıracak proje ve politikaların hayata geçirilmesi çocuk işçiliğini ortadan kaldırmada hayati bir unsurdur.
- Eğitim çocuk işçiliğiyle mücadelede en etkin araçlardan biridir. Öncelikli olarak eğitime gerekli kaynağın sağlanması gerekmektedir. Daha sonra eğitimin nitelikli olarak geliştirilmesi ve bazı ailelerin eğitim kurumlarına duyduğu güvensizlik ortadan kaldırılmalıdır. Eğitim her ne kadar devlet tarafından ücretsiz olarak sağlansa da yoksul ailelerin ders malzemeleri, üniforma ve ulaşım gibi ek maliyetleri karşılayabilmesi için desteklenmesi gerekmektedir. Ailelere yönelik olarak çocuk işçiliğinin uzun dönemde yükleyeceği maliyetler hakkında eğitici programlar geliştirilmelidir.

- Çocuk işçiliğiyle mücadele yollarından diğeri de toplumsal duyarlılığın arttırılmasıdır. Çocuk işçiliğiyle mücadelede ilgili kurum ve kuruluşlar tarafından çocuk işçiliğın boyutları ve çocuklar üzerinde bıraktığı etkiler konusunda toplum bilinçlendirilmelidir.
- Çocuk işçiliğının önlenebilmesi için sosyal güvenlik ve sosyal koruma programlarının genişletilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak çalışmanın çocuk işçiliğının önlenebilmesi açısından aileyi güçlendiren ve yaşam koşullarını iyileştirmesine katkı sağlayan sosyal koruma programlarının kapsamının ve bu programlara erişim düzeyinin arttırılması adına literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Ayrıca konunun daha iyi analiz edilebilmesi açısından, AB ülkeleri ve Türkiye’de çocuklara yönelik sosyal koruma programlarının karşılaştırmalı analizi yapılabilir.

KAYNAKÇA

AÇSHB (2019), **2018 Yılı Faaliyet Raporu**, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara.

_____ (2020), **2019 Yılı Faaliyet Raporu**, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Ankara.

_____ (2021), **2020 Yılı Faaliyet Raporu**, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara.

Akyüz, Emine (2000), **Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması (Ulusal ve Uluslararası Hukukta)**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.

Alam, Shamma Adeeb (2015), “Parental Health Shocks, Child Labor and Educational Outcomes: Evidence from Tanzania”, **Journal of Health Economics**, 44, 161-175.

Allieu, Andrew Mundalo (2019), “Implementing Nationally Appropriate Social Protection Systems and Measures for All: Gaps and Challenges Facing Rural Area”, https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2019/03/Andrew-Allieu_SP-for-rural-areas_22-Feb-18.pdf , (16.12.2020).

Allieu, Andrew Mundalo ve Ocampo, Ana (2019), **On the Path to Universal Coverage for Rural Populations Removing Barriers of Access to Social Protection**, Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), Rome.

Alpar, M. Bülent (2002), “Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Hakkında 182 Sayılı ILO Sözleşmesi İle İlgili Çalışma Hayatı Mevzuatı”, **Kamu-İş Dergisi**, 7(1).

Alper, Yusuf (2017), “Sosyal Güvenlik”, Aysen Tokol ve Yusuf Alper (Ed.), **Sosyal Politika**, 8.Baskı içinde (208-250), Dora Yayınevi, Bursa.

Alper, Yusuf vd. (2018), “Sosyal Güvenlikte Yeni Yol Arayışı: “Risk Temelli Sosyal Güvenlik Anlayışından Herkes İçin, Hayat Boyu Sosyal Güvenlik Anlayışına,” , **“İş, Güç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, 20(3), 383-404.

Altıntaş, Cenkhan (2015), “Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Uluslararası Sosyal Güvenlik Teşkilatı (ISSA) Tarafından Yayınlanan Uluslararası Belgelerde Sosyal Güvenliğin Kapsamı ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, **Sosyal Güvenlik Dergisi**, (7), 35-57.

Altıntaş, Betül (2010), “Türkiye’de ve Dünya’da Çocuk Emegi: Sosyal Politikalar Açısından Bir Çerçeve”, Kemal İnal (Der.), **Türkiye’de Çocuk Emegi**, 1. Baskı içinde (160-183), Ütopya Yayınevi, Ankara.

- Apaydın, Aydın (2011), **Social Assistance as a Poverty Alleviation Strategy: Case of Altındağ Social Assistance and Solidarity Foundation**, The Degree of Master of Science, Middle East Technical University – The Graduate School of Social Sciences.
- Aral, Berdal (2013), **Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Eşitsizlik**, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Nr. 72, Ankara
- ASPB (2012a), **Türkiye’de Uygulanan Şartlı Nakit Transferi Programı’nın Fayda Sahipleri Üzerindeki Etkisinin Nitel ve Nicel Olarak Ölçülmesi Projesi Final Raporu**, ASPB Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, Ankara,
- _____ (2012b), **2011 Yılı Faaliyet Raporu**, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Ankara.
- _____ (2013), **2012 Yılı Faaliyet Raporu**, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Ankara.
- _____ (2014), **2013 Yılı Faaliyet Raporu**, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Ankara.
- _____ (2015), **2014 Yılı Faaliyet Raporu**, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Ankara.
- _____ (2017a), **Türkiye’nin Bütünleşik Sosyal Yardım Sistemi**, Aile Sosyal Politikalar Bakanlığı, Ankara.
- _____ (2017b), **2016 Yılı Faaliyet Raporu**, Aile Sosyal Politikalar Bakanlığı, Ankara.
- Atatanır, Hicran (2011), “Sosyal Güvenlik ve Aile Yardımı Uygulamaları”, **Çalışma İlişkileri Dergisi**, 2(1), 143-169.
- Aydın, Fazıl (2014), **Çalışma Mevzuatı İle İlgili Avrupa Birliği Direktifleri**, ÇSGB Yayını, Nr. 11, Ankara.
- Ayhan, Abdurrahman (2012), “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Güvenlik İlkeleri”, **Sosyal Güvenlik Dergisi**, 1(1), 41-55.
- Aykaç, Hande Bahar (2016), Hukuksal Açıdan Çocuk ve Genç İşçiliği, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, 27(116), 335-386.
- Aykaç, Mustafa ve Murat, Güven (2018), “Sürdürülebilir Kalkınma 2030 Gündemi Bağlamında Çocuk İşçiliğinin Önlenmesinde Sosyal Koruma Tabanları”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, (CEEİK 2018 Özel Sayısı), 93-118.
- Avrupa Toplulukları Komisyonu (2006), Çocuk Hakları Konusunda Bir AB Stratejisine Doğru, Komisyon Tebliği, COM (2006), Brüksel, <https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/migrationfiles/haber-files/000599/000000480-com2006-0367en011-tr.doc>, (06.05.2021).
- Avşar Kurnaz, Şebnem (2007), “Çocuk Yoksulluğu”, **Aile ve Toplum**, 3(12), 47-55.
- Avşar, Zakir ve Öğütoğulları Eren (2012), “Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliği Mücadele Stratejileri”, **Sosyal Güvenlik Dergisi**, 2(1), 9-40.

- Bakırcı, Kadriye (2004), **Çocuk ve Genç İşçilerin Haklarının Korunması**, 1. Basım, Beta Basım Yayın, İstanbul.
- Barrientos, Armando vd. (2005), “Can Social Protection Tackle Chronic Poverty?” , **The European Journal of Development Research**, 17(1), 8-23.
- Barrientos, Armando ve Hulme, David (2008), **Social Protection for the Poor and Poorest in Developing Countries: Reflections on a Quiet Revolution**, The University of Manchester Brooks World Poverty Institute, BWPI Working Paper 30.
- Barrientos, Armando (2010), **Social Protection and Poverty**, Social Policy and Development Programme Paper Number 42, United Nations Research Institute for Social Development, Geneva.
- Bayrakçeken Tüzel, Gökçe (2018), **Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve Toplam Faktör Verimliliği**, Miki Matbaacılık, Ankara.
- Behrendt, Christina ve Nguyen, Quynh Anh (2018), “**Innovative Approaches for Ensuring Universal Social Protection for the Future of Work**”, International Labour Office, Geneva.
- Bekdaş, Neslihan (2009), **Türkiye’de Çocuk İşçiliği, Örgün Eğitim ve Çalışma Hayatı: Hekimbaşı Örneği**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bequale, Assefa ve Myers, William E. (1998), **Çocuk İşçiliğinde Öncelikler**, (Çev. Rasim Baykaldı), Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ankara.
- Bor, Elif (2014), **Türkiye’de Çocuk İşçiliği: Çocuk İşçiliğinin Belirleyicileri Üzerine Ekonometrik Analiz**, Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı – Çalışma Genel Müdürlüğü.
- Bozbek, Semiha (2009), **Sosyal Yardım Uygulamaları ve Çocuk İşçiliği Arasındaki İlişki: Keçiören Örneği**, Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi, Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.
- Bozdoğan, Kübra vd. (2012), “Sosyal Vergileme İlkeleri Açısından Asgari Geçim İndiriminin Değerlendirilmesi”, **Vergi Dünyası**, (375), 128-132.
- Bozkaya, Gülferah (2014), “Yoksullukla Mücadelede Sosyal Koruma Harcamalarının Rolü”, International Conference On Eurasian Economies 2014, <https://www.avekon.org/papers/990.pdf>, (03.04.2020).
- Bozkurt Gümrükçüoğlu, Yeliz (2013), “Mevzuatımızda Çocuk ve Genç İşçilerin Çalışma Yaşamında Korunmasına İlişkin Düzenlemelere Genel Bir Bakış”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 15(Özel Sayı), 481-545.

- Centel, Tankut (1982), **Çocuklar İle Gençlerin İş Güvenliği**, İstanbul Üniversitesi Yayını, Nr. 3041, İstanbul.
- Commission of The European Communities (1995), **The Future of Social Protection: A Framework For a European Debate, Communication from the Commission, COM (95) 466 final**, Brussels.
- Costa, Gabriel Weber vd. (2020), “The Impact of Child Labour Eradication Programs in Brazil”, **The Journal of Developing Areas**, 54(4), 117-127.
- Coşan, Bilal (2019), “Sanayi Devrimi’nden Çok Uluslu Şirketlere Çocuk İşçiliği: Şahin Pençesinde Yavru Kuş”, **Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, 2(2), 286-303.
- Çelik, Aziz (2010), “Çocuk İşçiliğinin Bitmeyen Öyküsü Üstüne”, Kemal İnal (Der.), **Türkiye’de Çocuk Emeği**, 1. Baskı içinde (54-76), Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Çetinkaya, Şahin (2012), **Türkiye’de Sosyal Yardımlaşma Müessesesi: Durum Analizi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dumlupınar Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çiftçi, Durdu Baran (2013), “Çalışan Çocuklarda Duygusal ve Davranışsal Sorunlar: Oto Sanayi Örneği”, **Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi**, 20(1), 13-22.
- Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik (2004), **T.C. Resmi Gazete**, 25425, (06.04.2004).
- Çoğurcu, Cemalettin (2010), “Stratejik Planlama, Stratejik Yönetim ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğünde Sosyal Yardım Politikalarına Yönelik Geliştirilen Projeler”, **Yardım ve Dayanışma Dergisi**, 1(2), 7-32.
- Çöpoğlu, Mustafa (1998), **Çocuk İşçiliği**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇSGB (2004), **Çocuk İşçiliği İle Mücadele: İş Müfettişleri İçin El Kitabı**, (Çev. Metin Çulhaoğlu), ÇSGB İş Teftiş Kurulu Başkanlığı, Ankara
- _____ (2014), **Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu İlgili Yönetmelikler**, Özel Matbaası, Ankara.
- _____ (2017a), **Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı 2017-2023**, Birinci Basım, Ayrıntı Basımevi, Nr. 63, Ankara.
- _____ (2017b), “Ulusal İstihdam Stratejisi 2014-2023”, ÇSGB Çalışma Genel Müdürlüğü, <http://www.uis.gov.tr/media/1437/uis2014-2023.pdf>, (09.03.2021).
- _____ (2018), **Çocuk İşçiliği ve Eğitim Öğretmen El Kitabı**, ÇSGB Yayını, Nr. 72, Ankara.

- Dağ, Hüseyin vd. (2015), **Çocuk Haklarına Güncel Yaklaşım**, Cukurova Medical Journal, 40(1), 1-5.
- Dammert, Ana C. vd. (2017), **The Effects of Public Policy on Child Labor: Current Knowledge, Gaps, and Implications for Program Design**, Understanding Children's Work (UCW) Programme.
- Dayıoğlu, Meltem ve Hoşgör, Ayşe Gündüz (2010), "Türkiye'de Çocuk İşçiliğiyle Mücadelede İzlenen Strateji ve Yöntemler: IPEC Deneyimi", Kemal İnal (Der.), **Türkiye'de Çocuk Emegi**, 1. Baskı içinde (77-132), Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Department of Social Protection vd. (2012), "The South African Child Support Grant Impact Assessment Executive Summary", https://assets.publishing.service.gov.uk/media/57a08a60e5274a31e0000592/SAF_resources_csg2012sum.pdf, (07.12.2020).
- Derrien, Jean Maurice (1994), **Çocuk Çalıştırılması İle İlgili Politika Hazırlanması ve İş Denetimi**, (Çev. Haluk Başçıl ve Bülent Piyal), ILO ve ÇSGB Ortak Yayını, Ankara.
- Dirican, Rabia (2018), "Tarihsel Süreçte Çocukluk ve Çocuk Hakları", **Çocuk ve Gelişim Dergisi**, 2(2), 51-62.
- Doetinchem, Ole vd. (2008), **Conditional Cash Transfers: What's in it for Health?**, World Health Organization, Geneva.
- DPT (2001), **Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.
- Dur, Varol (2015), "Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) Sosyal Güvenlik Politikalarındaki Dönüşüm", **Karatahta İş Yazıları Dergisi**, (3), 127-154.
- Dur, Ali İhsan Burak ve Öztürk, Mustafa (2017), "Türkiye'de ve Dünyada Çocuk İşçiliği ve Mücadele Politikaları: SDÜ MYO Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 22(3), 613-635.
- Dursun, Salih (2017), "Çalışma Hayatında Çocuklar", Salih Dursun ve Serpil Aytaç (Ed.), **Çalışma Yaşamında Özel Gruplar**, içinde (159-210), Ekin Yayınevi, Ankara.
- Duyar, İzzet (2017), "Çalıştırılan Çocukların Bedensel Gelişimi ve Sağlık Sorunları", **Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, 16(62-63), 65-73.
- Duyar, İzzet ve Özener, Barış (2003), **Çocuk İşçiler Çarpık Gelişen Bedenler**, 1. Basım, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Edmonds, Eric V. (2006), "Child Labor And Schooling Responses to Anticipated Income in South Africa", **Journal of Development Economics**, 81(2), 386-414.
- Efe, Haydar ve Uluoğlu, Sevinç Arzu (2015), "Dünyada Çocuk İşçiliğiyle Mücadelede Geline Nöktä ve Geleceğe Dair Bazı Öngörüler", **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, 13(51), 46-72.

- Emin, Emin (2018), **Küresel Adaletsizlik Dünya Yoksulluk ve Eşitsizlik Raporu**, İNSAMER Yayınları, Araştırma 83, İstanbul.
- Erbay, Ercüment (2008), **Çocuk İşçi Olmak**, Öncü Basımevi, Ankara.
- Erder, Sema (2010), “Çalışan Çocuklar: Çırac mı?, İşçi mi?”, Kemal İnal (Der.), **Türkiye’de Çocuk Emegi**, 1. Baskı içinde (39-53), Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Erdoğan, Gülnur (2008), Avrupa Sosyal Şartı Ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, **TBB Dergisi**, (77), 123-166.
- Ertürk, Yakın (2010), “Türkiye’de Çocuk Emeginin Kullanım Biçimleri”, Kemal İnal (Der.), **Türkiye’de Çocuk Emegi**, 1. Baskı içinde (29-38), Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Fanette, Pradon (2015), **Child Labour and Industrialization (The Children of a Revolution)**, Angers University.
- Fidan, Fatma (2004), “Çalışan Çocuk Olgusuna Sosyo-Psikolojik Bakış Sanayide Çalışan Çocuklar Örneği”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 6(1), 30-49
- Fidan, Nurettin (2012), **Okulda Öğrenme ve Öğretme**, 3. Baskı, Pegem Akademi, Ankara
- Fişek, A. Gürhan (1993), “Çocuk İşçilerin Mediko-Sosyal Sorunları Araştırması (1986)”, **Çalışma Ortamı Dergisi**, (8), https://calismaortami.fisek.org.tr/wp-content/uploads/calisma_ortami8.pdf (04.01.2020).
- Franklin, Bob (1993), **Çocuk Hakları**, (Çev. Alev Türker), 1. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Garcia, A. Bonilla ve Gruat, J.V. (2003), **Social Protection- Version 1.0**, International Labour Office, Geneva.
- Gençoğlu, Aylin Yonca (2013), “Ticari Kapitalizmden Sanayi Kapitalizmine: Merkantilizm, Liberalizm ve Marksizm”, **Toplum Bilimleri Dergisi**, 7(14), 79-94.
- Global Coalition to End Child Poverty (2017), “Child-sensitive Social Protection, Briefing Paper”, <https://childfundalliance.org/zdocs/f3c9bee1-2a1e-4f40-a7c1-f478601c3f6e/Global%20Coalition%20CSSP%20Briefing%20Paper.pdf> (03.05.2021).
- Gökalp, Özge Tuçe (2012), “Türk İş Hukukunda Çocuk İşçi Çalıştırma”, **Electronic Journal of Vocational Colleges**, 2(1), 125-135.
- Grosh, Margaret vd. (2008), **For Protection and Promotion The Design And Implementation Of Effective Safety Nets**, The International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank.
- Gülçubuk, Bülent (2012), “Tarımda Çocuk Emegi Sömürüsü ve Toplumsal Duyarlılık”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 2(33), 75-94.

- Güloğlu, Tuncay vd. (2003), “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam Gerçeğine Bir Bakış”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, (45), 51-95.
- Gün, Servet (2017), “Toplumsal Bir Sorun: Sokakta Çalışan Çocuklar”, **Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, 16(62-63), 42-46.
- Günöz, Mustafa (2007), **Türkiye’de Çocuk İşçiliği Sorunu ve Çözüm Önerileri**, Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı – Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
- Güven, Sami (2013), **Sosyal Politikanın Temelleri**, 5. Baskı, Ezgi Kitabevi, İstanbul.
- Güzel, Bekir (2016), “21. Yüzyılda Çocuk İşçiliği İle Mücadele İlerleme Raporu”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 9(42), 1993-1998.
- HelpAge International (2012), Achieving Income Security in Old Age: Tacking Stock and Pushing the Boundaries, <https://www.humanitarianlibrary.org/sites/default/files/2019/12/Achieving%20income%20security%20in%20older%20age.pdf> (07.12.2020).
- Holmes, Rebeca ve Scott, Lucy (2016), **Extending Social Insurance to Informal Workers: A Gender Analysis**, ODI Working Paper March 2016, London.
- Holzmann, Robert (2009), **Social Protection and Labor at the World Bank, 2000–08**, The International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank.
- ILO Türkiye Ofisi (2019), “Çocuklar Çalışmamalı Hayallerinin Peşinden Koşmalı!”, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_710265.pdf, (07.12.2020).
- ILO vd. (2019), “Towards Inclusive Social Protection Systems Supporting the Full and Effective Participation of Persons with Disabilities” <https://www.social-protection.org/gimi/gess/RessourcePDF.action?ressource.ressourceId=55473> (10.01.2021).
- ILO (2002), **Eliminating the Worst Forms of Child Labour**, International Labour Office, Geneva.
- ___ (2004), **Child Labour: A Textbook for University Students**, International Labour Office, Geneva.
- ___ (2007), **Child Labour and Conditional Cash Transfer Programmes in Latin America**, International Labour Office, Geneva.
- ___ (2008), **Social Health Protection an ILO Strategy Towards Universal Access to Health Care**, International Labour Office, Social Protection Department, Geneva.
- ___ (2010), **World Social Security Report 2010/11 Providing Coverage in Times of Crisis and Beyond**, International Labour Office, Geneva.
- ___ (2011), **Social Security For Social Justice and a Fair Globalization**, Report VI, International Labour Conference, 100th Session, International Labour Office, Geneva.

- ___ (2012), **Social Security for All Building Social Protection Floors and Comprehensive Social Security Systems**, International Labour Office, Geneva.
- ___ (2013), **World Report on Child Labour**, International Labour Office, Geneva.
- ___ (2014a), **World Social Protection Report 2014/15: Building Economic Recovery, Inclusive Development and Social Justice**, International Labour Office, Geneva.
- ___ (2014b), **Social Protection for Older Persons: Key Policy Trends and Statistics**, International Labour Office, Social Protection Department, Geneva.
- ___ (2015a), **Social Protection for Children: Key Policy Trends and Statistics**, International Labour Office, Social Protection Department, Geneva.
- ___ (2015b), **Reporting on Disability Guidelines for the Media**, 2th Ed., International Labour Office Gender, Equality and Diversity Branch, Geneva.
- ___ (2015c), **Child Labour Manual a Resource for Labour Inspectors and Officers in Pacific Island Countries**, ILO Office for Pacific Island Countries, Suva Fiji.
- ___ (2016), “SDG Alliance 8.7 Joining Forces Globally to End Child Labour, Forced Labour, Modern Slavery and Human Trafficking”, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---declaration/documents/publication/wcms_450718.pdf (10.01.2021).
- ___ (2017a), **Global Estimates of Child Labour: Results and Trends, 2012-2016**, International Labour Office, Geneva.
- ___ (2017b), **Global Estimates of Modern Slavery Forced Labour and Forced Marriage**, International Labour Office, Geneva.
- ___ (2018a), **Ending Child Labour By 2025: A Review of Policies and Programmes**, 2th Ed., International Labour Office, Geneva.
- ___ (2018b), **Decent Work and the Sustainable Development Goals: A Guidebook on SDG Labour Market Indicators**, International Labour Office, Department of Statistics (STATISTICS), Geneva.
- ___ (2019a), **Universal Social Protection for Human Dignity Social Justice and Sustainable Development**, International Labour Conference 108th Session 2019, International Labour Office, Geneva.
- ___ (2019b), “Extending Social Security to Workers in the Informal Economy: Lessons from International Experience”, <https://www.social-protection.org/gimi/RessourcePDF.action?id=55728>, (10.01.2021).
- ___ (2020), “Sosyal Koruma Merceği Covid-19 Kriziyle Mücadelede Sosyal Koruma Önlemleri: Ülkelerin Önlemleri ve Politika Değerlendirmeleri”, <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/>

public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_744944.pdf,
(06.04.2021).

ILSSA ve ILO (2014), “Social Insurance”, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---ilo-hanoi/documents/publication/wcms_428970.pdf, (07.01.2021).

Işık, Esra (2014), **Çocuk - Toplum İlişkisi Bağlamında İstanbul Sokaklarında Çalışan Çocuklar**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İçli, Gönül ve Bağış, Radiye Canan (2018), “Çocuk Emeğine ve Çıracılık Eğitimine Sosyolojik Bir Yaklaşım: Denizli Kent Örneği”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (33), 145-152.

İlik, Bülent vd. (1994), **Sokaktan Ustalık**, 1. Baskı, Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar Merkezi, Ankara.

İnan, Ali Naim (1980), “Çocuğun Korunması ve Polis”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 37(1), 243-250.

Kabembo, Ireen Manase (2015), **Sahra-Altı Afrika’da Sosyal Koruma Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı Analizi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kalkınma Bakanlığı (2018), **Sosyal Güvenlik Sisteminin Sürdürülebilirliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), Ankara.

Kapar, Recep (2005), **Sosyal Korumanın İşgücü Piyasasına Etkisi**, Birleşik Metal-İş Yayınları, Nr. 17, İstanbul.

_____ (2009), “Adil Bir Küreselleşme İçin Sosyal Adalet Uluslararası Çalışma Örgütü Bildirgesi”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 4(23), 61-77.

_____ (2015), “Uluslararası Çalışma Örgütü’nün Sosyal Koruma Tabanları Yaklaşımı”, **Karatahta İş Yazıları Dergisi**, (1), 181-209.

_____ (2019), “Çocuk Emeğinin En Kötü Biçimleri ve Türkiye”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 4(63), 2461-2502.

Karabulut, Özcan (1996), **Türkiye’de Çalışan Çocuklar**, Friedrich Ebert Vakfı Yayınları, İstanbul.

_____ (1998), **Çocuk İşçiliğine Karşı Sendikal Mücadele: TÜRK-İŞ Modeli**, 1. Baskı, TÜRK-İŞ Yayını, Nr. 224, Ankara.

Karataş, Kasım (1993), “Çocuk İş Gücü Sorunu: Nedenleri, Sonuçları ve Çözüm Önerileri”, **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi**, 11(1-2-3), 85-102.

Kayhan, Necati (1997), **Çalışan Çocukların Sorunları**, Türkiye Orman İşçileri Sendikası Yayını, Ankara.

- _____ (2012), “Çocuk İşçiliği, IPEC Deneyimi Işığında Sanayide Çalışan Çocukların Sorunları”, **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi**, 4(1), 187-200.
- Kazancı, Şeref (2018), “Çocuk İşçiliği İle Mücadele ve Bakanlığımızca Yürütülen Çalışmalar”, <http://www.toprakisveren.org.tr/Upload/Makale/2018-118-seref-kazanci.pdf>, (02.01.2021).
- Kılıç, Fatma (2009), **Çocuk İşçiliği ve Ailenin Rolü (Kütahya Örneği)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kidd, Stephen (2017), “Social Exclusion and Access to Social Protection Schemes”, **Journal of Development Effectiveness**, 9(2), 212-244.
- Kidd, Stephen vd. (2019), **Leaving No-one Behind: Building Inclusive Social Protection Systems for Persons with Disabilities**, Development Pathways Limited, UK Aid.
- Konanc, Esin (1992), **Korunmaya Muhtaç Kent Çocukları**, Friedrich Ebert Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Korkusuz, M. Refik ve Uğur, Suat (2015), **Sosyal Güvenlik Hukuku**, 4. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Kucur, Fatih (2016), “Sosyo-Ekonomik Bir Sorun Olarak Sokakta Çalışan Çocuklar”, **Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 2(1), 55-66.
- Kulaksız, Yahya (2014), “Yoksulluk Bağlamında Çocuk İşgücü”, **ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi**, 2(3), 91-111.
- Kulke, Ursula ve Guilbault, Emmanuelle Saint-Pierre (2013), “The Social Protection Floors Recommendation, 2012 (No. 202): Completing the Standards to Close the Coverage Gap”, **International Social Security Review**, 66(3-4), 87-109.
- Kutal, Metin (1970), “Uluslararası Çalışma Teşkilatının Yasama Faaliyeti ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Durumu (1919-1969)”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, (21), 169-198.
- Kurt, Sevil Lale (2016), “Çocuk Haklarına İlişkin Temel Uluslararası Belgeler Ve Türkiye Uygulaması”, **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, (36), 99-127.
- Küçükkaraca, Nilgün (2001), “Göç ve Çalışan Çocuklar-Diyarbakır’da Çalışan Çocuklar”, Ümit Onat ve Aycan Altay (Haz.), **Sosyal Hizmet Sempozyumu ‘99 Bölgesel Kalkınma Sürecinde Sosyal Hizmet**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu ve T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı Ortak Yayını, 353-358.
- Lordoğlu, Kuvvet (2017), Türkiye’de Çocuk İşçiliğine İlişkin Değerlendirme ve Saptamalar, **Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, 16(62-63), 18-28.
- Mac Lennan, Emma (1993), “Çalışma Hayatında Çocuk Hakları”, **Çocuk Hakları**, Bob Franklin (Der.), 1. Basım içinde (142-163), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- Mahiroğulları, Adnan (2005), “Endüstri Devrimi Sonrasında Emeğin İstismarını Belgeleyen İki Eser: Germinal ve Dokumacılar”, **Sosyoloji Konferansları**, (32), 111-145.
- Mahiroğulları, Adnan ve Korkmaz, Adem (2013), **İşsizlikle Mücadelede Emek Piyasası Politikaları Türkiye ve AB Ülkeleri**, Genişletilmiş 3. Baskı, Ekin Basım Yayın, Bursa.
- Mamur Işıkcı, Yasemin ve Karatepe, Selma (2016), “Türkiye’de Çocuğa Yönelik Sosyal Politika Uygulamaları ve Tarihsel Analizi”, **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**, 7(1), 69-100.
- Mamur Işıkcı, Yasemin vd. (2020), “Türkiye’de Çocuklar Kalkınma Politikalarının Neresinde? Çocuk Hakları Açısından Bir Analiz”, **Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 11(Ek Sayı 1), 81-119.
- Metin, Yüksel (2002), “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 57(4), 36-63.
- Müftü, Gülgün (2013), Çocukların Hakları ve Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme: Bir Tarihçe, <http://www.cocukhaklariizleme.org/bir-tarihce-cocuklarin-haklari-ve-birlesmis-milletler-cocuk-haklarina-dair-sozlesme>, (22.03.2020).
- OHCHR (2014), “Social Protection Floors and Economic and Social Rights, <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/SocialSecurity/ReportSocialProtectionFloors.pdf>, (04.04.2021).
- Ortakaya, Ahmet Fatih (2009), **ŞNT Programı İçin Yapılan Başvuruların Zaman Serileri İle Modellenmesi**, Yayımlanmamış Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi - T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.
- Ortiz, Isabel (2001), **Social Protection in Asia and the Pacific**, Asian Development Bank, Manila.
- Osan, Filiz (2009), **Çalışan Çocukların İstismarı: Mobilya İşkolu Örneği**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ovadiya, Mirey vd. (2015), **Social Protection in Fragile and Conflict-Affected Countries Trends and Challenges**, Social Protection & Labour, Discussion Paper, Nr. 1502, World Bank Group.
- Oy, Ömür (2001), **Dünyada ve Türkiye’de Çocuk İstihdamı ve Çocuk İşçiliğinin İnsan Kaynakları Yönetimi Açısından Önemi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Önder, Harun ve Şenses, Fikret (2006), “Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksulluk Düşüncesi”, Burak Ülman ve İsmet Akça (Der.), **İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar - Prof. Dr. Kemâli Saybaşı’ya Armağan, içinde** (199-221), Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Özkaraca, Ercüment ve Ünal, Canan (2014), “Küçüklerin Çalışmasına İlişkin Yasak ve Sınırlamalar İle Bunlara Aykırılık Halinde İş Sözleşmesinin Geçersizliği Sorunu”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, 20(1), 355-410.

- Pernice, Ingolf (2008), “The Treaty of Lisbon and Fundamental Rights”, Stefan Griller ve Jaques Ziller (Ed.), **The Lisbon Treaty, EU Constitutionalism without a Constitutional Treaty?** , içinde (235-256), Springer Wien New York.
- Ravallion, Martin ve Wodon, Quentin (2010), “Does Child Labour Displace Schooling? Evidence on Behavioural Responses to an Enrollment Subsidy”, **The Economic Journal**, 110(March), 158-175.
- Rosati, Furio C. (2016), **Can Cash Transfers Reduce Child Labor?**, IZA World of Labour, University of Rome Tor Vergata, ICID, Understanding Children’s Work, Italy and IZA, Germany.
- Roggero, Paola vd. (2007), “The Health Impact of Child Labour in Developing Countries: Evidence From Cross-Country Data”, **American Journal of Public Health**, 97(2), 271-275.
- Sapancalı, Faruk (2002), “Küreselleşme Bağlamında Çocuk İstihdamı ve Önlenmesine Yönelik Çabalar”, **Çimento İşveren Dergisi**, 16(4), 18-30.
- Sarıpek, Doğa Başar (2017), “Yoksullukla Mücadelede Şartlı Nakit Transferleri; İnsan Hakları Açısından Bir Değerlendirme”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 9(20), 94-107.
- Schady, Norbert ve Araujo, Maria Caridad (2006), **Cash transfers, Conditions, School Enrollment, and Child Work: Evidence from a Randomized Experiment in Ecuador**, World Bank Policy Research Working Paper 3930, The World Bank.
- Senemoğlu, Nuray (2001), “Çocuk Hakları, Çalışan Çocuklar ve Eğitim Sorunları”, https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/151/senemoglu.htm, (10.01.2020).
- Soares, Sergei vd. (2007), **Conditional Cash Transfer in Brazil, Chile and Mexico: Impacts Upon Inequality**, International Poverty Centre, Working Paper, 35, Brazil.
- Solmaz, Erol ve Mehmet Avcı (2017), “Yoksullukla Mücadelede Sosyal Koruma Harcamaları: Avrupa Birliği Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme”, **Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 6(1), 46-72.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019), **On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)**, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf>, (25.12.2020).
- Süzek, Sarper (1985), **İş Güvenliği Hukuku**, Savaş Yayınları, Ankara.
- Şahin, Barış (2010), **Çocuk İşçilerin Korunması**, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Şahin, Muhiddin (2019), **Avrupa Birliği’nde Sosyal Güvenlik**, 2. Baskı, SGK Yayını, Nr. 172, Ankara.

- Şentuna, Tufan (2019), **Çocuk Yoksulluğunu Azaltmaya Yönelik Politikalar: Türkiye'nin Sosyal Yardım Politikasında Çocuklar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şirin, Mustafa Ruhi (2013), **BM Çocuk Hakları Sözleşmesi Kitabı**, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Şişman, Yener (2009), "Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Tarihsel Gelişimi ve Kurumsal Yapısı" Yener Şişman(ed.), **Uluslararası Çalışma Normları**, 3. Baskı içinde (33-50), T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, Nr. 1743, Eskişehir.
- Talas, Cahit (1961), **İçtimai İktisat**, 2. Basım, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Talas, Cahit (1992), **Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, 1. Basım, Bilgi Yayınları, Ankara.
- Terzi, Fatma (2009), **Çocuk İşçilerin Psiko-Sosyal Durumları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tiryakioğlu, Bilgin (1991), **Çocukların Korunmasına İlişkin Milletlerarası Sözleşmeler ve Türk Hukuku**, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara.
- TİSK (2002), **Sanayide Çalışan Çocuklar ve TİSK'in Faaliyetleri**, TİSK Yayını, Nr. 222, Ankara.
- Tokol, Aysen (2017), "Çocuklara Yönelik Sosyal Politikalar", Aysen Tokol ve Yusuf Alper (Ed.), **Sosyal Politika** 8.Baskı içinde (404-418), Dora Yayınevi, Bursa.
- Tor, Hacer (2010), "Türkiye'de Çocuk İşçiliğinin Boyutları", **Zeitschrift für die Welt der Türken**, 2(2), 25-42.
- Topuz, Senem Kurt (2009), "Türkiye'de Sosyal Devlet Harcamalarının Genel Eğilimi: 2001-2009 Yılları Arasında Yapılan Eğitim, Sağlık ve Sosyal Koruma Harcamaları", **Alternatif Politika**, 1(1), 115-136.
- Tunçcan, Nilgün (2000), "Çocuk İşçiliği: Nedenleri, Boyutları ve Küreselleşen Dünyadaki Konumu", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, (43-44), 243-259.
- Tunçcan Ongan, Nilgün (2017), "Kapitalizm ve Çocuk Emeği", **Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, 16(62-63), 4-11.
- Tutkun, Ömer F. ve Koç, Mustafa (2003), "Çocuk Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Türkiye'de Çocuk Haklarına Yönelik Çalışma ve Yasal Düzenlemeler", **Ege Eğitim Dergisi**, 2(3), 11-23.
- TÜİK (2013), "Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları 2012", <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13659>, (11.12.2019).

- TÜİK (2020a), “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2019”, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2019-33820>, (05.10.2020).
- TÜİK (2020b), “Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları 2019”, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Child-Labour-Force-Survey-2019-33807>, (15.06.2020).
- TÜİK (2020c), “Sosyal Koruma İstatistikleri 2019”, <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33668>, (10.01.2021).
- Türkay, İmdat (2019), “Asgari Geçim İndirimi Uygulamasında Ücretli ve İşverenlerin Sorumluluğu”, **Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, 8(21), 150-182.
- Türk-İş, (1994), **Çalışan Çocuklar (Türkiye’de ve Dünyada Çalışan Çocuk Sorunlarına Genel Bakış)**, Türk-İş Çalışan Çocuklar Bürosu, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982), **T.C. Resmi Gazete**, 17863, (09.11.1982).
- TÜRMOB (2021), “2021 Yılında Uygulanacak Asgari Geçim İndirim Tutarları”, <https://turmob.org.tr/sirkuler/detailPdf/0356c4e2-bb1d-434d-80c1-e9adeb91a16c/2021-yilinda-uygulanacak-asgari-gecim-indirim-tutarlari>, (10.04.2021).
- Uğurlu, Zeynep ve Gülsen, İpek Aksoy (2014), “Çocuk Hakları ve Hukuki Bağlamda Çocuğun İhmal ve İstismardan Korunması”, **Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi**, 1(1), 1-24.
- Ulrichs, Martina (2016), **Informality, Women and Social Protection: Identifying Barriers to Provide Effective Coverage**, ODI Working Paper April 2016, London: ODI.
- UN (2015), **Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development**, General Assembly, A/RES/70/1, https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E, (10.01.2021).
- ____ (2018), **Promoting Inclusion Through Social Protection Report on the World Social Situation 2018**, Department of Economic and Social Affairs.
- UNDP (2016), **Leaving No One Behind: A Social Protection Primer for Practitioners**, United Nations Development Programme.
- UNDP ve OPHI (2019), “Global Multidimensional Poverty Index 2019” http://hdr.undp.org/sites/default/files/mpi_2019_publication.pdf (10.01.2020).
- UN Economic and Social Council (2000), **Enhancing Social Protection and Reducing Vulnerability in a Globalizing World**, Report of the Secretary General, 7 December 2000.
- UNICEF (1997), **Dünya Çocuklarının Durumu**, UNICEF Türkiye Temsilciliği, Tisamat Basım Sanayi, Ankara.
- ____ (2001), **The State of the World’s Children 2001**, New York, USA.

- _____ (2011), **Türkiye’de Çocukların Durumu Raporu**, <https://www.unicef.org/turkey/raporlar/türkiyede-çocuk-ve-genç-nüfusun-durumunun-analizi-2011>, (07.12.2019).
- _____ (2012), **Integrated Social Protection Systems Enhancing Equity for Children**, UNICEF Social Protection Strategic Framework, New York, USA.
- _____ (2013), “Children and Young People with Disabilities Fact Sheet”, https://www.ucl.ac.uk/epidemiology-health-care/sites/iehc/files/Factsheet_A5__Web_NEW.pdf, (04.12.2020).
- UNICEF ve ILO (2019), **Towards Universal Social Protection for Children: Achieving SDG 1.3**, ILO-UNICEF Joint Report on Social Protection for Children.
- Urhan, Betül (1996), **Az gelişmişlik – Çocuk İstihdamı İlişkisi ve Türkiye’de Çocuk İşgücüne İlişkin Sorunlar**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- URL, <https://sozluk.gov.tr/>, (18.10.2019).
- _____ <https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/lang--tr/index.htm>, (21.10.2019).
- _____ <http://isigmeclisi.org/20204-55-cocuk-55-can-murat-cakir>, (05.11.2019).
- _____ <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=202&locale=tr>, (15.12.2019).
- _____ <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30708>, (15.12.2019).
- _____ [http://unossc1.undp.org/sscexpo/content/dam/ssc/documents/Expo/2013/GSSD%20Expo%202013%20Files/e-Library%20Documents%20\(August%208th,%202014\)/Mexico-Oportunidades%20Summary.pdf](http://unossc1.undp.org/sscexpo/content/dam/ssc/documents/Expo/2013/GSSD%20Expo%202013%20Files/e-Library%20Documents%20(August%208th,%202014)/Mexico-Oportunidades%20Summary.pdf), (03.04.2020).
- _____ <https://sosyalhaklardenegi.org/cocuklarin-haklari-ve-bm-cocuk-haklarina-dair-sozlesme-bir-tarihce/>, (30.04.2020).
- _____ <https://www.maltepe.edu.tr/Content/Media/CkEditor/29042020103321591-16araliktr.pdf>, (25.05.2020).
- _____ <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/sosyalsart.pdf>, (30.05.2020).
- _____ https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Avrupa_Birligi_Temel_Haklar_Sarti%E2%80%8B.pdf, (02.06.2020).
- _____ <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12000:::NO:::>, (22.06.2020).
- _____ https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377311/lang--tr/index.htm, (04.07.2020).
- _____ <https://www.ilo.org/ipecc/programme/lang--en/index.htm>, (13.07.2020).

- ____ https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377270/lang--tr/index.htm, (15.07.2020).
- ____ <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Saglik-ve-Sosyal-Koruma-101>, (19.01.2021).
- ____ <https://www.vgm.gov.tr/faaliyetler/hayir-hizmetleri/muhtac-ayligi>, (28.03.2021).
- ____ <https://www.vgm.gov.tr/faaliyetler/hayir-hizmetleri/egitim-yardimi-ve-burs-hizmetleri>, (28.03.2021).
- ____ <https://www.vgm.gov.tr/faaliyetler/hayir-hizmetleri/yurt-ici-kuru-gida-yarimlari>, (28.03.2021).
- ____ <http://iskanunu.com/haberler/2021-cocuk-aile-yarimlari-istisna-tutarlari/>, (10.04.2021).
- Uşan, M. Fatih (1994), “Çıraklık Sözleşmesine İlişkin Hükümlerinin Uygulamada Ortaya Çıkan Aksaklıkları ve Çözüm Önerileri”, **Çimento İşveren Dergisi**, 8(2), 9-22.
- Uyan Semerci, Pınar vd. (2017), **Çalışan Çocuk Bağcılar ve Küçükçekmece Pilot Araştırması**, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Nr. 609, İstanbul.
- Ünlütürk Ulutaş, Çağla ve Ulutaş, Tevfik Barbaros (2019), “Türkiye’nin Çocuk İşçiliği Politikası: Kamu Politikası Süreç Analizi”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 2019/4(63), 2565-2584.
- Walker, R. vd. (2012), “The Indignity of the Welfare Reform Act. Poverty”, **Institute of Development Studies**, (143), 9-12.
- Warshaw, Leon J. (2001), “Çocuk Emeği”, (Çev. Didem Gediz Gelegen), **Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, 2(6), 42-46.
- WB (2018), **The State of Social Safety Nets 2018**, World Bank, Washington, DC.
- ____ (2019), **In the Amount of US\$350 Million to the Republic of Ecuador for a Social Safety Net Project**, Project Appraisal Document on a Proposed Loan, The World Bank.
- Villalobos, Aremis vd., (2017), “Child Labour and Severe Functioning Difficulties and Disability in Mexican Children and Adolescents 5-17 Years of Age”, **Salud Publica Mex**, 59(4), 380-388.
- Yasin, Yeşim ve Sürmeli, Aral (2018), **Tarımsal Üretimde Çalışan Çocukların Karşılaştıkları Sağlık Riskleri**, 1. Basım, Kalkınma Atölyesi Yayını, Ankara.
- Yazıcı, Ergün (2012), “Korunmaya Muhtaç Çocuklar Ve Çocuk Evleri”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 9(18), 499-525.
- Yörükoğlu, Atalay (2007), **Değişen Toplumda Aile ve Çocuk**, 7. Basım, Özgür Yayınları, İstanbul.
- Yıldız, Özkan (2006), “Türkiye’de Çocuk İşçi Sorununun Toplumsal Görünümü”, **Journal of Qafqaz University**, (18), 134-139.

Yıldız, Naciye (2017), “AB ve Türkiye Mevzuatında Çocuk İşgücünün İş Sağlığı ve Güvenliği”, **Mülkiye Dergisi**, 41(3), 111-145.

Zeybek, Atilla Ethem (2012), **G - 20 Platformunda Sosyal Koruma ve Türkiye’de Sosyal Koruma Tabanının Genişletilmesine Yönelik Öneriler**, Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.

190 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu (1960), T.C. Resmi Gazete, 10700, (06.01.1961).

222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu (1961), **T.C. Resmi Gazete**, 10705, (12.01.1961).

657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu (1965), **T.C. Resmi Gazete**, 12056, (27.07.1965).

1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu (1930), **T.C. Resmi Gazete**, 1489, (06.05.1930).

2559 Sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu (1934), **T.C. Resmi Gazete**, 2751, (14.07.1934).

3308 Sayılı Mesleki Eğitim Kanunu (1986), **T.C. Resmi Gazete**, 19139, (19.06.1986).

4857 Sayılı İş Kanunu (2003), **T.C. Resmi Gazete**, 25134, (10.06.2003).

6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu (2011), **T.C. Resmi Gazete**, 27836, (04.02.2011).

6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu (2012), **T.C. Resmi Gazete**, 28460, (07.11.2012).

ÖZGEÇMİŞ

2008 yılında Bedri Rahmi Eyüboğlu İlköğretim Okulu'nu, 2012 yılında Yavuz Sultan Selim Anadolu Lisesi'ni ve 2016 yılında da Karadeniz Teknik Üniversitesi – İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nü bitirdi. 2016 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı'nda yüksek lisans programına başladı.

BOZKURT, bekar olup, İngilizce bilmektedir.

